

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**ORTA DOĞU'DAKİ GÜVENLİK SORUNLARININ
BÖLGESEL GÜVENLİK YAPILANMASINA ETKİSİNİN
ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hasan YİĞİT

BURSA – 2017

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**ORTA DOĞU'DAKİ GÜVENLİK SORUNLARININ
BÖLGESEL GÜVENLİK YAPILANMASINA ETKİSİNİN
ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hasan YİĞİT

Danışman:

Prof. Dr. Tayyar ARI

BURSA – 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 701416006 numaralı Hasan Yiğit'in hazırladığı "Orta Doğu'daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisinin Analizi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunması, ~~11.06.2017~~ günü ~~14:00-16:00~~ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı.....(başarılı/başarısız) olduğuna oy birliği.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

ÜYE
Prof. Dr. Tayyar ARI
Uludağ Üniversitesi

*Tez Danışmanı ve
Komisyon Başkanı*

ÜYE

Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ
Uludağ Üniversitesi

ÜYE

Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN
Bursa Teknik Üniversitesi

...../...../2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Orta Doğu'daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisini Analizi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarn kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

05.06.2017

ADI SOYADI: HASAN YİĞİT

ÖĞRENCİ NO: 701416006

ANABİLİM DALI: ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ENSTİTÜSÜ: SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

..... Uluslararası İlişkiler ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 13/06/2017

Tez Başlığı / Konusu: Orta Düzeydeki Bilimsel Soruların Başlıca Bilimsel Yöntemlerle
Etiketlenmesi Analizi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 169..... sayfalık kısmına ilişkin, 05.06./2017 tarihinde şahsım tarafından Danışman adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezimin benzerlik oranı %24'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

DANIŞMAN
Tarih ve İmza
05.06.2017

Adı Soyadı: Hacı YİĞİT
Öğrenci No: 701116006
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı:
Statüsü: Y.Lisans Doktora

L
(Adı, Soyad, Tarih)

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hasan Yiğit
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+ 163
Mezuniyet Tarihi :...../...../2017
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Tayyar Arı

ORTA DOĞU'DAKİ GÜVENLİK SORUNLARININ BÖLGESEL GÜVENLİK YAPILANMASINA ETKİSİNİN ANALAZI

Bu çalışmada Orta Doğu bölgesinin güvenliği, uluslararası ilişkiler teorilerinin temel parametreleri altında analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bölge sahip olduğu jeopolitik konumu, yer altı ve yer üstü kaynakları, din, etnisite ve kültürel pozisyonu ile dünya siyasi tarihinde her daim önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda bilinen dünya tarihinde en fazla medeniyete ev sahipliği yapan bölge, insanlığın medeniyet beşiği olmuştur. Çalışmada ilk olarak güvenlik kavramının teorik altyapısı incelenmiş, uluslararası ilişkiler kuramlarının güvenliğe bakış açıları verilmeye çalışılmıştır. Orta Doğu bölgesinde güvenliğin farklı dönemlerde farklı teorilerin çizdiği çizgiye yaklaştığını söyleyebiliriz. Bölgenin sosyo-politik, ekonomik, etnik ve kültürel yapısını göz önüne aldığımızda herhangi bir uluslararası ilişkiler kuramının iddia ettiği güvenlik yaklaşımının uzun süreli olarak bölgede uygulanamadığını görmekteyiz. Dini, siyasi, ekonomik, etnik ve kültürel yönden homojen bir yapı sergileyemeyen bölge, üzerinde en fazla acı ve mutluluğun yaşandığı bölge olmuştur. Bu bağlamda bölge bazı yazarlarca kaynayan kazan, küresel güçlerin satranç tahtası, ateş çemberi gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca Orta Doğu bölgesinde var olan güvensizliğin temel saikleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde verilmeye çalışılmış, bölgenin geleceği hakkında öngörüler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası İlişkiler Teorileri, Güç, Güvenlik, Orta Doğu, Silahlanma, Petrol, Etnisite

ABSTRACT

Name And Surname : Hasan Yiğit
Universty : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Master Thesis
Page Number : xi+163
Degree Data :/...../2017
Supervisor : Prof. Tayyar ARI

ANALYSIS OF THE EFFECTS OF SECURITY PROBLEMS IN THE MIDDLE EAST ON THE REGIONAL SECURITY STRUCTURE

In this study, it is attempt to analyze security of the Middle East region under the basic parameters of the International Relations theories. The region has an important geopolitical position, underground and overhead resources, religion, ethnicity and cultural position, and an important place in world political history. In this context, the region that hosts the greatest number of civilizations in the known world history has been the civilization of mankind. In the study, firstly the theoretical sub-structure of security concept was examined and tried to give perspective of security aspects of international relations theories. We can say that in the Middle East region, security comes closer to the line drawn by different theories at different times. When we consider the socio-political, economic, ethnic and cultural structure of the region, we can see that the security approach claimed by any international relations theory can not be applied to the region for a long time. The region, which can not exhibit a homogeneous structure in religious, political, economic, ethnical and cultural aspects, has been the region where suffering and happiness are experienced the most. In this context, the region has been described as boiler boiling, chess board of global powers, fire circle by some authors. Also in the study, the main motives of insecurity in the Middle East region were tried to be given within the cause-effect relationship, and an attempt was made to make predictions about the future of the region.

Key Words:

International Relations Theories, Power, Security, Middle East, Armanent,
Oil, Ethnicity

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM – 1

ULUSLARARASI İLİŞKİLER LİTERATÜRÜNDE GÜVENLİK KAVRAMININ ANALİZİ

1. GÜVENLİK KAVRAMININ KÖKENLERİ, EVRİMİ VE GÜNÜMÜZE DEK GELİŞİMİ.....	4
1.1. Kavramın İlk Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi	4
1.2 Modern Güvenlik Anlayışının Gelişimi	5
2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ KAPSAMINDA GÜVENLİĞİN ANALİZ EDİLMESİ	9
1.1. Realizmin Güvenlik Yaklaşımı	10
1.2. Neo-Realizmin Güvenlik Yaklaşımı	16
1.3. Liberalizmin Güvenlik Yaklaşımı	18
1.4. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Güvenlik.....	23
1.5. Demokratik Barış Teorisi Ve Güvenlik	24
1.6. Fonksiyonalizm, Pluralizm Ve Transnasyonalizmin Güvenlik Kavramına Yaklaşımı	26
1.7. Marksist ve Neo-Marksist Kuramların Güvenliğe Yaklaşımı.....	31
1.8. Eleştirel Kuramın Güvenliğe Yaklaşımı	32

1.9. Post Modern Kuramın Güvenlik Yaklaşımı.....	35
1.10. Feminist Kuramın Güvenlik Yaklaşımı	37
1.11. Konstrüktivizmin Güvenlik Yaklaşımı	40
1.12. Kopenhag Okulu ve Güvenlik.....	43
1.12.1. Kopenhag Okulu'nda Güvenlikleştirme, Ters Güvenlikleştirme, Güvenlik Sektörleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kavramlarının Analizi.....	46
1.12.1.1. Güvenlikleştirme.....	47
1.12.1.2. Ters Güvenlikleştirme.....	48
1.12.1.3. Güvenlik Sektörleri.....	50
1.12.1.4. Bölgesel Güvenlik Kompleksi	52
1.13. Aberystwyth Okulu ve Güvenlik	53
3. GÜVENLİĞİN FARKLI BOYUTSAL ALAN VE DÜZLEMLERDE İNCELENMESİ.	55
4. GÜVENLİK KAVRAMI İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	60
4.1. Güvenliğin Ulusal ve Uluslararası Boyutu	60
4.2. Bölgesel ve Küresel Terörizmin Açıklanmasında Güvenliğin Rolü.....	62
4.3. Jeopolitik, Milliyetçilik ve Etnisite Üçlemesine Bağlı Olarak Oluşan Güvenlik Çıkmazları	64
4.4. Uluslararası Güvenlikte Küresel Dönüşüm.....	68

BÖLÜM – 2

ORTADOĞU GÜVENLİĞİNİN/GÜVENLİKSİZLİĞİNİN İNCELENMESİ

1. İSLAMİYET, GÜVENLİK VE TERÖRİZM	70
1.1. Ortadoğu'da Güvenliğin Kırılgan Olmasına Bağlı Olarak Gelişen Terörizmin Temel Saikleri	72
1.2. Ortadoğu Halklarının Batı Kültürüne Mesafeli Duruşları.....	73
1.3. Bölgedeki Devletlerin Toplumsal Yapısı.....	74
1.4. Sosyal, İktisadi ve Ekonomik Nedenler	75
1.5. İktidardaki Yönetimlerin Politik Altyapı Yetersizliği.....	76
1.6. Bölge devletlerinin Kendi Aralarındaki Uyuşmazlıkları	78
2. ORTA DOĞU'DA GÜVENLİĞİN SİYASİ ZEMİNDEKİ YANSIMALARI	80
2.1. İslamiyet Ve Güvenlik	80
2.2. Orta Doğu'da Radikal, Köktendinci Devlet Dışı Örgütlenmeler	83

2.2.1. El-Kaide.....	83
2.2.2. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)	85
2.2.3. Hizbullah	88
2.3. Orta Doğu'da İslami Yapılanmalar	89
2.3.1. Müslüman Kardeşler Örgütü	89
2.3.2. Hamas	91
2.3.3. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ).....	93

BÖLÜM – 3

ORTA DOĞU'DA SİLAHLANMA, PETROL VE ETNİK ÇATIŞMALARIN AÇIKLANMASINDA GÜVENLİK FAKTÖRÜ

1. ORTADOĞU'DA SİLAHLANMA VE GÜVENLİK	96
1.1. Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikasında Silahlanma Rekabeti.....	97
1.2. Bölge Devletlerini Silahlanmaya İten İç Ve Dış Dinamikler.....	99
1.2.1. Bölge Devletlerinin Silahlanma Konusundaki İstekli Tutumları	99
1.2.2. İsrail Devleti'nin Bölgedeki Tahrik Edici Tutumu.....	100
1.2.3. Bölgenin Batılı Devletlerin Silah Sektörü İçin İddialı Bir Pazar Oluşu.....	102
2. ORTADOĞU'DA PETROLÜN GÜVENLİK BOYUTU.....	103
2.1. Küresel Siyasette Petrolün Politik, Ekonomik ve Güvenlik Boyutu.....	104
2.2. Ulusal Güvenlik Ve Enerji Güvenliği Arasındaki İlişkinin Analizi	108
2.3. Ortadoğu'da Meydana Gelen Çatışmaların Açıklanmasında Enerji Kaynaklarının Rolü	112
2.3.1. Arap-İsrail Savaşları'nın Enerji Boyutu	112
2.3.2. Süveyş Krizi Ve Enerji Boyutu	115
2.3.3. İran-İrak Savaşı ve Enerji Boyutu(1980-1988)	117
2.3.4. Körfez Savaşı ve Enerji Boyutu	118
2.3.5. 2003 Irak İşgali Ve Petrol Boyutu.....	120
3. ORTADOĞU'DA ETNİK, MEZHEPSEL VE TOPLUMSAL ÇATIŞMALARIN AÇIKLANMASINDA GÜVENLİK FAKTÖRÜNÜN ETKİSİ	122
3.1. Ortadoğu'da Etnik Çatışmaların Ana Kaynakları	124
3.1.1. Suni Sınırlar.....	124
3.1.2. Jeopolitik Konum ve Bölge Dışı Güçlerin Bölgeye Olan İlgisi	125

3.1.3. Bölge Devletlerinin Olgunlaşmamış Ulus-Devlet Yapılanması.....	127
3.1.4. Arap Milliyetçiliği	130
3.1.5. Yönetimdeki Azınlık İktidarları	133
3.1.6. Hukuk Ve Ekonomik Bütünleşme Problemi	135
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA	148

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFP	Agence France-Presse(Fransız Haber Ajansı)
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BİLGESAM	Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BKZ.	Bakımız
ÇEV.	Çeviren
E. T.	Erişim Tarihi
ED.	Editör
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FHKC	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
FDKC	Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi
İBİD	Aynı Yer
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
M. Ö.	Milattan Önce
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OP. CİT.	Yukarıda Değinilen Çalışma
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ORSAM	Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
S.	Sayfa
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SETA	Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Merkezi
SS.	Sayfa Sayısı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TDK	Türk Dil Kurumu
TC	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Yapılan bu çalışmada, Orta Doğu gibi dünya siyasi tarihinde her dönem adından söz ettiren bir bölgedeki güvenlik çıkmazlarının hem teorik hem pratik çerçevede temel saikleri, neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bölge siyasi, iktisadi, dini, kültürel ve sosyo-ekonomik olarak hararetli bir coğrafya teşkil etmesinin yanında küresel ekonomi adına hayati bir rol taşıyan zengin petrol ve enerji yataklarına sahip olması ile de üzerinde en fazla tez ve makale yazılan konuların başında gelmektedir. Bu yönüyle literatürde Orta Doğu'da güvenlik endeksli ve bunun farklı türevlerinin yansıması olarak pek çok bilimsel kaynağa rastlamak mümkündür.

Çalışmanın birinci bölümünde, güvenliğin sosyal bilimlerde bilimsel bir kavram olarak hangi anlamlarda kullanıldığı, geçmişten günümüze uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında nasıl ve hangi amaçlarla kullanıldığı analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda güvenlik kavramı Realizm, Liberalizm, Marksizm, Eleştirel Kuram, Post Modern Kuram, Feminist Kuram, Konstrüktivist Kuram, Kopenhag Okulu ve Aberystwyth Okulu gibi disiplinlerin temel parametreleri altında incelenecek, farklı düzlemsel boyutlarda ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde güvenliğin teorik boyutunun pratiğe nasıl yansıdığı, güvenlik adına son derece hassas bir bölge olan Orta Doğu üzerinden incelenecektir. Bölge temel iç ve dış bileşenleriyle güvenlik parametresi üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Bölgenin güvenlik açısından kırılgan bir yapı arz etmesinin temel saikleri bölgenin temel gerçeklikleri dikkate alınarak, neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenecek, bölge devletlerinin güvenliğe yaklaşımları ele alınacaktır. Bu noktada bölge güvenliği üzerinde doğrudan etkili olan bazı devlet-dışı yapılanmalar da analiz edilecektir.

Üçüncü ve son bölümde Orta Doğu bölgesinde güvenliğin petrol boyutu, bölge devletlerinin silahlanmasına olan etkisi, mezhepsel ve toplumsal çatışmaların meydana gelmesindeki rolü incelenecektir. Bölgenin günümüzde güvenlik sorunlarının merkezinde yer almasında petrol faktörünün önemli bir etkisi vardır. Petrol faktörünün güvensizliği beraberinde getirmesi bölge devletlerini silahlanmaya itmiş, bölgenin legal veya illegal uluslararası silah ticareti için önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Bölge devletlerinin ve

diğer devlet-dışı örgütlenmelerin silahlanması ile Orta Doğu daha da radikalleşmiştir. Radikalleşen bölgede etnik, mezhepsel, toplumsal çatışmalar daha da artmış, bölge güvenlik faktörü bakımından ateş çemberine dönüşmüştür.

BÖLÜM – 1

ULUSLARARASI İLİŞKİLER LİTERATÜRÜNDE GÜVENLİK KAVRAMININ ANALİZİ

Güvenlik kavramına tarihsel perspektiften bakıldığında iki önemli aşamadan geçerek günümüze dek varlığını sürdürdüğü görülmektedir. İlk aşama olarak kavram, Eski Romalılar zamanında securitas şeklinde kullanılmaya başlanmış, dönemin önemli bir iç gücü olan Kilisenin de etkisi ile dar bir çerçevede, içinde tezat ve çelişkiler barındıran, dini yansımaları olan kavram bu dönemin sonunda yerini “certitudo” kavramına bırakmıştır. Kavram daha sonraları yaşadığı dönemin en önemli filozoflarından sayılan Thomas Hobbes tarafından ele alınmış ve bu dönem itibariyle ikinci aşamasını yaşamış ve günümüzdeki devlet süjesinin paradigmatic bir sözcüğü haline gelmiştir. Güvenlik bu aşamada, iç savaşların önlenmesi hedefine hizmet eden otoriter “süper devlet”in –Hobbes’un felsefesinde Leviathan– doğuşu ile ilişkilendirilmiştir. Yine bu dönemde, M.Ö. 5. yüzyılda Atina emperyalizmi çerçevesinde kullanılan eski Yunanca kavramlardan biri olan securitas, yeniden canlanmış, Hobbes’un esinlendiği klasik tarihçi Tukidides, kavramın çağdaş ve Hobbesçu anlamını etkilemiştir. Bu çerçevede, çağdaş “güvenlik” kavramı, şu üç unsurun bileşimi olarak ortaya çıkmıştır: a) Eski dönem Atinalıların, imparatorluklarının yıkılmasını önleme amaçları, b) securitas kavramını kullanan Romalıların dinî vurguları, c) Hobbesçu felsefenin iç savaşları önleme hedefi.¹

¹ J. Frederik M. Arends, “Homeros’dan Hobbes Ve Ötesine: Avrupa Geleneğinde “Güvenlik” Kavramı”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 6, Sayı 22, Yaz 2009, s. 3-33

1. GÜVENLİK KAVRAMININ KÖKENLERİ, EVRİMİ VE GÜNÜMÜZE DEK GELİŞİMİ

1.1. Kavramın İlk Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Güvenlik, Latince *se* (olmaksızın) ve *cura* (endişe) kelimelerinin birleşmesinden oluşan *securitas* kelimesinden türemiştir.² Dikkatli bir biçimde tercüme edildiğinde, *securitas*, “endişeden uzak olma ve sükûnet” anlamına gelmektedir. “Endişeden uzak olma”, objektif bir temele dayanmak zorunda değildir. Bu temel mevcut olduğunda, *securitas*, eski Romalılarca “tehlikeden uzak olma, emniyet ve güvenlik” olarak anlaşılmıştır. Bu temelin yokluğu durumu ise, “dikkatsizlik, gaflet ve ihmal” anlamlarına gelmiştir. Bu durum, *securitas* kavramının, Avrupa geleneğinin başlangıcından itibaren hem olumlu hem de olumsuz biçimlerde anlaşıldığını göstermektedir.³

Cura veya “endişe” ile *securitas* veya “endişenin yokluğu” kelimelerinin hayatın belirli bir yönünü ifade etmez. *Securitas*, “korku”, “ölüm korkusu” ve bunların tamamlayıcısı olan “güven” gibi bir dizi duyguya –ve ilişkili kelimeye– karşılık gelir. Din de bu duygular arasındadır. Bu durum, *securitas* kavramının tarihsel gelişiminin ilk devrelerinde, Lukretius’un “*De Renum Natura*” başlıklı felsefi şiirinde⁴, *securus* sıfatı ile din arasında kurduğu olumsuz da olsa yakın ilişkiyi yansıtmaktadır. *Securitas* kavramının din ile bağlantısına ve dinin kavram üzerindeki edebi etkisine, Avrupa tarihinin Roma İmparatorluğu’ndan sonraki dönemlerinde de rastlanmaktadır. Bu uzun süreli bağlantı sebebiyle “güvenlik” tarihi, kavramın eski Roma dini ile Hristiyan dini ve teolojisi bağlamındaki anlamı göz önüne alınmadan yazılamaz.⁵ *Securitas* kavramını eserinde ilk kez kullanan, Romalı devlet adamı ve filozof Çiçero (M.Ö. 106-143) olmuştur.

Atinalılar zamanında yaşamış olan ünlü tarihçisi Thukydides’in “Peleponnez Savaşı” boyunca Atina İmparatorluğunun güç kaybetmesini ve gerilemesini konu alan tarihi çalışmasında, “*asphaleia*” veya “güvenlik” kavramları Atinalıların ulaşmak istediği nihai hedef bağlamında yeniden türetilmiştir. Atinalılar, savaşın kaçınılmaz bir sonucu olarak

² Charlton T. Lewis ve Charles Short, “*A Latin Dictionary*”, Clarendon Press, Oxford, 1879.

³ Arends, op. cit., ss. 3-33.

⁴ N.G.L. Hammond ve H. H. Scullard, “*Oxford Classical Dictionary*”, Clarendon Press, Oxford, 1970, s. 622.

⁵ Arends, op. cit., ss. 3-33.

insanlar, tanrılar ve dünyaya dair, ahlaka yer vermeyen ateist bir görüş geliştirdiler. Sonuçta, “realpolitik”in ilk tarifi ve ileride Hobbes’un güvenlik yorumuna temel oluşturacak olan “bellum omnium contra omnes”, yani “herkesin herkese karşı savaşı” ifadesi için Thukydides’e borçlu kaldık.⁶ Bu bağlamda Atinalıların Peleponnez Savaşları sonucunda vardıkları sonuç şuydu: Dış mihenklerin de merakla sonucunu beklediği bir iç savaşın tarafsızlığa yer vermemesi; ileride Hobbes için de kendi güvenlik çalışmalarına çok önemli bir temel oluşturacak olan, olası bir iç savaşın söylemimizi ve düşüncemizi etkilemesi nedeniyle entelektüel tarafsızlığın imkânsız hale gelmiş olmasıdır.

Filozof Thomas Hobbes (1588-1679), “güvenliği”, modern devletin temel kavramı haline getirmiştir. Hobbes’un çalışması, 17. yüzyıl İngiltere’indeki din merkezli iç savaşlar göz önüne alınarak anlaşılmalıdır. Ayrıca, Antik tarihçi Thukydides’in Hobbes’un insan, toplum ve siyasete dair görüşleri üzerindeki etkisi de değerlendirilmelidir. “Büyük Tur’dan sonra, genç bir soylunun eğitimcisi olan Hobbes kendisini, “gerçek bilgi kaynağı” olarak değerlendirdiği klasik Yunan ve Romalı yazarları çalışmaya adanmıştır. Bu bağlamda, Thukydides, Hobbes’un esinlendiği yazar olmuş ve Hobbes, 1628’de Thukydides’in “*History of Peloponnesian War*” eserinden yaptığı tercüme yayınlamıştır. Thukydides, Atina emperyalizmi dışında, Atinalıların iç savaş ve veba karşısındaki ahlaki yozlaşmasını ve insanlar, devlet ve dünyaya dair geliştirdikleri din-sonrası modern görüşlerini de tarif etmiştir. Thukydides’in tarifi, Hobbes’un antropolojik ve siyasi felsefesine temel oluşturmuştur. Hobbes, muhtemelen kendi döneminin iç savaşlarını Thukydides’in sağladığı kavramsal “filtre” aracılığıyla algılamıştır.⁷

1.2 Modern Güvenlik Anlayışının Gelişimi

20. yüzyıl, artık giderek küresel biçimde anlaşılan sosyal ve siyasal güvenliğin yükselişine tanık olmuştur. Tarihi olarak değerlendirildiğinde, sosyal güvenlik kavramının başarısı, siyasal güvenliğin küresel başarısı için de bir alan oluşturmuştur. Sosyal güvenliğin başarısı, F.D. Roosevelt zamanında başlamıştır. Fakat Kaufmann’ın da işaret ettiği gibi, sosyal güvenlik kavramının kökenleri Hobbes’a dayanmaktadır: “İnsanlara temel tehdit

⁶ Ibid, ss. 3-33.

⁷ Ibid, ss. 3-33.

kendileridir. Hobbes için bu, güvenlik meselesinin sosyal güvenlik meselesi olduğunu ifade eder. Güvenlik, insanlar arasında yaratılacak karşılıklı güvenilirlik durumudur.”⁸

Sosyal güvenliğin yükselişi, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’yle bağlantılıdır. Kavram, tarihi biçimini ABD Başkanı Roosevelt’in (1933-1945) Sosyal Güvenlik Yasası’ndan almış, Atlantik Şartı (1941) ile küresel bir hedef haline gelmiş ve 1948’de İnsan Hakları Bildirgesi’ne işlenmiştir. 1950’den beri, kavramın içeriği hakkında görüş birliği oluşmuştur. Bu bağlamda, sosyal güvenlik, gelirleri azalan kişilerin gelirlerini, gelir elde etmek için imkânları azalan kişileri ve onların sağlıklarını korumayı amaçlayan hukuki önlemler” anlamına gelmektedir. Winkler’e göre, *siyasal* güvenliğin 20. yüzyıldaki rotası, daha erken bir dönemde, Birinci Dünya Savaşı sonunda ABD Başkanı Wilson (1913-1921) tarafından ilan edilen “14 ilke” ile başlamıştı. Wilson’un “Savaş Sonrası Barış Düzeni İlkeleri’nde emniyet (*safety*) ve güvenlik (*security*), birbiri yerine kullanılmıştı. 1919’da, Wilson’un ilham verdiği Milletler Cemiyeti (MC) Statüsü’nün dibacesinde “barış ve güvenlik” bileşimi, 8. Maddedeysse “ulusal emniyet” ifadesi kullanılmıştı. Kaufmann, güvenliğin –“emniyet” değil– siyasi bir anahtar kelimeye doğru kristalleşmesinin Wilson’un başkanlığı sırasında henüz tamamlanmamış olduğu sonucuna varır. Roosevelt’in başkanlığı sırasında dahi, emniyet ve güvenlik, dış politika alanında hâlâ eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İbrenin “güvenlik” tarafına kayması, ancak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiştir.⁹

ABD dış politikasının büyük hedefini karakterize etmek için bir araç olarak kullanılan güvenlik kavramı, Roosevelt’in savaş sonrası politikasının parçasıydı. Bununla birlikte, Roosevelt de, dış politika alanında güvenlik yerine emniyet kavramını tercih etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, “dış güvenlik” önemli bir rol oynadığından, güvenlik kavramının kullanımı da gelişmiştir. Bu bağlamda, güvenlik, tartışmasız biçimde, *dış* güvenlik meseleleriyle ilişkilendirilmiştir.¹⁰

Çağdaş güvenlik sorununun içyapısı, Kauffman’a göre şu şekildedir: a) Dışarıdan gelen tehlikenin yokluğu konusunda garanti ihtiyacı; b) düzen eğilimi ihtiyacı; c) fiziki denge

⁸ Ibid, ss. 3-33.

⁹ Ibid, ss. 3-33.

¹⁰ Ibid, ss. 3-33.

ihtiyacı. Bu çerçevede, Kauffman şu analizlerde de bulunur: 1) Ekonomik güvensizlik, 2) siyasal güvensizlik, 3) eğilim güvensizliği; 4) kişisel güvensizlik.¹¹

Modern güvenlik kavramı, 17. yüzyılın hanedanlık devletinden bu yana kayda değer biçimde gelişim göstermiştir. İç güvenlik Hobbes ve Pufendorf tarafından egemenin halka karşı temel görevi olarak vurgulanmıştır. Amerikan anayasasında güvenlik özgürlükle ilişkilendirilmiştir. Fransız İhtilali döneminde Yurttaş Hakları Bildirgesi güvenliği dört temel insan hakkından biri olarak ilan etmiştir. Humbolt'a göre devlet iç ve dış güvenliği garanti altına alan başlıca aktörlerden biri haline gelmişken, Fichte güvenliği sağlayıcı devletle yurttaşın iletişim içinde olduğu karşılıklılık kavramını vurgulamıştır. Kant'tan etkilenen Humbolt ve Fichte için *Rechtsstaat* (hukuk temelli devlet) ve *Rechtssicherhei* (devletin hukuksal öngörülebilirliği) kavramları 19. yüzyılda güvenlik düşüncesinin temel özelliklerinden biri haline gelmiştir.¹²

Kant'ın Sürekli Barış'ının (1795) tanımlarından etkilenen Woodrow Wilson, Milletler Cemiyeti'nin (1919) güvenlik kavramını "kolektif güvenlik" kavramı üzerine kurmuştur. Bu kavram ilk kez Milletler Cemiyeti Paktı'nda kullanılmış ve daha sonra BM Şartı'nda (1945) geliştirilmiştir. Fakat iki dünya savaşı arası dönemde (1919-1939) güvenlik kavramı hemen hemen hiç kullanılmamış ve savunma, ulusal beka, ulusal çıkar, egemenlik ya da güç göndermeleri hâkim olmuştur.¹³

Bir toplumsal değer olarak güvenlik tehlike, risk, düzensizlik ve korkunun karşıtı olarak, koruma, risk yokluğu, kesinlik, güvenilirlik, itimat ve güven ile öngörülebilirliğe işaret etmektedir. Bir sosyal bilim terimi olarak "güvenlik anlamca muğlak ve esnektir." Güvenlik kavramının muğlaklığı herkes tarafından geçerli bir tanımının olmayışında gizlidir. Aslında bu esneklik, kavrama farklı boyutların da eklenmesine zemin ihzar etmiştir. Arnold Wolfers güvenlik kavramının iki yüzüne işaret etmiştir: "Güvenlik, *nesnel* olarak, kazanılmış değerlere yöneltilen tehditleri ölçerken, *özel* olarak, bu değerlere saldırılacağı yönünde korkuların

¹¹Ibid, ss. 3-33.

¹² Hans Günter Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18, (Yaz 2008), ss. 1-47.

¹³Ibid, ss.1-47.

olmamasıdır.” Art’a göre birden fazla boyuta sahip olan güvenliğin öznel yönü bireyin “tehditler, kaygılar ve tehlikeden uzak olma hissine sahip olması” demektir: Güvenlik, böylece, “bir bireyin diğerlerinin verebileceği zarardan uzak olduğunu hissettiği ruh halidir.” Uluslararası ilişkilerin anarşik doğası gereği, “beka ile ilgili kaygılar güvenlikle meşguliyeti doğurur.” Bir devletin kendini güvende hissetmesi “ya diğerlerini kendine saldırmaktan caydırabilmesi ya da saldırıya uğraması halinde kendini başarıyla savunabilmesi”ni gerektirmektedir. Bu yüzden güvenlik yeterli askerî güç ve aynı zamanda birçok “etkin askerî güç doğurabilecek... askerî olmayan unsurları” gerektirmektedir.¹⁴

1970’lerin sonundan beri akademik toplumda genişletilmiş bir güvenlik kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Politika tartışmalarında “güvenlik kavramı” 1980’lerin sonundan bu yana aşamalı olarak genişletilmiştir. Ullman, Mathews ve Myers çevresel kaygıları Amerikan ulusal güvenlik gündemine yerleştirmişlerdir. 1990’ların başından bu yana birçok Avrupa hükümeti genişletilmiş bir güvenlik kavramını benimsemiştir. Buna bağlı olarak, Buzan, Wæver ve de Wilde (1998), ekonomik ve çevresel bir boyut dâhil eden genişleticiler (*wideners*) ve dar bir askerî güvenlik kavramının üstünlüğüne odaklanan gelenekçiler arasında ayırım yapmışlardır.¹⁵

Sonuç olarak, güvenlik alanındaki ilk çalışmaların ABD’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamış olduğuna dair genel bir kanı varsa da bu çalışmaları yukarıda da değindiğimiz üzere Thukydides’in “Peleponnez Savaşı”nı anlattığı tarihi çalışmalara kadar götürülen bir kesimin de olduğunu söylemekte fayda vardır. Her ne kadar bu çalışmalarda güvenliğin tek bir boyutu olan askeri yönü ön plana çıkarılmış ise de kavrama ilk tanımlamayı yapması bakımından askeri boyutu önem teşkil etmektedir. Diğer taraftan güvenlik üzerine yapılan çalışmalar için 1970’li yıllar dönüm noktası olarak yâd edilmiştir. Bir yandan da küreselleşen dünya düzeni ile güvenlik kavramı çeşitli genişlemelere ve yeni tanımlamalara ihtiyaç duymuştur. Özellikle Sovyetlerin dağılması ile güvenlik kavramının içeriği insan hakları, eşitlik, çevrenin korunması ve sosyal devlet anlayışının geliştirilmesi gibi birtakım prensiplere bağlı olarak yeniden tanımlanmıştır.

¹⁴Ibid, ss. 1-47.

¹⁵Ibid, ss. 1-47.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ KAPSAMINDA GÜVENLİĞİN ANALİZ EDİLMESİ

Güvenlik kavramı insanoğlunun yeryüzüne çıktığı andan itibaren hem insan türünün hem de zaman ve mekânın boyutsal olarak gelişmesine bağlı olarak değişim yaşamış ve farklı tanım ve genişletilmelere kapı aralamıştır. Lakin farklı mekân ve zamanlarda yer edinmiş olmasına rağmen bütün asırlara hitap edecek tek ve yegâne bir tanım söz konusu olmamış/olamamıştır. Aslında bu durum kavramın kendi öz varlığına veya insan türünün sosyolojik ve psikolojik iç dünyasına atfedilebilir. İnsanoğlunun yaşadığı çağda kendi varlığının bütünlüğüne tehdit olarak algıladığı gerek insan kaynaklı olan siyasi veya politik hadiseler gerekse doğa sebepli felaketlere bağlı olarak güvenlik kavramı da yeniden yeniye tanımlanma gereksinimi duymuştur. Bu durumda kavram ele alındığı filozof veya sosyal bilimcilerin içinde yaşadığı toplumun felsefi ve siyasi dünya görüşünden kaçınılmaz olarak etkilenmiştir.

Bu durumda güvenlik kavramı tarihi süreç içerisinde farklı tanımlamalara kaynaklık etmiştir. Bu tanımlamalardan bazıları şu şekildedir; Güvenlik; dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı kendini koruyabilme yeteneğidir. Devlet tarafından baktığımızda güvenlik; barış zamanında kendi değerlerini tehditlere karşı koruyabilme ve olası bir savaş halinde zafer kazanabilme gücüdür. Bir başka tanıma göre güvenlik; düşmanını karşılıklı paylaşım veya yanlış yönlendirmelerle dost yapabilmektir. Demir'e göre güvenlik sözcüğü farklı biçim ve anlamlar olsa da insanoğlunun toplumsal yaşama geçişinden itibaren korunma, barınma ve varlığını devam ettirme gereksiniminin karşılanmasını içermektedir. Tüm bu tanımların kesişim noktası, varılan nihai netice sonucunda, toplumların sahip oldukları değerlerin korunması için yaptıkları çalışmalar ve bu çalışmalar sonucunda risk ve tehditlerin ortadan kalkmasını ifade etmektedir.¹⁶

Uluslararası İlişkiler alanında güvenlikle ilgili pek çok teorik çalışma yapılmış fakat kurumsal olarak ilk ortaya çıkan Anglo-Sakson kökenli Batı düşünce tarzını yansıtan idealizm olmuştur. İdealizm daha çok Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yılı kapsamakta, daha sonraları İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle eleştirilmeye başlanmış ve yerini realizme bırakmıştır. İdealizmin en çok eleştirilen yönü o dönemki siyasi konjonktürü doğru

¹⁶Şeref Çetinkaya, “ *Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları*”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler, Sayı: 2, Aralık-Ocak-Şubat, 12-13, s. 241

ve net bir şekilde okuyamamış olması ve akabinde Milletler Cemiyetinin yıkılmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına engel olamamış olmasıdır.

1.1. Realizmin Güvenlik Yaklaşımı

Realizmin teorik olarak kökenleri Yunan bilim adamlarından Thukydides'in "Pelopenazyta Savaşları Tarihi" adlı çalışmasına dayandırılmaktadır. Felsefi boyutta kendi iç düzleminde bütünselliği ise 1469-1527 yılları arasında yaşamış olan Niccolo Machiavelli'nin "Prens" isimli yapıtına atfedilmektedir. Yine realist teorinin gelişiminde Thomas Hobbes'un "Leviathan" adlı çalışması bu alanda zikredilen önemli yapıtlardan bir tanesidir. Fakat uluslararası ilişkiler literatüründe ilk özgün ve teknik kullanımı Hans J. Morgenthau' a ait olan kavram barındırdığı "ulusal çıkar" , "güç" , ve "uluslararası politika" gibi terimlerle uluslararası sistemi tarif etmede kullanılan önemli kavramlar arasına girmiştir.

Realizm, teorik altyapısında devletleri uluslararası sistemin temel aktörleri olarak kabul eder. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile güvenlik kavramı tekrar tanımlanma ihtiyacı duymuş, daha önceleri ihmal edilen bir olgu olan güvenlik Soğuk Savaş ile hak ettiği önemi kazanmıştır.¹⁷ Uluslararası ilişkiler de devletler üniter yapılardır ve rasyonel davranarak çıkarlarını maksimize etmek bu devletlerin en temel amaçlarıdır. Bu amaca ulaşmak için de devletler sürekli bir rekabet içerisinde ve bu rekabet uluslararası ilişkileri belirler ve yine bu rekabet ortamı içerisinde izlenen güç dengesi uluslararası sistemin en temel özelliğidir. Bu bağlamda devletlerin nihai amacı devletin bütünsel varlığını ve bekasını sağlayacak politikalar üretmektir. Klasik realizm daha sonraları neorealizm olarak varlığını sürdürse de temel iddiası olan uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin uluslararası arenada asıl belirgin aktör olduğu, devletlerin nihai amacının güç maksimizasyonu olduğu savından ödün vermemiştir.

Realist teorisyenler güvenlik kavramına farklı tanımlamalar getirmişlerdir. Kavramın farklı boyutlarda birçok teorisyen tarafından ele alınması ve çeşitli tanımlamalar ile ileri sürülmesi güvenlik kavramının doğasında çok boyutlu ve tartışmalı bir kavram olduğunu göstermektedir. En genel geçer ve temel anlamıyla güvenlik, "aktörlerin veya sükjelerin kendi varlıksal bütünlüklerini var olan veya ileride var olabilecek tehditlere karşı koruma durumu" olarak tanımlanabilir. Şimdi realist yaklaşımın önemli temsilcilerinin güvenliğe bakış açısını

¹⁷ David A. Baldwin, "The Concept of Security", Review of International Studies (1997), 23, s. 5-26

ele alalım; Realist teorinin önemli savunucularından Edward Carr I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle önceden kurulu olan liberal dünya sisteminin tamamen tarihe karıştığını iddia etmiştir. Liberal teorisyenlerin I. Dünya Savaşı'nı önceden kestirememeleri realist teorinin varlığına zemin hazırlamış ve 1940-1960'lı yıllar realist teorinin bilimsel ve akademik camiada hegemonluğuna şahit olmuştur. Realist teorisyen Edward Carr'ın yanı sıra Nicholas Spykman, Reinhard Niebuhr, Arnord Wolfers, Walter Lippman, John Herz, Hedley Bull, Raymond Aron ve Martin Wight gibi yazarlar da bu dönemde realist teori adına kendilerinden söz ettirmiş önemli isimlerdir.¹⁸ Teorik alanda realizmin paradigmatik anatomisini oluşturan bu yazarlara pratik alanda ise Winston Churchill, George F. Kennan ve Henry Kissinger gibi diplomatlar örnek verilebilir. Genel olarak tüm bu yazarların üzerinde önemle durduğu ortak alan veya kavramlar uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin uluslararası sistemde yegâne aktörler olduğu ve devletlerin nihai amacının güç mücadelesi olduğu savları olmuştur.

Klasik realizmin bir diğer önemli niteliği ise, uluslararası politika konuları arasında hiyerarşi gözeterek askeri, savaş sanayisi ve güvenlik konularına öncelik vermesidir. Teoriye göre uluslararası ilişkileri anlamada ve yorumlamada en önem teşkil eden kavram kuşkusuz güçtür. Gücün nasıl kullanıldığına bağlı olarak da dünya genelinde sürmekte olan ihtilaflar, sınır anlaşmazlıkları, mezhepsel ve etnik çatışmalar artış veya azalma eğiliminde olacaktır. Gücü elinde bulunduran taraf veya taraflar uluslararası gündemi belirleme hakkına sahip olacak ve sistemin anarşik yapısından ötürü ortaya çıkabilecek tehdit algılamalarını kendi çıkarları doğrultusunda çözeceklerdir.¹⁹

Realist paradigmanın insan doğası hakkındaki varsayımları da esasen teorinin varoluşsal felsefesini anlamamızda yardımcı olabilmektedir. Teorinin insan doğasını betimlemede kullandığı teknik ve yöntemleri devletlerarası ilişki ve rekabetleri açıklamada da kullandığını görmekteyiz. İndirgemeci bir metot kullanan teorisyenlerin insan doğasına ait negatif söylem ve varsayımları uluslararası sistemi ve uluslararası politikayı tanımlarken de etkili olduğunu görmekteyiz.²⁰ Bu doğrultuda uluslararası ilişkileri insan doğasıyla açıklayan realist teori karamsar bir bakış açısına sahiptir. İnsanın doğa durumundan(state of nature) toplumsal

¹⁸ Zerrin Ayşe Öztürk, “Uluslararası İlişkilerde Güvelliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar”, (Derleyen; Tayyar Arı), “Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2”(İçinde), Dora Yayıncılık, s. 151

¹⁹ Atilla Sandıklı-Bilgehan Emeklier, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm” Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7.

²⁰Ibid, s. 9.

düzleme geçmesinin yegâne gerekçesi güvenlik paradoksu olarak kabul edilmektedir. Realistlere göre insan kendi varlığının devamlılığını sağlamak için insanların serbest olduğu doğa durumundan bireylerin uymak zorunda olduğu, kurallar bütünüünün var olduğu toplumsal hayata geçiş yapmıştır. Burada bu geçişi zorunlu kılan temel saik güvenlik paradoksudur.

İnsan doğasını betimlemede oldukça negatif olan realizme göre karar alma mekanizmasının önemli bir aktörü olan bireyi yönlendiren temel unsurlar korku, şüphe, tehdit, güvensizlik, hırs, saygınlık, güvenlik paradoksu ve güç mücadelesi gibi unsurlardır. Özellikle devletler arasında söz konusu olabilecek bir güvenlik-tehdit paradoksu ve buna bağlı oluşabilecek bir güven bunalımı beraberinde sıcak çatışmaları da getirecektir. Klasik realizmin öncüleri bir devletin potansiyel bir düşmanının güç arttırmasına seyirci kalmasındansa bu devletin daha da güçlenmesine engel olabilmek için savaşı bir güç artırma önleme aracı olarak kullanmasını meşru görmüşlerdir. Bu savın ilk ve en güzel örneğini Thukydides'in "Peleponezya Savaşları" adlı çalışmasında görmekteyiz. Klasik realizm adına bir diğer önemli filozof olan Machiavelli de "The Prince" adlı çalışmasında "Bir hükümdarın tebaası tarafından korkulmalı mı sevilmeli mi?" sorusuna korkulmalıdır diyerek korku-güvenlik-tehdit üçlemesinin devlet adamları üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Kuram, devletlerin ulusal güvenlikleri ve egemenlikleri söz konusu olduğunda haklı veya haksız savaşların gerekçe olamayacağını altını çizmekte ve meşru savaş kavramının önemini vurgulamaktadır.

Yukarıda değindiğimiz ulusal güvenlik kavramı Soğuk Savaş dönemi boyunca realist teorisyenler tarafından sıkça ele alınmış ve farklı yorum ve söylemlerle kullanım alanı genişletilmiştir. Realistler ulusal güvenliğe bağlı olarak devletlerin askeri güvenlik alanında saldırı, savunma ve caydırma kapasitelerini artırarak devletin bekasının sağlanması ve geleceğe aktarılması bağlamında savaşa başvurmasını meşru görmüşlerdir. Bu perspektiften, Neoklasik Realizmin en etkili temsilcilerinden Hans J. Morgenthau, uluslararası politikayı bir güç mücadelesi olarak tanımlamıştır. Bu güç edinme savaşında, devlet adamlarının ve halkların nihai olarak ulaşmaya çalıştıkları şey ne olursa olsun (özgürlük, güvenlik, refah ya da gücün kendisi) ya da aktörler amaçlarını ne şekilde tanımlarlarsa tanımlasınlar (dini, felsefi, ekonomik veya sosyal idealler olarak), hâlihazırda bunları ancak güç ile edinebilirler. Bundan dolayı ki güç, uluslararası politikadaki en temel amaçtır.²¹ Bu noktada, güç ile

²¹Öztürk, op. cit., ss. 152.

güvenlik(ulusal veya küresel) arasında doğrusal bir orantının varlığı söz konusu olmaktadır. Gücü elinde tutan veya mevcut gücünü artıran aktör veya devletler kendi varlıksal bütünlüklerini koruma adına önemli bir pozisyon elde etmektedirler. Uluslararası sistemin temel özelliği olan anarşik yapı devletler için kendi kendine yetme(self sufficient) esasını mücbir hale getirmektedir.

Klasik realistler gibi devleti uluslararası sistemin merkezine yerleştiren neorealistler, devletin bekasının ve ulusal çıkarın devamlılığının sağlanmasının uluslararası sistemin temel verili özelliğinden kaynaklandığını ileri sürerler. Güç merkezli bir sistemin etrafında şekillenen rekabet ortamında devletler hayatta kalmak ve bekalarını sağlamak zorundadır. Bu anlamda sistemde var olan güvensizlik boyutunu “güvenlik ikilemi” terimi ile açıklayan John Herz uluslararası ilişkiler terminolojisine önemli bir kavram kazandırmıştır. Güvenlik ikilemi esas olarak; devletlerin birbirine olan güvensizliğin neticesi olarak ulusal çıkarlarını korumak adına giriştikleri silahlanma yarışında oluşturdukları hassas mekanizma sonucunda düştükleri güvenlik açmazını temsil etmektedir. İçine düşülen bu güvenlik girdabının dışına çıkmak mevcut şartlar altında mümkün görülmemektedir. Öyleyse, Realist/Neorealist yaklaşımlara güvenlikten çok güvensizlik kavramının hakim olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.²²Güvenlik ikilemi kavramı literatürde var olan güvenlik teriminin yeniden farklı varyasyonlara dönüştürülerek tanımlanmasını mücbir hale getirmiştir. Öte yandan, güvenlik kavramının yeniden tanımlanması ve farklı alanlarda boyutsal çeşitliliğinin artması, devletlerin realist-pragmatist politikalarını yeniden gözden geçirmelerini zorunlu hale getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Neorealist yaklaşımın savunucularından olan John Mearsheimer, Kenneth Waltz’un çıkarımları üzerine kurduğu Neorealist İstikrar Teorisinde, Soğuk Savaş’ın bitimiyle ortaya çıkan çok kutuplu bir uluslararası sistemde çatışma ve savaş olasılığının çok daha fazla olduğunu, bu nedenle güvensizliğin daha da tırmanabileceğini ileri sürmektedir.²³Realist teorisyen Mearsheimer, iki kutuplu bir dünya sisteminin istikrar sağlama ve devam ettirme açısından tek kutuplu sistemden daha güvenilir bir sistem olduğunu iddia etmiş ve buna örnek olarak Soğuk Savaş dönemi boyunca Avrupa’da yaşanan ekonomik, siyasi ve askeri ittifakı göstermiştir. Mearsheimer yine büyük devletlerin kendi

²²Ibid, ss. 153.

²³Ibid, ss. 154

güvenliklerini sağlama adına diğer göreceli olarak zayıf olan devletlerin güvenliklerini tehlikeye attıklarını iddia etmektedir. Bu teoriler ışığında kendi içinde saldırgan ve savunmacı olmak üzere ikiye ayrılan realist teori, güvenliksizleştirmenin gittikçe artan derinliğine dikkat çekmektedir.

Saldırgan Realist teori güvensizleştirmenin gittikçe artmasına bağlı olarak devletlerin kendi varlıklarını sürdürmesinin yegane yolunun saldırı ve ya rakiplerini caydırma olacağını iddia etmektedir. Ancak böyle bir ortamda bir devletin güç artırımına gitmesi diğer devlet ve aktörler tarafından kendi güvenliklerine tehdit olarak algılanabilmektedir. Dolayısıyla devletlerin güvenlik sağlama ve güç elde etme gereksinimleri arasında ters bir korelasyon mevcuttur. Teorinin özü devletlerin ellerinde tuttıkları güçleri maksimum seviyeye çıkarmasıdır. Bu teorinin en önemli temsilcisi sayılan John Mearsheimer'in savı beş temel varsayıma dayanmaktadır. Buna göre, uluslararası sistem anarşiktir; büyük güçler gizli bir miktarda saldırgan askeri kapasiteye sahiptir ve bu nedenle birbirlerine zarar verebilirler; devletler asla diğer devletlerin niyetlerinden tam anlamıyla emin olamazlar; hayatta kalma büyük güçler için temel amaçtır ve devletler rasyonel aktörlerdir.²⁴ Mearsheimer' a göre devletler gücü hegemon olabilmek için bir araç olarak kullanırlar ve nihai amaç devletin varlığının geleceğe idame edilmesidir.

Diğer bir Realist teori türü olan Savunmacı Realizmin en önemli temsilcileri Kenneth Waltz ve Charles Glaser'dir. Diğer taraftan savunmacı realizmin en önemli teorisi Stephan Waltz'un "tehdit dengesi" teorisidir. Teoriye göre devletlerin temel politikalarını etkileyen ve alınan kararların şekillenmesinde temel rol oynayan faktör tehdit algılamasıdır. Yine bu teorinin temel iddiası, devletin bekasını sağlamak adına ulusal güvenliğini de sağlayacak şekilde güç artırımına gitmesi ve elde edilen bu gücün geliştirilmesi devletlerin temel amacı olmalıdır. Tehdit algılamasına bağlı olarak sürekli güç artırma eğiliminde bulunan devlet veya aktörler aslında kendi güvenliklerinin kırılganlığını da derinleştirmiş olmaktadır. Ulusal güvenliğini sağlamak adına sürekli silahlanmaya başvuran devlet kendi varlığına ilişkin daha büyük tehditlerin de oluşmasına zemin peyda etmektedir. Böylece rekabet endeksli bir kısır döngüye giren devletlerin varlıklarını koruma yolunun rekabet değil işbirliği olduğu savı güçlenmektedir. Savunmacı Realizme göre devletler güç değil güvenlik arayan aktörler

²⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8. Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2013, s. 170

olmalıdırlar.²⁵Lakin İşbirliği, uluslararası sistemin anarşik yapısından ötürü birtakım riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Bu noktada devletlerin herhangi bir konuda yapacakları işbirliğini önceden çok iyi tahlil etmeleri önem kazanmaktadır.

Öte yandan Neorealist teorisyen Burry Buzan, son yirmi yıl içinde uluslararası sistemde yavaş ve kademeli olarak gerçekleşen bir olgudan bahsetmektedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, kısırlaşan bir tehdit algılamasından hareketle devletler ben merkezli politikalar üretmekten vazgeçerler. Kendi çıkarlarını korumanın en iyi yolunun, komşusu olduğu devletlerin de ulusal çıkarlarına ve egemenliğine saygı olduğunu anlayan devletler, işbirliği yapma yoluna gitmektedirler. Böylece uluslararası sistemde var olan anarşi olgunlaşma sürecine girmektedir ve bunun bir sonucu olarak devletler eski klasik askeri rekabet yerine çeşitli güvenlik kompleksleri kurma yoluna gitmektedirler.²⁶

Burry Buzan'ın realist teoriye bir diğer önemli katkısı ise geleneksel realist güvenlik tanımlamasına farklı boyutları eklemesi ve genişletmesidir. Güvenliği toplamda beş temel alana ayıran Buzan; askeri, politik, toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlara değinmektedir. Askeri boyut, devletlerin savunma ve saldırı tehditlerine karşı önlem olarak sürekli güç artırımına başvurması ve savunma sanayisine bağlı olarak askeri kapasitesini arttırmasıdır. Güvenliğin politik boyutu ise devletlerin sahip oldukları yönetim biçimlerinin ideolojik altyapısının sağlamlığına işaret etmektedir. Yine devletlerin uluslararası örgütler, devlet-dışı örgütler, sivil toplum örgütleri, hükümetler arası örgütlerle ilişkisi bu boyutta ele alınabilir. Ekonomik boyut ise daha ziyade devletin mali olarak parasal gücünü, vatandaşlarının refah düzeyini korumak ve daha iyi seviyelere çıkarmak için lazım olan kaynaklara, sponsorlara ve açık pazarlara ulaşabilme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Toplumsal boyut ise, devletin resmi ve ulusal kimliğini, kendi öz gelenek ve göreneklerini, tarih ve kültürünü, dini yapılanmasını ve resmi dil veya dillerini korumasına işaret etmektedir. Son olarak çevresel boyut ise, hem bireyleri hem de devletleri kapsayan ekolojik sistemi bölgesel ve küresel çapta korumanın önemine dikkat çekmektedir. Buzan'a göre güvenliğin tüm bu boyutları birbirleriyle yapısal bir reaksiyon içerisindedir ve bu yapılar bir bütün olarak düşünölmelidir.²⁷

²⁵Öztürk, op. cit., s. 154.

²⁶Ibid, s. 155.

²⁷Ibid, s. 155.

1.2. Neo-Realizmin Güvenlik Yaklaşımı

Uluslararası İlişkiler disiplinde güvenlik kavramını ele alan önemli bir teori de Neo-Realizmdir. Kuramın temelleri 1979'da basılan Kenneth Waltz'un "Theory of International Politics" adlı çalışmasına dayandırılmaktadır. Kuram çıkış noktası olarak kendine uluslararası sistemin anarşik yapısının kaçınılmaz bir sonucu olarak devletlerin, güvenlik ve güç bağlamında izlemek zorunda oldukları dış politika çıktılarını seçmektedir. Özellikle 1970li yıllardan sonra popüleritesini artıran kuramın en temel savı uluslararası anarşik sistemin devletlerin davranışlarını sınırlandırdığı tezidir.

Realizm ve neo-realizm temelde savdukları, uluslararası politikanın asıl aktörleri devletlerdir, devletler üniter yapılardır, devletler ve devlet adamları rasyonel davranır, devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda politikalar izledikleri şeklindeki tezleri iki teorinin ortak paydalarını oluşturmaktadır.²⁸ Realizm ve neo-realizm bu noktalarda birbirlerini destekleyen tezler savunurken özellikle günümüz uluslararası sistemini yorumlama da farklı iddia ve olgular üzerinde de durmaktadırlar.

Neo-Realizmin en önemli temsilcisi sayılan Waltz, çalışmalarında esas olarak farklı siyasal sistemlere ve farklı ideolojik hedeflere sahip devletlerin benzer tutum ve politikalar izlemelerinin nedenleri üzerine odaklanmıştır. Yazara göre bunun yanıtı kendi içinde gizli dinamiklerini taşıyan yapıda aranılmalıdır. Yine Waltz'a göre devletlerin dış politika çıktıları ve ulusal çıkarları doğrultusunda sergiledikleri davranışları incelemede indirgemeci bir tutum sergileyen yalnız klasik realistler değil, dış politikayı birey tabanlı bir yapıya indirgeyen liberaller, sınıf çatışması ve üretim biçimlerini esas alan Marksistler de aynı şekilde indirgemecidir. Waltz'a göre tüm bu teorilerin temel hatası dış politika ile devletlerin gerek bölgesel gerek küresel alanda oluşturdukları sistemleri birbirinden ayıramamalarıdır. Waltz bu nedenle gerek bölgesel gerek küresel sistemin devletlerin dış politikaları üzerindeki etkisini çalışmalarının odağına oturtmuştur.²⁹

Neo-Realizmin uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı bir diğer önemli kavram ise güvenlik ikilemi (Security Dilemma) modelidir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası

²⁸Arı, op. cit., s. 172.

²⁹Ibid, s. 157.

sistemi tanımlamada sıklıkla kullanılan model, Soğuk Savaş döneminde devletlerin nükleer ve konvansiyonel silahlardaki rekabetini tarif etmede kullanılmıştır. Güvenlik ikilemi modeline göre bir devletin kendi güvenliğini sağlamak adına başvurduğu silahlanma, askeri teknolojisini geliştirme, savunma sanayine yönelme, nükleer silah üretimini araştırma ve geliştirme yönünde politikalar izlemesi var olan ve ya olması muhtemel düşmanlarını tedirgin etmektedir. Modele göre X devletinin mutlak derecede güvenliği Y devletinin mutlak güvensizliği anlamına geldiği için bu durum devletleri güvensizlik çıkmazlarına sürüklemekte ve devletlerarasında var olan ve ya olması muhtemel güvenliğin zayıflamasına sebep teşkil etmektedir. Güvenlik ikilemi modeline Soğuk Savaş yılları boyunca aynı blokta yer almalarına rağmen birbirlerine güvenmeyen ve birbirlerini potansiyel hasım olarak gören Türkiye ve Yunanistan verilebilir. Güvenlik ikileminde devletler uluslararası ilişkileri “sıfır toplamlı bir oyun” olarak değerlendirmekte ve dış politika çıktılarını “nispi kazanç” varsayımına göre şekillendirmektedirler. Bu varsayımına göre devletler iki taraflı kazanç sağlamak yerine her birisi kendi çıkarını maksimize etme yoluna gidecek ve bu bağlamda işbirliğinden uzaklaşılacaktır. Bu varsayımına göre devletler iki taraflı kazanç sağlamak yerine her birisi kendi çıkarını maksimize etme yoluna gidecek ve bu bağlamda işbirliğinden uzaklaşılacaktır.³⁰

Neo-realist kuramcılar da kendi içlerinde defansif(defensive) ve ofansif(offensive) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Waltz’un başını çektiği defansif realistler, devletin asıl amacının güç kazanmak değil devletin varlığını idame ettirmek olduğunu savunmaktadırlar. Bu teorisyenlere göre daha fazla güç beraberinde daha az güvenliği veyahut güven bunalımını getirecektir. Uluslararası küresel sistemin sahip olduğu düzenin korunmasından yana tavır sergilerler, bir diğer deyişle, sistemi güç kazanmak adına değiştirmeyi değil var olan statükonun korunmasından yana tutum sergilerler. Bu noktada gücü merkeze alan ve devletlerin en büyük amacının güç maksimizasyonu olduğunu savunan ofansif realistlerden ayrılırlar.

Neo-realistlerin yine üzerinde önemle durduğu bir diğer kavram “Güç Dengesi” modelidir. Neo-Realistlere göre, güç dengesi modeli uluslararası sistemi düzenleyici bir mekanizma olarak işlevselliğini sağlayacak ve düzene sokulan uluslararası sistem devletlerin

³⁰ Kenneth Waltz, George H. Quester, “Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi”, çev. Ersin Onulduran, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), s. 46.

güvenliğini de beraberinde getirecektir.³¹ Bu doğrultuda neo-realizme göre devletlerin içinde buldukları uluslararası sistem devletlerin manevra sahalarını belirlerken güvenliklerini de yakından etkilemektedir. Devletlerin güvenlik yapılarını ve uluslararası sistemin var olan yapısı arasında korelasyon kuran neo-realistler bu bağlamda güvenliğin bilinen sınırlarını genişletmişlerdir.

Neo-realistleri klasik realistlerden ayıran bir diğer önemli nokta, devletleri ve ya uluslararası sistemi incelerken analiz birimleri arasına ekonomik değişkenleri de ilave etmeleridir. Özellikle Waltz, askeri-stratejik konuların ağırlığının yanı sıra ekonominin de uluslararası gündemi belirleme kapasitesinin varlığına dikkat çekmiştir. Esasında neo-realistlerin uluslararası ekonomi-politiği çalışmalarına dâhil etmelerindeki kurumsal çabada bölgesel düzeyde yaşanmasına rağmen küresel etkileri olan farklı pratiklerin etkisi de olmuştur. Örneğin; ABD'nin giriştiği Vietnam Savaşı, devletlere amaca ulaşmadaki yegane aracın askeri güç ve kapasite olmadığını gösterirken; 1973 ve 1979 petrol krizleri de karar alma mekanizması ve süreçlerinde ekonomik parametrelerin de hesaba katılması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.³²

Sonuç olarak, klasik realizm devletin güvenliğini çıkar maksimizasyonu, teknolojik, askeri güç ve ulusal güvenlik odaklı ele alırken, en etkin olduğu yılların Soğuk Savaş yılları olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda devletlerin temel ilgi alanları, kendi bekalarını ileriye taşıyacak politikalar üretmek ve kendi varlıklarına gelebilecek tehditleri bertaraf etmektir. Bu noktada klasik realistlerin dar kapsamda tanımladıkları güvenlik kavramını daha geniş ölçekte inceleyen neo-realistler özellikle ekonomik parametreler üzerinde durmuşlardır. Ayrıca uluslararası sistemin devletlerin ve diğer aktörlerin davranışları üzerindeki etkilerine vurgu yapan neo-realistler uluslararası ekonomik-politiği de geliştirmişleridir.

1.3. Liberalizmin Güvenlik Yaklaşımı

Günümüz çağdaş Liberalizm üzerine yapılan çalışmaların temel olarak esinlendikleri kaynaklar arasında geleneksel liberal teorinin üç ana varsayımı vardır. Modern liberalizme temel teşkil eden bu tezler, liberalizmin temel öncüleri olan üç grup düşünürü atfedilir.

³¹ Kenneth Waltz, “*Theory of International Politics*” New York, McGraw-Hill, 1979, s. 41

³² Sandıklı-Emeklier, op. cit., s. 11

Uluslararası hukukun temellerinin atılmasında önemli rol oynayan, devletin meşrutiyetinin bireyin yaşama hakkını, özgürlüğünü ve özel mülkiyetini korumasından geldiğini iddia eden John Locke, Adam Smith, Baron de Montesquieu, birinci grubu oluşturur. İkinci grupta ise İmmanuel Kant ve Giuseppe Mazzini yer alır. Liberal teorinin bir diğer önemli temsilcisi ise Joseph Schumpeter'tir.³³

Güvenlik kavramı birçok liberal yazar tarafından klasik liberalizmin temel prensipleri arasında gösterilmiştir. İlk olarak güvenliğin insanların doğal yaşama döneminden kendi istek ve iradeleri ile çıkmaları sonucu, siyasal toplumu oluşturmaya başladıkları dönemde ortaya çıktığını iddia eden gelenekselci liberalist düşünürler güvenliği, insanların hayatlarının ve vücut bütünlüklerinin korunması, huzurlu, rahat bir yaşam için mallarını rahatça ve serbestçe kullanabilme erkleri olarak tanımlamışlardır. Diğer taraftan klasik realist teorisyenler liberalleri insan doğası hakkında gerçeklikten uzak, barış ve işbirliği için normatif değerler taşıyan ütopyacı, idealist, indirgemeci girişimciler olarak tanımladılar.³⁴

Doğal yaşama döneminde özgür, eşit ve bağımsız olan insanlar, ancak ve ancak kendi istek ve iradeleri ile bu düzenden çıkarak bir siyasal iktidara boyun eğmeyi kabul etmiş olabilirler. İnsanlar hayatlarının ve vücut bütünlüklerinin korunması, güven içinde yaşayabilmek, huzurlu, rahat bir yaşam, mallarını rahatça kullanabilmek, kötülerden daha iyi korunabilmek için kendi istekleriyle siyasal toplumu kurmuşlar ve hükümeti oluşturmuşlardır.³⁵

Eşit ve özgür olan, mallarını dilediği gibi kullanan kişinin doğal yaşama döneminden çıkmasının tek nedeni güvenlik isteğidir. Bütün insanların eşit, özgür ve kendi kendilerinin efendisi oldukları bir düzende hakkaniyet ve adalet ilkelerine bağlılık pek kolay gerçekleşmeyecektir. İşte insanları siyasal bir toplum düzeni kurmaya iten neden de budur. Korku içinde ve sürekli olarak tehlikeler ve tehditlerle karşı karşıya bulunmaları insanları, güvenlik aramaya itmiştir. İnsanlar, güvenliği siyasal toplum içinde bulabileceklerini anlamışlardır. Böylece insanlar birleşerek, bir bütün oluşturarak, karşılıklı olarak hayatlarını, özgürlüklerini ve mal varlıklarını güvence altına alma yoluna gitmişlerdir. İşte, toplum

³³ Michael Doyle and Stefano Recchia, “*Liberalism in International Relations*”, Columbia University, New York, s. 1

³⁴ Andrew Moravcsik, “*Liberalism and International Relations Theory*”, Center for European Studies, Harvard University and University of Chicago, s. 3

³⁵ Ayferi Göze, “*Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*” Betaş yayınları, s. 157.

halinde birleşen, bütünleşen ve bir iktidar kuran insanların en önemli hedefleri ve temel amaçları can güvenliğinin ve mülkiyet haklarının korunması olmuştur. Egemen gücün ya da yasama iktidarının toplumda yapacağı işler kesinlikle belirlidir: Can, mal ve özgürlüğü güvence altına almak, huzuru, iç ve dış güvenliği sağlamak ve halkın iyiliğini gerçekleştirmektir.³⁶

Liberalizm, sınırları belirlenmiş bir teorik çerçeve içerisinde belli bir amaç ve idealleri olan bir siyasal düşünce geleneğini ifade etmektedir. Liberalizm bir siyasal düşünce olarak özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok Batı ülkesinde kendisine taraftar bulmuştur. Bu noktada klasik liberal düşünce eşitlik, rasyonellik, özgürlük ve mülkiyet kavramları üzerine bina edilmiştir. Liberalizmin bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıkıp gelişim göstermesinde etkili olan düşünürler, İngiltere'den John Locke, İskoçya'dan David Hume ve Adam Smith, Fransa'dan Montesquieu, Voltaire ve Almanya'dan Kant'tır. Tüm bu filozofların ortak noktada buldukları düşünce ise aydınlanma yoluyla insanın özgürleşeceğine, insan karakterinin doğuştan iyi olduğuna inanmaları idi.³⁷

Liberal kuramın bir diğer önemli ayağı ise özgürlük ve güvenlik kavramları arasında inşa ettiği denge unsurudur. Buna göre, devlet kendi egemenlik erkini korumak adına içte ve dışta güvenlik ortamları oluştururken himayesi altında tuttuğu bireylerin özgürlüğünü de kısıtlamamak adına gerekli tedbir ve önlemleri almalıdır. Liberalizm, kaosun değil düzenin hâkim olduğu bir uluslararası yapı oluşturmak hedefindedir. Bu bağlamda liberal devletlerin vatandaşlarına en büyük vaatleri de hem iç hem dış tehditlerine karşı güvenliklerinin korunmasıdır. Bu perspektifte liberalizmde devletin ortaya çıkış noktası ve meşruiyet gerekçesini güvenlik sorunsalı oluşturmaktadır.³⁸

Liberalizmin, kendi içinde tutarlı, uluslararası politika ve dış politikayı açıklamaya yönelik bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak görülmesi, I. Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası barış ve güvenliğin egemen kılınması ve çatışmaların önlenmesine ilişkin çabaların bir sonucu olarak gündeme geldi.³⁹ Liberallere göre uluslararası ilişkilerin tek gündemi güvenlik konuları değildir. XX. yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkilerin

³⁶Ibid, s. 159.

³⁷Arı, op. cit., s. 304.

³⁸Hamit Emrah, BERİŞ, “ *Liberalizmde Devlet ve Güvenlik Sorunu*”, 21. Yüzyıl Dergisi, Sayı 24, Aralık 2010, s: 91-95.

³⁹Arı, op. cit., s. 304.

gündeminin çeşitlenmeye başladığı; refah, modernleşme, çevre ve benzeri konuların en az güvenlik konuları kadar devletlerin dış politik tavırlarını etkilediği kabul edilmektedir. Diğer bir ifade ile artık devletlerin dış politikasını yönlendiren tek unsur güvenlik kaygısı olmaktan çıkmış; para, göç, sağlık, küresel ekonomik krizler, çevre ve benzeri konular güvenlik konuları kadar önemli hale gelmiştir.

20. yüzyıl itibariyle liberal teorisyenler arasında yaygın olan “uluslararası sistemin başat aktörleri ulus devletlerdir” paradigması zamansal değişikliğe uğrayarak -paradigma içi genişleme- yeniden tanımlanmış ve netice itibariyle ulus devletlerin yanı sıra devlet dışı aktörlere atfedilen rol önemli oranda artmıştır. Liberalizme göre başta hükümetler-arası örgütler olmak üzere, uluslararası rejimler, çok uluslu şirketler, uluslararası hükümet-dışı örgütler, devlet-altı aktörler (çıkar grupları, siyasi partiler, elitler, bürokratlar, ulusal sivil toplum kuruluşları, vb.) gibi devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerin işleyişinde iç ve dış politika ilişkisi bağlamında rolleri ve etkileri oldukça büyüktür.⁴⁰ Bu örgütler arasında var olan kompleks kurumsal işbirliği ağlarının da etkisiyle güvenlik kavramı daha da önem kazanmakta ve ortak kurumsal bir zeminin varlığı mücbir hale gelmektedir. Dolayısıyla sağlıklı ve sürdürülebilir bir iç ve dış politikanın oluşmasında güvenlik kavramı önemli bir rol oynamaktadır.

Liberal teorinin üstünde önemle durduğu kavramlardan biri olan “demokratik barış” savı, bu teorinin güvenliğe ne denli yaklaştığını anlamak adına önemli ipuçları taşımaktadır. Liberal demokrasiyi benimseyen devletlerin birbirleri ile savaşmayacaklarını iddia eden bu teori sözü geçen devletlerin savunma ve saldırı için kullanabilecekleri askeri güç ve silahlanma kapasitesine sahip olmalarına rağmen ikili ilişkilerinde güvenlik ikilemi(security dilemma) taşımadıklarından olası bir çatışma veya sıcak savaşın oldukça uzak bir ihtimal olduğunun altını çizmektedirler. Bunun gerçekleşmesinde en büyük etkenin ise, liberal demokrasiyi benimsemiş bu devletlerin kendi aralarında çoğulcu bir güvenlik topluluğu oluşturdukları için ortaya çıkan herhangi bir anlaşmazlıkta barışçıl kriz çözme yöntemlerinin kullanılmasını gösterirler. Bu şekilde demokrasinin küresel çapta genişlemesinin önü açılmış olacak ve barış-demokrasi ikili ayağında bir önkoşullaşma ve birbirini tamamlama süreci yaşanacaktır. Liberal teorinin üç önemli saç ayağı olan demokratik barış, ekonomik bağımlılık ve uluslararası kurumların varlığı uluslararası barışın sağlanıp devam etmesinde belirleyici

⁴⁰Öztürk, op. cit., ss. 157.

role sahiptir.⁴¹ Ayrıca demokratik rejimlerin daha saydam olduğu; farklı görüş ve çıkarları uzlaştırıcı bir yapıya sahip olduğu; bu devletlerin halklarının çoğunlukla savaş değil barış yanlısı olduğu ve böylece hükümetlerinin savaş kararı almalarını zorlaştırdıkları vurgulanmaktadır. Bu çerçevede şekillenen iç siyasal kültüre sahip olan demokratik liberal devletler paylaştıkları ortak değerler, kimlikler ve çıkarlar etrafında çeşitli uluslararası örgütler kurarak aralarındaki işbirliğini kalıcı ve sürekli hale getirerek barışı beslemektedirler.⁴² Bu şekilde barış-demokrasi-güvenlik üçlü ayağında devletlerin oluşturabilecekleri iç ve dış politika konsepti ile ulusal ve uluslararası alanda güven ve işbirliği ortamı sağlanmış olacak ve devlet-birey bekası da gelecek nesillere kolayca aktarılmış olacaktır.

Küreselleşme sürecinin her alanda hız kazandığı dünyamızda geleneksel gündem konularının-güvenlik, uluslararası politika, iç politika, askeri konular, ekonomik meseleler- yanı sıra yaşadığımız son yüzyılda bu konulara ek olarak sosyal, çevresel, kültürel ve ekolojik alanlarda meydana gelen gelişmeler de eklenmiştir. Bu gelişmeler ve sahasal genişlemeler doğrultusunda devlet-dışı aktörler, çok uluslu şirketler, hükümetler arası ve hükümet dışı aktörler devletlerin ulusal çıkarının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır.

Günümüzde uluslararası ilişkilerin *karmaşık karşılıklı bağımlılık* temelinde şekillendiğini ileri süren Keohane ve Nye, askeri ve zorlayıcı dış politika araçlarının devletlerin çeşitlenen ve farklılaşan çıkarlarını sağlamada artık tek ve de en uygun araçlar olmadığını; zorlayıcı olmayan araçların ve yumuşak gücün ekonomik ve sosyal çıkarları gerçekleştirmede gerekli olduğunu vurgularlar.⁴³ Özellikle ekonomik bağımlılık bağlamında devletler ulus ötesi aktörler olarak tanımlanan çok uluslu şirketlere, hükümet-dışı ve hükümet-içi aktörlere daha fazla önem vermeye başlamış ve bu aktörlerin iç politika yapım sürecindeki etkilerini hissetmeye başlamıştır. Diğer taraftan devletler amaç edindikleri -ekonomik olsun politik olsun- hedeflere ulaşmada bu aktörler ile çatışmak istememektedir ve her iki tarafı memnun edecek işbirliği bulma yollarına başvurmaktadır.

Uluslararası kurumların devletler arasındaki işbirliğinin sağlanmasında ve devam ettirilmesindeki önemini vurgulayan Liberal Kurumsal yaklaşım, ortak kurallar, ortak davranış beklentileri ve karşılılık ilkesi temelinde işleyen uluslararası örgütlerin ve uluslar

⁴¹ G. John Ikenberry, “*Liberalism in a Realist World: International Relations as an American Scholarly Tradition*”, *International Studies* 46, 1&2 (2009): 203-19

⁴² *Ibid*, ss.157-158.

⁴³ *Ibid*, s.159.

arası rejimlerin devletler arasındaki diyalog ve güveni de sağlamlaştıracağına altını çizer. Kurama göre, “dünya adeta tek bir dünya toplumundan söz edilecek şekilde birleşmektedir ve bu kurallar dünya toplumunun kaostan kurtulup barış içinde ilerlemesi için zorunlu kurallardır. Bir başka deyişle uluslararası rejimler birleşmenin, bütünleşmenin, ilerlemenin ve gelişmişliğin simgesidir.⁴⁴ Dünya barışının sağlanmasında önemli bir yer edinen bu aktörler devletler ile devlet dışı aktörler arasında var olan işbirliğinin örneklenmesinde kullanılabilirler. Özellikle günümüzde dünya devletleri bu aktörlerin vermiş oldukları kararlar doğrultusunda iç ve dış politikalarını şekillendirebilmektedirler.

1.4. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Güvenlik

Karşılıklı bağımlılık ile bağımlılık kavramları birbirinden farklı olmalarının yanında temelde benzer hipotezler üzerine kurulmuş iki farklı kuramdır. Bağımlılık, bir devletin dış politikasının başka bir devlet tarafından tek taraflı olarak etkileşimini ifade ederken, karşılıklı bağımlılık en az iki ve ya daha fazla devletin karşılıklı etkileşimini ifade etmektedir. Söz konusu etkileşim unsurları ve ya etkileşimler mali, fiskal, toplumsal ya da güvenliğe ait konularda olabilmektedir. Ancak kuramın önde gelen isimlerinden Keohane ve Nye’a göre, söz konusu etkileşim unsurlarının karşılıklı bağımlılık teorisi içerisinde ele alınabilmesi için maliyet unsurunun hesaba katılması zorunludur. Eğer söz konusu karşılıklı bağımlılık taraflar üzerinde çift taraflı olumsuz ve ya olumlu bir geri dönüşe sahip değilse karşılıklı bağımlılıktan bahsetmek mümkün olamamaktadır. Tam bu noktada karşılıklı bağımlılığı diğer etkileşimlerden farklı kılan özelliği belirginleşmektedir. Eğer karşılıklı etkileşim sadece fayda temelli baz alınarak meydana çıkıyor ve taraflar üzerinde bir maliyete sebebiyet vermiyorsa sözünü ettiğimiz bağımlılık ve etkileşim, karşılıklı bağımlılık teorisinin kapsamı dışında kalmaktadır. Bu doğrultuda, karşılıklı bağımlılıktan söz edilebilmesi için taraflar üzerinde mutlak bir maliyetin söz konusu olması gerekmektedir.⁴⁵ Buradan hareketle, karşılıklı bağımlılık teorisi taraflara yüklediği maliyet politikası ve sadece fayda temeline bağlı olmaması sebebiyle çift taraflı bir etkileşim sürecini gerekli kılmaktadır.

Keohane ve Nye’a göre karşılıklı bağımlılık kuramının üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; iletişim kanallarının çokluğu, dış politikanın gündemindeki konular arasında önceliğin bulunmaması, askeri gücün öneminin azalmasıdır. İletişim kanallarının artması hem

⁴⁴ İbid, s. 159.

⁴⁵ Arı, op. cit., s. 323.

devletler arasında hem de bireyler ve aktörler arasındaki iletişim ve etkileşimin artmasına sebep olmuştur. İletişim kanallarının artmasında küreselleşmenin de etkisi göz ardı edilmemelidir. Dış politikada benimsenen geleneksel gerçekçilik kuramının savunduğu konuların başında gelen salt askeri ve güvenlik odaklı konular dışında toplumsal, iktisadi ve ekonomik, çevresel konular da devletlerin öncelikli yaşamsal alanları içerisine girmişlerdir. Önem arz eden konuların sayıca çoğalması ile artık konular arasında hiyerarşi izlemek imkânsız hale gelmiştir. Savunma, askeri ve güvenlik odaklı politikaların terk edilmesiyle birlikte askeri güç kullanımı da azalan bir ivme kazanmıştır. Karşılıklı bağımlılık içerisinde olan devletler için birbirlerine karşı askeri güç kullanımı olasılık olarak var olmasına karşın çok düşük bir ihtimal dâhilinde tutulmaktadır.⁴⁶

Sonuç olarak, Karşılıklı Bağımlılık teorisi günümüzün çok boyutlu ekonomik, sosyal, toplumsal ve ekolojik karşılıklı bağımlılığının önemine vurgu yapmıştır. Kuram kuvvet kullanımını dört koşula dayandırarak büyük devletler için artan maliyetine dikkat çekmiştir. Nükleer Silahların kullanımının artış göstermesi, fakir ve güç bakımından zayıf ülkelerdeki insanların direnişinin kırılması, ekonomik hedeflere ulaşmada olumsuz etki oluşturması, insan hayatının büyük risk altına girmesi gibi koşullar öne sürülerek kuvvet kullanımının azaltılması istenmiştir.⁴⁷

1.5. Demokratik Barış Teorisi Ve Güvenlik

Demokratik Barış Teorisi'nin özü, İmmanuel Kant'ın 1795 yılında yayımlanan “Ebedi Barış” adlı eserine dayandırılmaktadır. Kant bu çalışmasında bir ülkenin sahip olduğu iç egemenlik biçiminin dış politikasını da şekillendireceğini ileri sürmüştür. Bir ülkenin yönetim biçimi cumhuriyet(demokrasi) ise dış politikası da demokratik unsurlara uygun olarak aynı paralelde gelişim gösterecektir. Kant'a göre cumhuriyet temelde barışçıl bir siyasal sistemdir ve dış politika da bu siyasal sistemden aynı yönde etkilenecektir.⁴⁸ Bu doğrultuda iç ve dış barışın sağlanması demokratik kurumların ve siyasal yapılaşmaların yaygınlığını sağlamakla mümkün olabilecektir. Uluslararası barışın inşa edilmesiyle birlikte bireylerin özgürlüğü de

⁴⁶ Ferhat Pirinççi, “*Silahlanma ve Savaş*”, Dora Yayınları, 2010, s.25

⁴⁷Robert O. Keohane; Joseph Jr. Nye, “*Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak*”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 12, Sayı 46, s. 79-104.

⁴⁸ Hakkı Büyükbaş, Nilgün Atıcı, “*Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme*”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı 40, Haziran-Aralık2012, ss:2-3

teminat altına alınacak ve dünya devletleri savaşın getirdiği yıkıcı ve acı sonuçlardan kurtulmuş olacaktır.

Kant Ebedi Barış isimli çalışmasında demokratik barış teorisinin kurumsal alt yapısını şöyle dile getirmektedir:

“Eğer savaşın ilan edilmesi için vatandaşların rızası gerekli olursa, böyle riskli bir işe girişmeden önce vatandaşların savaşın tüm felaketleri hakkında ciddi ciddi düşüncülerinden daha doğal bir şey olamaz. Bu felaketlerin arasında şunlar vardır: savaşmak, savaşın maliyetini kendi kaynaklarından ödemek, savaşın getirdiği yıkımı büyük fedakârlıklarla onarmak zorunda kalmak ve savaşın ertesindeki barışı da acılaştırarak - ve yeni savaşlardan dolayı da hiçbir zaman bitmeyecek- bir borç yükünün altına girmek. Cumhuriyet rejimiyle yönetilmeyen bir ülkede ise dünyadaki en kolay şey savaş ilan etmektir.”⁴⁹

Demokratik Barış Teorisi'nin temelinde yatan kuram olan liberalizm, demokratik ülkelerin barış yanlısı olduklarını varsayar. Teoriye göre, demokratik ülkeler benzer rejimlere ve ortak geleneklere sahip oldukları için birbirleri arasında meydana gelebilecek bir krizde savaş yöntemine değil barışçıl kriz çözüm yöntemlerine başvuracaklardır. Diğer taraftan demokratik kurumların varlığı, kamuoyu, medya ve sivil toplum kuruluşlarının varlığı devletin savaşa başvurmasında engelleyici etkenlerdir. Demokratik Barış Teorisi küresel çapta demokratik rejim ve kuruluşların artmasıyla uluslararası barış ve güvenliğin korunması arasında pozitif bir korelasyon kurarlar.⁵⁰ Görüldüğü üzere Demokratik Barış Teorisi devletlerin sahip oldukları rejimler üzerinden uluslararası barışı tesis etmekte ve uluslararası sistemi okumaktadır. Liberal devletlerde görülen devletin salt varlığının yanında kamuoyu gücü, kurumsal demokratik yapılaşmalar devletin savaşa başvurmasında engelleyici aktörler olarak belirlemektedir. Dolayısıyla savaşa başvurulmamış olmakla birlikte uluslararası barış da sağlanmış olmaktadır.

Demokratik devlet kurumları, belirli bir denge durumunda birbirleri ile uyum içerisinde mekanik işleyişini sürdürmektedirler. Dolayısıyla bu kurumlardan kaynaklı bir çatışma veya kriz oluşumunun vuku bulması mümkün değildir. Demokrasi yönetimi burada sistemsel denetleme işlevi görmekte ve bireyleri özgürlüklerini kısıtlamadan, güvenliklerini yasalarla güvence altına alarak onları sisteme entegre etme yolunda önemli bir rol oynamaktadır.

⁴⁹ Faruk EKMEKÇİ, “*Demokratik Barış Teorisi: Bir Değerlendirme*”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 7, Sayı 26, 2011, s: 110

⁵⁰ Arı, op. cit., s. 314

Toplumlar da devletlerin tutumlarını denetleyebilmekte ve gerekli görüldüğünde seçim, referandum ve diğer demokratik yöntemlerle düzeltme yapabilmektedir. Bu durumda savaş ve krizler demokratik rejimlere sahip olmayan otoriter ve ya totaliter devletler arasında olacaktır. Bu nedenle küresel çapta savaşlardan ve krizlerden kaçınmak isteyen devletler demokratik rejimlere, kurumsal demokratik yapılaşmalara sahip olmak zorundadırlar.⁵¹

Sonuç olarak, Demokratik Barış Teorisinin güvenliğe ilişkin yaklaşımı, demokratik ve liberal kurum ve yapılaşmaların desteklenmesi ve yaygınlaştırılmasıyla birlikte uluslararası sistem ve devletlerarasında rekabet ve çatışma riski minimal seviyeye inecektir şeklindedir. Dünya genelinde demokrasinin bir yönetim biçimi olarak kullanılması, yaygınlaştırılması ve bunun tüm dünya devletleri tarafından benimsenmesi sonucunda savaş ve çatışma ortamları da ortadan kalkmış olacaktır. Bu noktada teorinin temel hipotezi demokrasi kültürüne, rejimine, araçlarına sahip devletler birbirleri ile çatışma içerisine girmeyeceklerdir yönündedir.

1.6. Fonksiyonalizm, Pluralizm Ve Transnasyonalizmin Güvenlik Kavramına Yaklaşımı

İleri sürdükleri tezler, iddialar, düşüncüler ve tarihsel süreç olarak Liberalizm ile yakın ilişki içerisinde bulunan fonksiyonalizm, pluralizm, transnasyonalizm ve totalde Marksist ideolojiye dayanan Neo-Marksist yaklaşımlar ileri sürdükleri savlar ile baskın olan realist teorinin güvenlik yaklaşımına alternatif oluşturabilecek kuramsal teoriler olarak kabul edilmektedirler. Bu yaklaşımlar ortaya çıktıkları dönem itibariyle Neo-realist teori ile paralellik gösterse de Soğuk Savaş döneminin teorik alt yapısını ve dinamiklerini açıklamada realist teori kadar başarılı olamamış fakat alternatif eleştirel kuramlara zemin ihzar etmek adına önemli roller oynamışlardır.⁵²

Liberalizmin varyantları olan bu kuramlar esas olarak uluslararası sistemde devletler arası işbirliğinin hangi şartlarda oluşturulabileceğine odaklanarak güvenliğin elde edilmesine yönelik bir plan ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu teorilere göre devletler ya da diğer aktörler arasındaki ilişkiler; uluslararası hukuk normları, kolektif güvenlik mekanizmaları, yasalar ve yönetim rejimleri ile ortak bir güvenliğin paydasında buluşulabilir. Bu doğrultuda

⁵¹ Büyükbaş ve Atıcı, op. cit., s. 6

⁵² Sandıklı ve Emeklier, op. cit., s. 13.

fonksiyonalizm, plüralizm ve transnasyonalizm kolektif bir güvenliğin elde edilebilmesi için karşılıklı bağımlılığın etkin olduğu bir sistemin varlığının zorunluluğuna dikkat çekmişlerdir. Bu kolektif güvenliğin araçları; işbirliği, ortak tehdit algılaması, farklı sahalarda bütünleşme ve ilerleme, yönetim alanında çoğulculuk, uluslararası toplum ve küresel ortak paydaya dayalı yönetim olarak ön plana çıkarılmış ve insan, devlet ve sistem güvenliğinin devamlılığı hedeflenmiştir.⁵³

Güvenlik çalışmalarını bütünleşme ekseninde ele alan fonksiyonalizmin temel argümanları şu şekilde sıralanabilir: i- siyasal kaygılardan uzak olan işlevsel uluslararası örgütleri ön plana çıkarmak, ii- ulus-devletlerin belli fonksiyonlarla donatılmış uluslararası kurumlara yetki devrini gerçekleştirebilmek, iii- teknik konuların önemine ve önceliğine vurgu yaparak siyasal kaygıları geri planda bırakmak, iv- bir alanda başlayan fonksiyonel örgütlenmenin zamanla genişleyerek diğer alanlara da yayılmasını sağlamak, v- devletlerin uluslararası kurumlar aracılığıyla işbirliği ve uzlaşısı içinde hareket etmelerini sağlamak. Bu kapsamda fonksiyonalizmin nihai amacının, entegrasyon şemsiyesi altında kalıcı barış ve güvenliğin tesis edildiği bir “dünya toplumu” modeline ulaşmak olduğu söylenebilir.⁵⁴

Pratik olarak kendine Avrupa bütünleşmesini çalışma alanı olarak kabul eden fonksiyonalist kuram, devlet ile birleşme(birlik oluşturma) arasındaki ince çizgiyi güvenlik olgusunu dikkate alarak açıklamaya çalışmaktadır. Bugünkü AB'nin iki kilit aktörü olan Almanya ve Fransa'nın bir zamanlar birbirlerini tehdit olarak algılamasından günümüz AB çatısı altında belli alanlarda birleşmesine kadar geçen süreci kendine referans noktası olarak kabul eden fonksiyonalist kuram bu temelde işbirliğinin farklı sahalara spill over etkisi ile yayılmasını ve daha üst seviyelere çıkarılmasını hedeflemektedir.

Fonksiyonalizmin güvenlik ve barış olguları arasında bağıntı kuran bu idealist bakış açısı, aktörler arasındaki işbirliği ve uzlaşısı sürecine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle fonksiyonalist kuramın barış ve güvenliği tesis etmedeki metodolojik yaklaşımı, realizmin devre dışı bıraktığı ulaşım, iletişim, teknoloji, kültür ve çevre gibi diğer alanları gündeme taşıyarak işbirliğini yaygınlaştırmak ve karşılıklı güven ortamını oluşturmaktır. Fonksiyonalizme göre karşılıklı bağımlılığın ve çeşitli alanlardaki işbirliğinin ortaya çıkardığı güven duygusu ve ortak kimlik arayışı, aktörler arası sorunları çözebilecek niteliktedir. Fonksiyonalist kuramcılar, işbirliği ve uzlaşma olgularının devletlerarası etkileşimi

⁵³ Ibid, s. 14.

⁵⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), s. 1-32.

artıracağını ve bu etkileşimin Avrupa bütünleşmesindeki Fransa-Almanya örneğinde olduğu gibi güvenlik topluluklarına dönüşebileceğini belirtmişlerdir.⁵⁵

Aktörler arasında oluşturulan işbirliği ve uzlaşımın farklı sahalara aktarılması öncelikle temelde tüm tarafların bulaşabilecekleri bir ortak alanın varlığına bağlıdır. Bu noktada askeri konularla alakalı işbirliklerinden ziyade ekonomik, sosyolojik, çevresel ve teknik konularda fikir uzlaşısı sağlamak kısa vadede daha olası sonuçlar vermiştir. Bu doğrultuda AB'nin ilk kurulum sürecinin teknik konularda başlamış olması, birliğin üyeleri arasında kısa sürede ortak bir zeminin oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Yine buna paralel olarak birliğin üyelerinin askeri konularda farklı fikir ve görüşlere sahip olması karar alma mekanizmasının yavaşlamasına ve bu konuda alınan kararların gecikmesine neden olmuştur. Buna örnek olarak da 90'lı yıllarda Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası konusunda üye devletler arasında ciddi görüş ayrılıklarının ortaya çıkması gösterilebilir.

Teknik alanlarda elde edilen entegrasyonun geliştirilerek diğer alanlara da yayılmasını öngören spill over modeli, ortak bir çıkar ve yarar sahasının oluşturularak öncelikle teknik ve ekonomik bileşenlerden meydana gelen ortak bir yapılanmanın geliştirilip yayılarak diğer sahalara ve son aşamada da siyasi alanı kapsayarak nihai amacına varacağı varsayılmaktadır. Bu doğrultuda spill over modeli devletlerin birliğe olan uyum süreçlerini pozitif doğrultuda etkileyeceği ve farklı alanlarda entegrasyonun önünü açacağı beklenilmektedir. Bu modelde hedeflenen alanda istenilen başarının sağlanması gelecekte düşünülen diğer alanlara da artı değer katacaktır ve aktörler arasındaki güven ortamını iyice pekiştirecektir. Fonksiyonlizmin güvenlik çalışmalarına bir diğer katkısı ise, dar anlamda somut bir mekanizma olan AB üzerinden ilerleyerek güven(lik) paradigmasının anatomisine ve geliştirilip üst versiyonlara dönüştürülmesinin yöntem ve metotlarını açıklaması, geniş anlamda ise tatminkar bir güven ortamında işbirliği ve karşılıklı fayda temelinde uzlaşımın vurgulanmasıyla diğer kuramlara öncülük etmesidir.⁵⁶

Pluralizm ve Transyonalizm temelde fonksiyonlizmin temel tezlerini referans almakla birlikte özelden de devlet merkezli bir analizi benimseyen fikir okullarına bir tepki olarak belirdi. Pluralizm, uluslararası sistemdeki değişim ve dönüşümlerle beraber, artan karşılıklı bağımlılık, işbirliği ve etkileşim dolayısıyla devletlerin sahip oldukları sınırlarının giderek önemini yitirmeye başladığını ve iç politikanın dış politikadaki ağırlığının arttığına dikkat

⁵⁵Sandıklı ve Emeklier, op. cit., s. 16.

⁵⁶Ibid, s. 18.

çeken çalışmalarla başlamış ve uluslararasılık ve karşılıklı bağımlılık eksenindeki çalışmalarda kendine yer bulmuştur. Bu kuramları en kısa ve öz bir şekilde özetleyen John J. Burton'nın dünya toplumu (World society) kavramına göre uluslararası ilişkiler sadece devletler arası ilişkiler bazına indirgenebilecek bir süreçler toplamı değildir. Dünya toplumu, sadece egemen devletler ve bu devletler arasında süregelen resmi ve bürokratik ilişkileri değil, bunlara ilaveten ve ekseriyetle bu aktörlerin denetimi dışında meydana gelen ve gelişim gösteren ekonomik, askeri, siyasi, iktisadi ve toplumsal ilişkileri de içine almaktadır.⁵⁷

Yine bu kuramlara göre, uluslararası sistem salt anlamda aktörleri sadece devletler olmayan ve birbiri ile karmaşık ilişkiler yumağı içerisinde bulunan sorunsallara ve çıkmazlara çözüm arayan birden fazla boyutlara sahip karmaşık bir mekanizmadır. Özellikle Burton'un devlet merkezli paradigması bilardo topu (billiard ball) ve diğer modeli olan örümcek ağı (cobweb) modeli anlattığımız kuramların uluslararası sistemi açıklamada sıklıkla başvurdukları bir metottur. Bu modellerden bilardo topu modeli, gücü ön planda tutan, devletleri değerlendirirken sahip oldukları güce göre değerlendiren ve devletleri salt birer aktör olarak kabul ederken örümcek ağı modeli ise gücü göreceli bir unsur olarak kabul eder.⁵⁸ Küresel sistemi çalışmalarının merkezine yerleştiren pluralizm ve transnasyonalizmin kendine özgülüğü; karmaşık karşılıklı bağımlılık olgusunu gündeme getirmeleri, devlet dışı aktörlerin ve siyasi-askeri olmayan konuların uluslararası sistemdeki belirleyici rollerini ön plana çıkarmaları ve uluslararası ilişkileri devlet merkezli açıklayan kuramlara alternatif bir yaklaşım sunmalarıdır.⁵⁹

Özellikle 21. yüzyılda uluslararası ilişkilerde aktör sayısının artması; ekonomi, ticari, teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmeler ile artan ilişkiler ve buna bağlı olarak hızla artan karşılıklı bağımlılık uluslararası sistemdeki tüm ilişkilerin egemen devletlerarası ilişkilerden ibaret görülmesini imkansız hale getirmiştir.⁶⁰ Böylesine karmaşık bir mekanizma içinde devletlerin sahip oldukları kendi iç sorunlarını bile tek başlarına çözemedikleri gözlemlenmiştir. Günümüz küresel dünyasında var olan sıkıntıların-etnik, kültürel, politik veya toplumsal çözülmesinde dünya devletleri ile koordineli çalışmak ve bu tür problemlerin aşılmasında tecrübe sahibi olan devletlerden yardım almak hayati bir rol oynamaktadır. Uluslararası işbirliğine, bölgesel entegrasyon için önem teşkil eden örgütlenmelere üye olmak

⁵⁷Arı, op. cit., s. 277.

⁵⁸İbid, s. 278.

⁵⁹Sandıklı ve Emeklier, op. cit., s. 18.

⁶⁰Arı, op. cit., s. 278.

ve aktif rol oynamak, karşılıklı fayda temelinde iletişim kanallarının geliştirilmesine her zamankinden fazla ihtiyaç vardır.

Pluralizm ve transnasyonalizm uluslararası sistemi mikrodan makroya farklı alternatif yapıların ve aktörlerin karşılıklı fayda temelinde oluşturdukları karmaşık bağımlılık ve etkileşim olarak nitelendirmektedir. Bu kuramlara göre uluslararası sistem klasik realistlerin savunduğunun tersine sadece tek bir aktörden değil bireyden uluslararası çok uluslu şirketlere, gönüllü çevre koruma örgütlerinden küresel mali ve parasal örgütlere kadar birçok farklı altyapı ve farklı amaçlı aktörün de küresel siyasi sürece katılımını gerektirmektedir. Bir başka deyişle uluslararası sistemde önem haiz eden güvenlik, siyaset, barış ve diğer birçok olgunun daha evrensel ve geniş bir bakış açısı ile yeniden tanımlanmasını elzem kılmaktadır. Pluralist ve transnasyonalist teoriler, devletin maddi sınırlarını aşan ve sadece devletlerarası ilişkilerle çözüme kavuşturulamayacak bir olgu olarak ifade ettikleri güvenliği, farklı seviyelere sahip aktörler arasındaki etkileşimle tanımlamaktadır.⁶¹ Özellikle küreselleşmenin her anlamda hız kazandığı günümüzde gerek bölgesel gerek küresel güvenliğin tesis edilip sürdürülmesinde devletlerin kendi aralarında sahip oldukları iletişimin zaman zaman yetersiz kaldığı aşikârdır. Dünyanın farklı coğrafyalarında var olabilen bir tehdidin ortadan kaldırılmasında farklı sahalarda çalışma programları olan aktörlerin işbirliğine ihtiyaç duyulabilmektedir. Devletlerin fayda-maliyet analizini dikkate alarak karşılıklı bağımlılığın savaşa başvurma veya siyasi, ekonomik krize girme riskini azaltacağını iddia eden söz konusu kuramlar, barışçıl yöntemlerle uzlaşma zeminine dayanan, demokratik çoğulcu katılım ve işbirliği odaklı bir güvenlik yaklaşımı ileri sürmektedir.⁶²

Sonuç olarak, pluralizm ve transnasyonalizm güvenlik odaklı çalışmaların işbirliğine, uluslararası sistemin çok boyutlu ve karmaşık karşılıklı bağımlılık özelliğine binaen çok aktörlü ve konu çeşitliliğine vurgu yapmalarının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Böylece konu ve aktör bakımından sayısal çoğunluk yaşanacak ve bu bağlamda uluslararası barışın temin edilmesi daha kolay olacaktır. Uluslararası barış ve refahın sağlanmasıyla da bireyin siyasi, ekonomik ve kişisel hakları devlet tarafından güvence altına alınacaktır.

⁶¹Sandıklı ve Emekler, op. cit., s. 19.

⁶²Ibid, s. 21.

1.7. Marksist ve Neo-Marksist Kuramların Güvenliğe Yaklaşımı

Kapitalist sistemin tüm dünyada hızla ilerlediği 1970'li yıllarda farklı ilke ve görüşlere sahip bir kuram olarak ortaya çıkan neo-Marksist teori uluslararası sistemi kendi perspektif ve doğruları altında incelemiştir. Bu dönemde Neo-Marksistler yukarıda da detaylıca anlattığımız Pluralist kuramın “karşılıklı bağımlılık” olgusuna karşı çıkmış ve eleştiriler getirmişlerdir. Neo-Marksistlere göre uluslararası sistemde bağımlılık söz konusudur fakat bu bağımlılık işteş veya çift taraflı bir olgudan ziyade tek taraflı ve tekil bir süreçtir.

Karşılıklı bağımlılık olgusunu reddederek karşılıklılık(çift taraflılık) yerine tek taraflılığın ele alan neo-Marksist teori, bağımlılık kuramları üzerinde durmakta ve güvenliği bağımlılık modeliyle ele almaktadır. Klasik Marksist teorinin merkeze yerleştirdiği ekonomik faktörleri analizlerinin temeline yerleştiren neo-Marksist kuramcılar, ekonomi odaklı bir güvenlik görüşü sunarak, bağımlılığı gelişmişlik-azgelişmişlik veya üçüncü dünyacılık üzerinden tanımlamaya çalışmaktadır. Günümüz modernleşme kuramlarının tersine ülkelerin geliş(me)mişlik düzeyini içsel(domestic) sebepler yerine sistemsel(systematic) faktörler ile ilişkilendirerek, uluslararası sistem çözümlemelerini yapısal bir problematiğe dayandırmışlar ve kapitalist sistemin “güvensizlik sarmalı”na neden olduğunu iddia etmişlerdir. Neo-Marksist teorisyenlere göre bazı ülkelerin gerek ekonomik gerek politik unsurlar göz önüne alındığında gelişmiş ve güvenli olma durumları, diğer taraftan da bazı ülkelerin gelişmemiş ve güvensiz olma durumları, uluslararası sistemin kapitalist doğasının bir sonucudur. Kısacası neo-Marksist teori, referans noktası olarak ele aldığı ulus-devletlerin ve toplumların iç ve dış güvenliklerini/güvensizliklerini analiz düzeyi olarak incelediği uluslararası sistemin kapitalist olma özelliğine dayandırmaktadır.⁶³

Neo-Marksist teorisyenler küreselleşmenin de etkisiyle gerçekte var olan çatışmanın Doğu ve Batı arasında değil, Kuzey ve Güney, diğer bir deyişle merkez ve çevre arasında var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu güvenlik perspektifinde bir aktörün güvenliği başka bir aktör tarafından tehdit edilebileceği savunulmakta ve güvenlik ikilemine yakın bir teori sunulmaktadır. Örnek verecek olunursa, mesela merkezin beklenilenden fazla güvenli hale gelmesi çevrenin güvensizliğine zemin ihzar etmektedir. Bu doğrultuda Marksistler, güvenlik paradoksunun Merkez Kuzey ülkeleri ile Çevre Güney ülkeleri arasında yaşandığını ileri

⁶³Ibid, s. 22.

sürmekte, kuzeyin güvenliği ve güneyin güvensizliği arasında negatif yönlü bir gerilim ağının varlığı üzerinde birleşmişlerdir.⁶⁴

Sonuç olarak neo-Marksist teori; devletlerin, farklı ekonomik sınıfların, toplumların ve dolaylı da olsa kişilerin güvenlik çıkmazlarını, uluslararası sistemin kapitalist olma özelliği üzerinden eleştirerek analiz etmiştir. Böylece sistemin mekanik düzeydeki bütüncül ve yapısalcı yaklaşımları, güvenliğin sadece devlet merkezli ve siyasi-askeri açıdan ele alınmasının karşısında alternatif bir bakış açısının gelişimine katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda neo-Marksist teori, güvenlik ile ekonomik kalkınma ve eşitsizlikler arasında kurduğu yapısal ilişkilerle eleştirel güvenlik yaklaşımlarının altyapısının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Buna karşın realist teori gibi özellikle çatışma ve savaflara odaklanması ve çatışmacı bir güvenlik yaklaşımı sunması nedeniyle farklı araç ve yöntemlerle de olsa geleneksel güvenlik anlayışını kendine has metoduyla bir bakıma yeniden türettiği ifade edilebilir.⁶⁵

1.8. Eleştirel Kuramın Güvenliğe Yaklaşımı

Eleştirel kuramın ontolojik alt yapısını modernitenin tek tipleştirdiği hayat şekli ve bireye yönelttiği eleştiriler meydana getirmektedir. Bu perspektif altında eleştirel kuram uluslararası ilişkiler disiplininde realizmin kısıtlanmış başat kavramlar üzerine inşa ettiği tek biçim bir dünya algısıyla diğer kavram, olgu ve yapıları baskı altına almasını eleştirmiştir. Eleştirel kuram, realizmin hemen hemen her alanın merkezine yerleştirdiği güvenlik olgusunun dar bir çerçevede tanımlanmasını ve devletlerin sadece ulusal güvenlik olgusu ile kendilerini ilgilendiren krizlere yaklaşmasını yargılamıştır. Bu doğrultuda güvenliğin farklı boyutlarının varlığına ve tek bir yüzünün olamayacağına vurgu yapılmıştır.⁶⁶

Eleştirel kuramı savunan teorisyenler devletin ulusal güvenliğinin diğer güvenlik alanları olan birey güvenliği, çevresel güvenlik ve toplumsal güvenlik gibi güvenlik alanlarına oranla daha önemli olduğunu savunan realistleri eleştirmektedirler. Kuram güvenliğin göreceli bir özelliğe sahip olduğunu belirterek, tek kalemde çıkan güvenlik tanımlamasının beraberinde paradoksları da getireceğine dikkatleri çekmiştir. Eleştirel kuramın önemli isimlerinden Robert Cox'un "teoriler birileri içindir ve bir amaca hizmet eder" önermesi,

⁶⁴Ibid, s. 23.

⁶⁵Ibid, s. 25.

⁶⁶Ibid, s. 27.

güvenlik yaklaşımlarının da kendi içinde öznel ve göreceli bir doğaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Eleştirel kuramı savunan teorisyenler, güvenliğin “kimin için güvenlik” ve “oluşturulmak istenen güvenliğin hangi çıkarlara dair bir tehdit algısıyla şekillendirildiği” sorularını yönelterek kavramın kendi içindeki özneliği ve değişkenliğine dikkat çekmektedir. Onlara göre geleneksel güvenlik anlayışı, güvenliği sadece belirli aktörler, amaçlar ve tehdit algıları ile ilişkilendirmekte ve kavramı sınırlı bir bakış açısı analiz etmektedir.⁶⁷Bu çerçevede ele alınan güvenlik politikaları insan faktörünü ikinci plana atmış, ilk ve nihai amaç olarak devletin bekası ön plana çıkarılmıştır.

Eleştirel Güvenlik Çalışmaları güvenliğin yalnızca tek bir boyutu üzerinde derinleşmenin istenilen ulusal hedeflere ulaşmada başarısızlık ile sonuçlanacağını iddia etmiştir. Bu çerçevede kavramın farklı ve çeşitlenen boyutları üzerinde durulmasının altı çizilmiş ve kavramın derinlemesine yeniden incelenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Klasik realist teorinin güvenliğin sadece devlet bazında ele alınmasını reddetmiş, Soğuk Savaş dönemi sonrasında güvenliğin çeşitlenen boyutlarına dikkat çekmiştir.

Eleştirel Güvenlik Çalışmalarında bir diğer tartışma konusu güvenliğin kim ve nasıl sağlanacağı sorularıdır. Farklılaşan, genişleyen boyutları ve çeşitlenen referans aktörlerin yanında güvenliğin elde edilmesinde ve idame edilmesinde siyasi otorite ve sorumluluk taşıyan aktörler de değişmiştir. Bu kurama göre devletin yanı sıra, uluslararası örgütler, STK’lar, bölgesel ve yerel yönetimler, hükümetler arası örgütler, Ulus üstü yapılanmalar, medya ve kamuoyu da uluslararası sistemin aktörleri arasında sayılmalıdır.⁶⁸

Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının şekillenmesinde ve gelişiminde etkili olan Kopenhag Güvenlik Okulu(Ekolü), Ole Waever’ın güvenlikleştirme teriminden etkilenmiştir. Eleştirel Kuramın güvenliğe yönelik savlarında değindiği bir diğer nokta ise, hegemonya, güç ve güvenlik olguları arasındaki korelasyonu eleştirel bir şekilde açığa çıkarmaktır. Eleştirel ekol, uluslararası sistemin her alanda hegemon aktör tarafından domine edildiğini ve bu aktör tarafından sunulan eylem ve imgelerin sadece kendi çıkarları etrafında şekillendiğini iddia etmektedir. Hegemon aktörün bulunduğu sistemdeki güvenlik anlayışı tekil bir güvenlik algılamasını beraberinde getirebilmekte ve diğer aktörlerin rıza anlayışını hiçe

⁶⁷ İbid, s. 28

⁶⁸ John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 69-85.

sayabilmektedir. Diğer taraftan küresel düzlemde rıza faktörünün kazanımı hegemon gücü zor bir durumda bırakabilmektedir.⁶⁹

Küresel tehdit ve risk faktörlerinin yanında hegemon aktörün konumunun getirdiği güvenlik çıkmazları karşısında Robert Cox, temelinde işteşlik yatan çoğulcu bir dünya toplumunun varlığına ve farklı medeniyet ve kültürler arasında ortak bir zemin arayışının önemine dikkatleri çekmiştir. Fakat mevcut günümüz sisteminde olduğu üzere güvenliğin güç endeksli ele alınmasına ve dünya devletlerinin askeri güç kazanımı doğrultusunda dış politika üretmelerine, güçlülerin güvenliğinin birinci düzeyde tutulması gerekliliğine karşı çıkan Cox, çoğulcu bir dünya yönetişiminin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde küresel güvenliğe ilişkin konularda karar alma mekanizması olan BM Güvenlik Konseyi'nin 2. Dünya Savaşından zaferle ayrılmış olan aktörlerden oluşması, yani askeri ve siyasi güç ön plana alınarak oluşmuş olması çoğulcu bir dünya toplumunun oluşmasının önündeki önemli engellerdendir.⁷⁰

Kısacası eleştirel teori, güvenlik kavramı okumasını modernitenin meydana getirmiş olduğu güvenlik çıkmazlarına vurgu yaparak yorumlamış ve eleştirilerini geleneksel güvenlik anlayışının esas bileşenlerine karşı geliştirmiştir. Eleştirel kuramın güvenlik kavramına ait tespit ve çıkarımları kısaca şöyle ifade edilebilir: i- güvenlik, objektif bir olgu değildir ve klasik realist teorinin yaptığı gibi genel geçer bir güvenlik anlayışından söz edilemez, ii- klasik realist teorinin baskınlığı altında şekillenmiş klasik güvenlik anlayışı, devletin salt güvenliğiyle kısıtlandırılmış; bu nedenle birey ve toplum güvenliği ikinci plana itilmiş, iii- güvenlik, uluslararası ilişkiler disiplininin diğer kavramları gibi güç ve bilgi ilişkisi tekelinde analiz edilmiş, iv- global güvenlik konularına ilişkin politikalarda hegemon aktör(ler) belirleyici bir konum ve role sahiptir, v- küresel güvenliğin inşası için etiksel evrenselliğin ve kozmopolitan dünya görüşünün tüm dünyaya yayılması ve dünya halkları tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.⁷¹

⁶⁹Şeref Çetinkaya, “ *Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları*”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler, Sayı: 2, Aralık-Ocak-Şubat, 12-13, s. 17.

⁷⁰Sandıklı ve Emekler, op. cit., s. 31.

⁷¹İbid, s. 32.

1.9. Post Modern Kuramın Güvenlik Yaklaşımı

Post- modernizm, özellikle günümüz dünyasında modernist olarak adlandırılabilen tüm bilimsel ve toplumsal duruşlara karşı bir anti tez olarak nitelenebilecek kurallar bütünü ifade etmektedir. Ayrıca post-modernizm sadece uluslararası ilişkilere münhasır olmayıp diğer sosyal ve doğa bilimlerine karşı alternatif bir perspektif bulma gayretindedir. Post-modernizmin en temel özelliği her türlü genellemeye karşı çıkmasıdır. Epistemolojik yansıması ise post-pozitivizm olarak nitelenmekte ve genel geçer anlamıyla bilimde metodoloji kullanımı olarak özetlenebilmektedir. Bilimsel bilginin deneye ve/veya akla dayanması gerektiğini savunan pozitivizme karşılık post-pozitivistler bu tür yerleşik kuralları kabul etmemektedirler. Post-modernizm bu anlamda bütün çalışmalarını ve tezlerini modernizmin eleştirisi ve onun dayanaklarını çürütme ve yeni alternatif yaklaşımlar sunma üzerine kurmuştur. Bu bağlamda aydınlanmanın ürünü olan ne varsa reddedilmesini öngören post-modernizm tarihin belli ve dar kapsamlı bir perspektiften okunmasını reddeder.⁷²

Post-modern kuram temelde modernitenin ötekileştirici kimliğine ilişkin savlarını uluslararası ilişkiler disiplininde de tartışmaya açmıştır. Bu anlamda postmodern kuram uluslararası ilişkiler disiplininin temel kavram ve olgularını kartezyen, Batılı ve rasyonel bir erkek figürüyle özdeşleştirmektedir. Modernitenin güvenliği analiz ederken takındığı dışlayıcı doğasına atıfta bulunarak modernizm eleştirisi yapan postmodern kuram; savaş-barış, iç politika-dış politika, dost-düşman, düzen-anarşi, yerli-yabancı, merkez-çevre, idealizm-realizm gibi tezatlıklar göz önüne alınarak geliştirilen geleneksel uluslararası ilişkiler literatürüne karşı çıkmakta ve söz konusu kavramlar arasındaki bu hiyerarşik ilişkiler bütünlüğünü eleştirmektedir.⁷³

Post modernizmi kendi içinde post-pozitivistler, post-yapısalcılar, feministler gibi alt gruplara ayırmak mümkündür. Bu çerçevede M. Foucault, J. Derrida, J.F. Lyotard, Der Derian ve Shapiro gibi teorisyenlerin geliştirdikleri argümanlara dayanan post-modernizmin literatürde karmaşık ve kompleks bir izlenim bıraktığı iddia edilebilir. Bu yazarlardan M. Faucault, J. Derrida'nın post-yapısalcı kimlikleri ön olana çıkarken, J.F. Lyotard, Der Derian ve Shapiro daha çok post-modernist olarak kabul edilmektedirler. Özellikle Der Derian ve Shapiro'nun 1989'da yayınlanan "International/Intertextual Relations; Postmodern Readings

⁷²Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler", (Derleyen; Tayyar Arı), "Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2"(İçinde), Dora Yayıncılık, syf;ss 22-23

⁷³ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., ss, 32-33

of World Politics” adlı çalışmaları yayınlandığı dönem itibariyle oldukça kendisinden bahsettirmiş ve bu alandaki diğer çalışmalara ilham kaynağı olmuştur.⁷⁴

Post modern kuram, küreselleşme ile eş zamanlı olarak yaşanan kavram ve olgulardaki değişim ve dönüşüme vurgu yapmaktadır. Küreselleşmenin ve uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimlerin de etkisiyle kavramsal karşılaştırmaların yoğunlaşması, birbirine tezatmış gibi görünen kavramları yakınlaştırırken çatışmaları da beraberinde getirmektedir. Örneğin geleneksel olarak dost-düşman ayırt edimi, geçmişte belirli sınırlar içinde belirli algılara indirgenmişken, bugün açık ve genel geçer bir dost-düşman tanımının yapılması bir hayli zorlaşmıştır. Risk ve tehditlerin daha kompleks bir örüntüler ağı haline geldiğini ve belirsizliklerin, bilinmezliklerin kesin yargıların önüne geçerek daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Geleneksel güvenlik yaklaşımları, günümüz kriz ve kaoslarını tanımlamada, potansiyel kriz olabilecek yapılaşmaları belirlemede ve kronikleşmiş sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalmış; geleneksel paradigmanın temel argümanları ise güvenliğin elde edinimi ve mevcut düzenin korunmasında işlevselliğini yitirmeye başlamıştır. Kısacası post modern teorisyenler; zaman-mekân daralması sonucunda farklı kimliklerin artan bir ivmeyle çatıştığını, kimlikli farklılıklar arasında bir ortak paydada buluşma zemini aranmasına rağmen küreselleşmenin etkisi ve yaşanan iletişim devrimiyle ötekileş(tir)menin, önyargıların giderek belirginleştiğini ve bu belirsizlikler dünyasında realist söylem ve imgelerin geleneksel güvenliği temin etmek adına otoritesini korumaya çalıştığını belirtmektedir.”⁷⁵

Diğer taraftan post modern kuramcılar, günümüz güvenlik çalışmalarına farklı bir boyut olan psikolojik perspektifi de kazandırarak literatüre dair kavram ve olguların farklı bir bakış açısıyla analiz edilebilmesine zemin hazırlamışlardır. Bu kuramcılara göre güç, çatışma, kriz ve savaş gibi olguların normallaştırılarak insandan bağımsız tasavvur edilmesi, kişi ve toplum güvenliğine tehdit ve risk teşkil etmektedir. Post modern kuramcılar, içinde bulunduğumuz çağın dijital ve bilişim çağı olmasından yola çıkarak savaşın kanlı gerçeğinden giderek uzaklaşıldığını, teknolojik ilerlemeler ve modern keşifler neticesinde savaşın bir tür bilgisayar oyununa dönüştürüldüğünü vurgulamaktadır. Der Derian, Körfez Savaşını sanal savaşın ilk örneği olarak kabul etmiş ve oyun sınırları içerisine sıkıştırılmış şiddetin tahrip edici etkilerine dikkatleri çekmiştir. Zira dijital ve bilişim teknolojileriyle sürdürülen savaşlarda yalnızca bir *mouse*’un tıklamasının yeterli olması, savaş esnasında insani boyutun ve birey

⁷⁴ Arı, **Post-Modern Teoriler...**, op. cit., s. 23.

⁷⁵ Sandıklı ve Emekler, op. cit., ss,33-34

güvenliğinin tamamıyla yok sayılmasına ve şiddeti uygulayanın yabancılaşmasına sebep olmaktadır.⁷⁶

1.10. Feminist Kuramın Güvenlik Yaklaşımı

Uluslararası ilişkiler disiplininde feminist yaklaşımların özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren geliştiği görülmektedir. Dönemin önemli çalışma konularından biri olan güvenlik başlığı altında yaptığı analizler ile uluslararası ilişkiler disiplinine farklı perspektifler kazandırmıştır. Yapılan bu çalışmalar alanda '*feminist güvenlik okullarının yaklaşımları*' başlığı adı altında toplanmakta ve politik bilim, barış hareketleri gibi çalışmalardan da yararlanarak güvenlikle ilgili analizler yapmaktadır. Bu sürecin Soğuk Savaş'ın sona erişinden günümüze değin dört teorik çerçevede sürdürüldüğü görülmektedir. Bunlardan ilki, uluslararası güvenlik politikalarında kadına atfedilen rolün son derece zayıf olması, kadının bireysel aktör olarak kabul edilmemesidir. Feministler bu yönde geliştirilen algılamaları sorgulamış ve disiplindeki toplumsal cinsiyetçi yapının gün yüzüne çıkartılmasına çalışmışlardır. İkinci teorik boyut, birey ve insani güvenliğin ikinci derecede tutulduğu savaş ve barış zamanlarında kadınların güvende olup olmadıklarının, güvenliklerinin devlet tarafından yeterince sağlanıp sağlanmadığının sorgulanması baz alınarak geliştirilmiştir.

Üçüncüsü, kadınların her zaman barış olgusuyla özdeşleştirilmesi veya bu yönde bir algının oluşturulmak istenmesi nedeniyle kadınlara barışla ilintili bir kimlikli rol biçilmesinin nedenlerini analiz edilmesine yöneliktir. Dördüncü boyutta ise feminist teorisyenler, güvenlik temelli sorunların analiz edilmesinde başvurulan toplumsal cinsiyetçi perspektifin sadece kadınların deneyimlerini ele almasını (savaş ve çatışma durumlarında kadınların ölüm oranlarının yüksekliği, kadınların maruz kaldıkları tecavüzler, kadınların devletin karar verme mekanizması içinde olmaması vb.) aslında erkek temelli (maskülenliğin) konseptlerin, kavramların geliştirilmesine yardımcı olduğu belirterek eleştirmektedirler.⁷⁷

Güvenlik alanında yapılan feminist çalışmaların esas olarak iki eleştiri noktasında birleştikleri görülmektedir. Birincisi, güvenlik alanında yapılan çalışma ve analizlerde kadınları tek bir grup olarak kabul eden ve bu gruba da siyasi görünürlük (visibility) kazandırmayı hedefleyen kesime karşı geliştirilen eleştirilerdir. Bu çalışmalarda, ortak olarak

⁷⁶ Ibid, s. 35.

⁷⁷ Çiğdem Aydın Koyuncu, "*Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No.1, 2012, s. 111-139

vurgulanan nokta özellikle kadının güvenlik odaklı çalışmaların tam da temelinde yer aldığı önemi anlatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin, güvenlik meselelerindeki ana başlıklardan biri savaştır. Savaşın nihai hedef ve koşullarından biri olarak, insani boyut itibariyle özellikle kadın ve çocukların savaşın yıkıcı sonuçlarından korunmasına dikkat çekildiği halde, yine de savaştan en çok bu grupların zarar gördüğü gözlenmektedir. Bu doğrultuda bu gibi örneklerden de yola çıkan feminist hareketler, kadının yapılan güvenlik araştırmalarında işlevsiz veya görünmez kılınmaya çalışılmasının ne kadar anlamsız ve beyhude bir çaba olduğu belirtilmeye çalışılmaktadır. İkinci önemli nokta ise, feminist kuramcılarının uluslararası ilişkilerin klasik güvenlik yapılandırmalarına karşı çıkmaları, yapılandırılmış bu algılamalarda kadına münhasır bir takım değerlerinde (kadın odaklı değerlerin) analizlere dâhil edilmesi ve bu şekilde güvenlik alanında yapılan çalışmalara yeni bir algının kazandırılması üzerinde durulmaktadır.⁷⁸

Farklı ideolojik ve epistemolojik kaynakları kendilerine rehber ittihaz eden feminist kuramlar, uluslararası ilişkiler disiplininin klasik realist görüşün savunduğu çatışmacı ve “maskülen” merkezli sisteme karşı çıkmaktadırlar. Barış, güç, işbirliği, özgürlük, savaş ve güvenlik gibi temel olguların kadın bakış açısı ile yeniden gözden geçirilerek, İtalyan filozof Makyavelli tarafından ortadan kaldırılan politika ile etik arasındaki bağın tekrar kurulmasını talep etmektedirler. Feminist kuramcılara göre, belirli insanlar arasında seçilmiş, beyaz ırkın ve erkeklerin hâkim olduğu bir teori olan klasik realist teori, kadınları uluslararası ilişkiler disiplininde bir aktör olarak “yüksek politika (*high politics*)” konuları arasında göstermemektedir ve kadınlar bu şekilde geliştirilen bir sistemin dışında tutularak bu disipline ait akademik alandan da dışlanmaktadır. Bu alanda ortaya konulmuş klasik eserlerden birinin başlığı aslında bu dışlanmışlığı gün yüzüne çıkarmaktadır. Feminist güvenlik bakış açısı, realist yaklaşımın reddi, soyut stratejik söylemin eleştirilmesi, kadınların gündelik hayatları ile güvenlik arasında güçlü bir ilişkinin varlığının kabul edilmesi, dominant devlet anlayışının sorgulanması ve normatif olan, değişim ve dönüşüme uğrayan şiddetin yapısal olduğunun kabulü üzerine inşa edilmiştir.⁷⁹

Realist teorinin etkisi altında geliştirilen klasik güvenlik tanımlarına anti-tezler üreten feminist güvenlik yaklaşımının temel parametreleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

⁷⁸Ibid, ss. 111-139

⁷⁹Muhittin Ataman, “Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti”, Alternatif Politika, Cilt. 1, Sayı. 1, 1-41, Nisan 2009, s:23

i- güvenlik kavramına getirilen dar anlamdaki klasik realist yaklaşımın reddedilmesi, ii- soyut sistematik söylemin ya da stratejinin yeniden yapılandırılması, iii- kadınların gündelik hayatları ile güvenlik arasındaki kuvvetli ilişkinin altının çizilmesi, iv- salt anlamda devlet odaklı yaklaşımın değişime uğratılması, v- dönüşüme uğrayarak farklı boyut kazanan şiddetin yapısal biçime evrildiğinin kabul edilmesi. Yaptıkları güvenlik çalışmalarının odak merkezine şiddet argümanını yerleştiren feminist teorisyenler, şiddeti “doğrudan şiddet” ve “yapısal şiddet” olmak üzere farklı iki dala ayırmışlardır. Bu gruplandırma metoduna göre doğrudan şiddet hükümetlere ve hükümetler arası çatışma ve krizlere vurgu yaparken, yapısal şiddet ise sosyal grup ve bireylerin güvensizliği ile çevresel tehdit ve risklerin meydana getirdiği küresel güvensizlik üzerine odaklanmaktadır. Uluslararası sistemdeki ataerkil odaklı kurgunun sebebiyet verdiği doğrudan şiddet, yapısal şiddeti boyutlaştırmaktadır. Feminist teorinin güvenlik yaklaşımına göre yapısal şiddetin argümanları, uluslararası sistem tarafından görünmez hale getirilen kadınların güvenliğini yakından riske atmakta ve günlük hayatlarının her karesine etki bırakmaktadır.⁸⁰

Feminist kuram, güvenlik kavramına çok boyutlu bir perspektiften yaklaşmış ve kavramı başta çevresel, fiziksel ve yapısal olmak üzere bütün toplumsal ve politik alanlarda şiddetin azalması olarak ifade etmiştir. Güvenlik kavramını şiddet temelinde ele alan feminist kuramcılara göre güvenliğin anti-tezi olan güvensizliğin tanımı başta cinsiyet olmak üzere toplumsal boyutta ortaya çıkabilen, sınıfsal ve ırksal eşitsizliklerin uzun vadeli sonuçlarının yansımaları olarak ifade edilmiştir. Feminist yaklaşımın önemli isimlerinden J. Ann Tickner, güvensizliği Birleşmiş Milletler’in ülkelerin politik, iktisadi ve insani yönden kalkındırılmasını izlemek adına hazırladığı İnsani Gelişim Raporlarında (*Human Development Report*) yer alan istatistiksel veri ve datalarla somutlaştırma yoluna gitmiştir: “BM’nin Irak’a boykot kararında asıl cezalandırılanlar ‘anne ve ailenin taşıyıcısı’ olarak kadınlar olmuştur. 1993’ün sonunda yaklaşık 18 milyon mültecinin %80’ini kadın ve çocuklar teşkil etmiştir. Latin Amerika’da kredi programlarından sadece %7-11 arası bir oranda kadınlar yararlanmaktayken, Afrika’da tarımsal üretimin %80’ini gerçekleştiren kadınlar tarım kredilerinin sadece %1’inden yararlanmaktadır”.⁸¹

Sonuç olarak, feminist kuramcılarının güvenlik çalışmalarında önemle üzerinde durdukları ve sorguladıkları temel kavram uluslararası ilişkiler disiplindeki argümanların

⁸⁰ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., ss. 36-37.

⁸¹ İbid, ss. 36-37.

erkek cinsin bakış açısıyla ele alınışı olurken eleştirdikleri en temel teori ise savunduğu prensipleri maskülen bakış açısıyla ele alan, barış, işbirliği, kadın hakları gibi konuları alçak politika içerisinde tutması nedeniyle realizm olmuştur. Ancak özellikle 1989'da Sovyetler Birliğinin yıkılması ile tek kutuplu bir dünya düzenine evrilen küresel sistemde realistlerin dar anlamda savundukları klasik güç, güvenlik, devlet bekası, uluslararası sistem gibi kavramlar da zorunlu bir değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Bu doğrultuda eleştirel kuramların ve feminist kuramın savunduğu çok boyutlu güvenlik anlayışı, bir diğer deyişle güvenliğin bireysel ve toplumsal boyutunun üzerine dikkatlerin çekilmesi feminist kuramcılar tarafından ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.11. Konstrüktivizmin Güvenlik Yaklaşımı

Soğuk Savaşın sona ermesiyle başlayan yeni dünya düzeninde akademik çevrede birçok bilim adamı kimlik, kültür, normlar ve değerler gibi sosyal unsurlarla devletin dış politika çıktıları arasında doğrudan ilişki kurmaya başlamıştır. Özellikle bunlardan Huntington'un "Uygurlik Çatışması" çalışması bu sahadaki çalışmalar üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Alexander Wendt'in öncülüğünde akademik çerçevede etkili olmaya başlayan konstrüktivist teori ise kimlik-dış politika arasında var olan ilişki yumağını daha kurumsal bir altyapıya oturtulmasını sağlamıştır. Wendt, kimliğin ve uluslararası toplumsal yapılaşmaların karşılıklı bir süreç içerisinde, birbirlerine bağlı olarak inşa edildiği ve bunların da devletin çıkarlarını etkilediği varsayımı yapısalcı konstrüktivizmin temel felsefesini oluşturmaktadır. Alexander Wendt'e göre toplumsal yapı üç temel unsurdan oluşmaktadır; bu unsurlar: paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve pratik'tir.⁸²

Konstrüktivist teorinin önde gelen isimlerinden biri olan Alexander Wendt'e göre 1990'lı yılların etnik, sosyal, dinsel ve kültürel çarpışmalarıyla şekillenen dönemin karmaşık uluslararası düzleminde, madde eksenli ve birey(kişi) odaklı geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası arenada meydana gelen beklenmedik ve oluşturdukları etki itibariyle büyük ses getiren küresel değişiklikleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu durumda dünya düzenini değiştiren veya değiştirme potansiyeline sahip olaylara eleştirel yaklaşımla yaklaşan araştırmacıların sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Sözü geçen Eleştirel teori içinde yer alan post modernistler, konstrüktivistler, neo-Marksistler ve feministler Uluslararası

⁸²Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, op. cit., s. 499.

İlişkiler disiplininde geleneksel teorilerin neden olduğu bu boşluğu doldurma iddiasıyla meydana çıkmış ve küresel çapta olup biteni objektif bir bakış açısıyla açıklamak adına farklı yöntemler sunabilme çabası içine girmiştir. Bu grupların hepsini ortak paydada buluşturan temel nokta “dünya siyaseti, sosyal etkileşim sayesinde nasıl inşa ediliyor?” sorusuna verdikleri cevaplar olmuştur. Bu perspektif altında eleştirel teorilerin iki temel iddiası vardır:

- 1) Devletlerin dış politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynayan uluslararası politikanın temelinde yatan unsurların maddi değil, sosyal unsurlar olduğu gerçeğidir.
- 2) Uluslararası sisteme temel teşkil eden bu unsurlar, küresel ve bölgesel aktörlerin sadece eş zamanlı olarak vuku bulan eylemlerine değil, aynı zamanda kimlik ve çıkarlarını da belirgin bir tarzda şekillendirmektedir.⁸³

Konstrüktivizm; globalleşmenin kaçınılmaz olarak kendisiyle birlikte getirdiği çıkmazların, krizlerin, entegrasyon ve yıkılışların, çatışmaların ve çözüm süreçlerinin açıklanmasında salt anlamda güç ya da piyasa etkileşimi gibi maddi unsurlar yerine düşünceler, normlar, kültürler ve kimliklerden mürekkep sosyal yapıyı analiz birimi olarak ele almakta ve güvenliği bu unsurları baz alarak yeniden tanımlamaktadır. Diğer taraftan. konstrüktivist yaklaşıma göre uluslararası ilişkiler, toplumsal bellek ve algılamalarla bugünü değerlendiren sosyal süjelerin etkileşiminin bir ürünüdür. Konstrüktivist yaklaşım, sosyal unsurları göz önünde tutarak tanımladığı küresel sistemi ve devleti uluslararası ilişkiler disiplininde sistemi tam ve doğru okumak adına kendisine analiz birimi olarak seçmiştir. Fakat realizmden farklı olarak konstrüktivist kuram, sosyal etkileşimlerin ortak bir ürünü olan devleti toplumla birlikte değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle devlet, uluslararası sistemin vazgeçilmez bir aktörü olarak toplumdan bağımsız olarak düşünülmez ve toplumla birlikte anlamlı bir bütün oluşturur. Konstrüktivizm temel analiz birimleri olan kimlik, norm, bireylerin algılama mekanizmaları ve önyargı gibi parçaları daha doğru bir biçimde birleştiren sosyal realitelerin üzerinde durmuştur. Kuram, Realist yaklaşımın devlet güvenliğinin sınırları dâhilinde düşünmediği olguları (cinsiyet, insan hakları, çevre faktörü, kimlik, göç, mülteci hakları, sosyal devlet toplumu vb.) güvenlik ajandasında önem arz etme bağlamında daha yukarı sıralara çıkarmıştır.⁸⁴

⁸³ Helin Sarı Ertem, “*Kimlik Ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği Ve “Güvenliğin Kimliği”*”, Güvenlik Stratejileri, Yıl; 8, Sayı; 16, ss,80-81.

⁸⁴ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., ss: 39-40

Konstrüktivist kuram devletin bir aktör olarak kimliği ve dış çıktılarının oluşmasında etkili olan iç faktörlerini, kültürünü ve siyasi davranışını analiz etmeyi kendine hedef olarak belirlemiştir. Bu açıdan, ulusal kimliğin vücuda gelme aşamasında sadece diğer devletlerle ilişkilerin değil devletin içerisinde zaten var olan alt kimliklerle ilişkilerin de nabzını kontrol etme olanağı oluşmaktadır.⁸⁵ Bu doğrultuda konstrüktivizm klasik realizmin güç ekseninde yorumladığı güvenlik olgusunu kimlik odaklı bir güvenlik perspektifi ile yeniden inşa etmeye çalışmakta; realizmin güvenlik denkleminde ilk sıraya koyduğu askeri kapasite ve teknolojik gücü ikinci plana atarak merkeze kimliği almakta ve bu çerçevede alternatif çözümler üretmektedir.

Konstrüktivizmin öne çıkan en belirgin özelliği, devletler, örgütler, çıkar grupları, bireyler gibi aktörlerin kimlik ve çıkarlarının toplumsal olarak inşa edildiği, elde edilen bu kimliklerin de dış politikayı etkilediği varsayımdır. Bu doğrultuda çalışmalar yürüten konstrüktivist teorisyenler küresel politikanın yeniden inşa edilmesinde önemli işlevler gören temel normatif ve kurumsal değişim ve dönüşümleri idrak etmemizde ,uluslararası sistemi daha doğru bir biçimde okumamıza yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan, Konstrüktivist analitik yaklaşım küresel politikanın şekillenmesinde baskın ve belirleyici olan maddi özellikler taşımayan unsurlara ve bunların küresel değişim ve dönüşüme etki eden rolüne dikkatleri çekmesiyle akademik çerçeveyi genişletmiştir.⁸⁶

Görüldüğü üzere konstrüktivist kuram, güvenlik kavramını kimlik, norm ve sosyal değerleri algılama odaklı bir ilişkiler topluluğu üzerine oturtmaktadır. Konstrüktivizmin güvenliği anlamada kimliğe bu denli önem vermesinin altında yaşadığımız yüzyılın güvenlik ikilemleri açısından son derece zengin ve aynı zamanda kırılgan bir yapıya sahip olması yatmaktadır. Özellikle küreselleşmenin her alanda kendini hissettirdiği günümüz dünyasında zaman ve mekan algısı yeni boyutlar kazanmakta ve bu çağın kaotik ortamında her insan ve her devlet, kendi mevcudiyetini garanti altına alıp korumak, devam ettirmek, kendini güvende hissetmek için kimliğini ve ait olduğu etnik, sosyal, dini grubunu ön plana çıkarmak niyetindedir. Bunun temelinde yatan sosyolojik etken ise bireylerin kendi kimliklerine benzer kimlikler arasında kendilerini daha güvende hissetmeleri, farklı kimlikler arasında ise kendi öz varlıklarını tehlikede görmeleri yatmaktadır. Bu noktada birey veya devletin kendini

⁸⁵ Jülide Karakoç, “Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:28, Sayı: 2, Yıl:2013, ss.131-160

⁸⁶ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, op. cit., ss. 500-501.

güvende hissetmesi için gerekli şartlardan birisi de ortak kimliksel bütünlüklerinin varlığı, bir diğer deyişle kendi öz kimliğinin diğer aktörler tarafından tanınması gerçeğidir.

Konstrüktivist kuramın güvenlik disiplinine kazandırdığı bir diğer önemli bakış açısı, güvenlik ikilemi modelinin değişime uğramasını sağlayarak yeniden inşa edilmesini sağlamasıdır. Wendt; neo-realizmin “bir ülkenin kendi güvenliğinin artırırken, diğerlerinin güvenliğini tehdit etmesi veya azaltması” olarak ifade ettiği klasik güvenlik ikilemini, devletlerin birbirlerinin çıkarları ve niyetleri üzerine bina ettikleri aktörler arası algılama ve kabullenmelerinin sosyal yapısı olarak ifade etmiştir. Yazara göre güvenlik ikilemi, salt anlamda mutlak ve baskın bir gücün karar ve uygulamalarının değil, tecrübelerinin ve inançların ortak bir kombinasyonunun neticesidir.⁸⁷

Sonuç olarak konstrüktivist kuram, geçmişten günümüze değin devam eden geleneksel kuram ve olguların dışına çıkarak kimlik ve güvenlik arasındaki zorunlu ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmış ve geleneksel güvenlik yaklaşımına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu doğrultuda farklı bir bakış açısı ortaya çıkaran konstrüktivizm, klasik realist teori gibi çatışma unsuru üzerinde odaklanarak klasik güvenlik paradigmasının yeniden ele alınmasını sağlamış ve kavrama farklı boyutların eklenmesinde yapıcı bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda düşünüldüğünde konstrüktivist kuramın, çatışmayı güç arayışı olarak meşrulaştıran realist bakış açısının aksine, devletlerin asıl amaçlarının kimlik, toplumsal değer ve normlar arasında birleştirici bir bütünlüğün ortaya çıkarılması olduğunun altı çizilmiştir. Bu nedenle pozitivism ile postpozitivism ve realizm ile liberalizm arasında bir ara yaklaşım olarak tanımlanabilecek konstrüktivizm, sosyal realitelere vurgu yapan analizleriyle ulusal ve bölgesel güvenlik çalışmalarında önemli bir yer teşkil etmektedir.⁸⁸

1.12. Kopenhag Okulu ve Güvenlik

Kopenhag Okulu ilk olarak 1980’li yılların ortalarında Kopenhag Barış Araştırmaları Merkezi(Centre for Peace and Conflict Research) bünyesinde çalışmalarını sürdüren bir grup araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Gruba 1996 yılında Kopenhag Okulu ismini veren Bill

⁸⁷ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., ss. 43-44.

⁸⁸Ibid, s. 44.

Sweeney olmuştur. Kopenhag Okulu uluslararası güvenlik çalışmaları alanındaki Amerikan egemenliğine alternatif olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁹

Kopenhag okulunun önde gelen isimleri arasında Barry Buzan, Ole Waever başta olmak üzere Jaap de Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer gibi yazar ve araştırmacılar gelir. Özellikle Barry Buzan'ın 1983 yılında kaleme aldığı ve 1991 yılında revize edilerek tekrar basımı gerçekleştirilen "People, States and Fear" (İnsanlar, Devletler ve Korku) adlı kitabı Kopenhag okulunun temel felsefesini oluşturmaktadır. Kopenhag Okulu temelde güvenlik konuları üzerine çalışmakta ve bu konu üzerine tezler ileri sürmektedir. İleri sürdüğü tezler ve literatüre kazandırdığı yeni kavramsallaştırmalarla güvenlik çalışmalarının farklı ileri boyutlara taşınmasında etkili olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda geliştirdiği çok boyutlu güvenlik tanımlaması ve kapsamlı güvenlik(comprehensive security) tanımlamaları ile güvenlik çalışmalarının merkezine oturmuştur. Kopenhag Okulunun uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı güvenlik çalışmalarına ilişkin yeni kavramlar; Güvenlik Sektörleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, Güvenlikleştirme ve Ters Güvenlikleştirme'dir.

21. yüzyılın risk toplumunda ulusal ve uluslararası düzeyde aktör çeşitliliğine gidilmiş ve bu durum devlet-toplum-birey üçgeninde aksiyon alımını ve çok taraflı bir güvenlik yaklaşımını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede birey güvenliğinin devlet ve toplum arasındaki etkileşimden nasıl etkilendiği, günümüz güvenlik çalışmalarının temel problematiği haline gelmiştir. Analiz birimi olarak devlet ve toplumu ele alan Kopenhag Okulu'nun bireye odaklanmamasına karşın devlet ve toplum arasında denge kurma arayışına girmesi, bu iki birimden doğrudan etkilenen birey için de önem taşımaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde Kopenhag Okulu'nun güvenlik olgusuna dair öne sürdüğü temel argümanlar; liberal, post-yapısalcı, neo-realist ve konstrüktivist yaklaşımların bir kombinasyonudur.⁹⁰ Bu bilgiler doğrultusunda Kopenhag Okulu güvenliğin tek bir boyutu üzerinde odaklanmamış, klasik realistlerin savunduğu dar anlamlı güvenlik tanımlaması yerine çok boyutlu bir güvenlik anlayışı geliştirmiştir.

Uluslararası güvenlik gündemini salt askeri bir gündem olmaktan çıkarıp ekonomik, politik, çevresel, toplumsal ve insani güvenlik sektörlerini de literatüre kazandırıp bunları tartışmaya açarak disiplini zenginleştiren Kopenhag Okulu uluslararası güvenlik

⁸⁹Bezen Balamir Coşkun, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme", (Derleyen; Tayyar Arı), "Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2" (İçinde), Dora Yayıncılık, ss. 180-181.

⁹⁰ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., ss. 45

çalışmalarının da alt yapısını hazırlamıştır. Buzan ve Kopenhag Okulu temsilcileri olarak tanımlanan diğer akademisyenler 1998 yılında yayınlamış oldukları “Güvenlik: Yeni Bir Analitik Çerçeve(Security: A New Framework for Analysis)” kitabı ile uluslararası ilişkiler ve uluslararası güvenlik literatürüne güvenlik sektörleri kavramını kazandırmışlardır. Bu çerçevede geleneksel askeri alanın yanı sıra ekonomik, politik, çevresel, toplumsal ve insani güvenlik de uluslar arası güvenlik literatürüne kazandırılmıştır. Tüm bu alt açılımlar, güvenlik sektörlerini de oluşturmaktadır. Kopenhag Okulu düşünürlerine göre güvenliğin alanı ve içeriği derinleştirilmeli ve bireylerin, devlet-dışı yapılanmaların ve grupların da güvenlik kaygılarını içerecek şekilde genişletilmelidir. Bu noktada Kopenhag Okulu’nun insan güvenliği yaklaşımı, geleneksel devlet-merkezci ve askeri yaklaşımların gözden kaçırdığı konuları da kapsamı altına almıştır.⁹¹

Buzan, “*New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*” başlıklı makalesinde güvenliği; siyasal, askeri, ekonomik, toplumsal ve çevre güvenliği olmak üzere beş boyutlu bir kategorizasyonda incelemiş ve bu anlamda güvenliği salt askeri boyuttan daha genişletilmiş ve derinleştirilmiş boyutlara taşımıştır. Bu tipolojiye göre siyasal güvenlik, devletlerin organizasyonel istikrarı, hükümet sistemleri, liderlerin algılama hassasiyetleri ve bunlara meşruluk veren ideolojilerle ilgilidir. Buzan, siyasal güvenliğin kapsamının hem uluslararası sistemdeki küresel dönüşüme hem de bölgesel değişim ve dönüşümlere bağlı olarak genişlediğini ve süper güçlerin dışındaki aktörlerin siyasal güvenliğinin literatürde görece fazla yer edinmeye başladığını belirtmiştir. Başka bir deyişle Buzan’a göre iki kutuplu sistemde SSCB ve ABD’nin oluşturdukları kamplaşma nedeniyle buzdağının ardında bırakılan çevre ülkelerin ya da üçüncü dünya ülkelerinin siyasi güvenliği ve iç politikalarındaki kırılgan politik yapıları Soğuk Savaşın ardından gün yüzüne çıkmıştır. Buzan’ın belirttiği gibi güvenlik denkleminin ve gündeminin yeniden oluşturulduğu 1990 sonrası dönemde yaşanan birçok gelişme, tek boyuta indirgenmiş ya da tek bloğa özgülenmiş bir siyasal güvenlik anlayışının Soğuk Savaş sonrasında artık mümkün olmadığını somut biçimde ortaya koymuştur. Zira üçüncü dünya ülkelerinde özellikle de Ortadoğu ve Afrika’da yaşanan birtakım siyasi gelişmeler, Siyasal İslam’ın öne çıkması ve dekolonize olan ancak

⁹¹ Bezen Balamir Coşkun, “*Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme*”, (Derleyen; Tayyar Arı), “*Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*” (İçinde), Dora Yayıncılık, s. 181.

refaha erişemeyen ülkelerin bazı siyasal talepleri gibi değişkenler, sanılanın aksine siyasal güvenliğin toplumsal güvenlikle ne denli ilişkili olduğuna işaret etmektedir.⁹²

Özetlemek gerekirse, Buzan başta olmak üzere Kopenhag okulunun formülize ettiği genişletilmiş güvenlik yaklaşımı, birbirinden farklı alt başlıklar halinde yer almakla birlikte birbirleri ile etkileşim içinde bulunan farklı güvenlik sektörlerinden meydana gelmektedir. Etkileşimin süreklilik kazandığı bu yapılar aralarında farkı önceliklere sahip olsa da tabanda aynı genel başlık altında toplanmaktadırlar. Çünkü Buzan'ın askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevre güvenliği alt başlıklarında kavramsallaştırdığı ve yeniden yapılandığı güvenlik alanları, Soğuk Savaş sonrasında belirginleşen yeni tehdit ortamını kavramak ve güvenlik sorunsalına çözüm üretmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu güvenlik alanlarının en önemli özelliği ise hem genel bir güvenlik kurgusunun parçalarını teşkil etmeleri hem de birbirini etkileyebilen özerkliğe sahip olabilmeleridir. Kopenhag Okulu, parçalar arasındaki bağıntıyı bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyan genişletilmiş güvenlik anlayışının Soğuk Savaş sonrası konjonktürün daha kapsamlı bir biçimde analiz edilmesine ve göz ardı edilen sorunların kronikleşmeden çözümlenmesine katkı sağlayacağını savunmaktadır.⁹³

1.12.1. Kopenhag Okulu'nda Güvenikleştirme, Ters Güvenikleştirme, Güvenlik Sektörleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Kavramlarının Analizi

Kopenhag Okulunun güvenlik çalışmalarında önde gelen ekoller arasında yer edinmesinde uluslararası güvenlik literatürüne kazandırdığı yeni kavramsallaştırmalar etkili olmuştur. Özellikle geleneksel realist teorinin güvenliği askeri ve tehdit odaklı yapılan dar anlamli tanımlamalarından sıyrılarak daha geniş boyutlarda incelemişlerdir. Bu doğrultuda güvenlik gündemini askeri güç endeksli olmaktan çıkartan Kopenhag Okulu temsilcileri ekonomik, politik, çevresel, toplumsal ve insani güvenlik boyutları ekleyerek uluslararası ilişkiler literatürüne önemli bir katkı sağlamışlardır.

⁹² Sandıklı ve Emeklier, op. cit., s. 46.

⁹³A. Şevket Ovalı, “*Masadan Sahaya Geçiş: Yeni Güvenlik Kurgusunun Uluslararası Politikadaki Yansımaları*”, Avrasya Dosyası, Cilt 10, sayı 4, s: 111-131 (2004).

1.12.1.1. Güvenlikleştirme

Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenliği tanımlamak adına öne sürdüğü tezlerde Ole Wæver'in "güvenlikleştirme (securitization)" kuramı üzerinde önceden sarf ettiği ilkeler etkili olmuştur. Güvenlikleştirme bir şeyin, değerli olduğu kabul edilen bir süjenin mevcudiyetine yönelik bir tehdit kurgulanması ve söz konusu kurgunun normal politik sürecin dışına çıkılarak alınan istisnai önlemleri desteklemek için kullanılmaktadır. Güvenlikleştirme teşebbüsleri yaygın bir başarı sağlayıp sürekli hale getirilebileceği gibi sınırlı bir ölçüde başarı gösterip beklenen faydayı vermeyebilir de. Örneğin, özellikle 1947'den sonra Batı dünyasında baş gösteren Sovyet/komünist tehdidi Batı dünyasında ortak bir tehdit algısının oluşmasını sağlamış ve ortak bir güvenlik tehdidinin gelişimini hızlandırmış ve süreklilik kazandırmıştır. Fakat aynı süreklilik adına aynı başarı ABD'nin Vietnam işgali sırasında kendi kamuoyundan sağlanamamıştır. Yine ABD'nin Irak'ı kendine ve uluslararası kamuoyuna tehditleştirme girişimleri sınırlı bir başarı sağlamıştır.⁹⁴

Güvenlikleştirme teorisinin ortaya çıkmasında etkili olan kaynaklar arasında uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutan realist teorinin güvenlik perspektifi, dil odaklı(linguistik) teoriler ve sosyoloji yatmaktadır. Birden fazla kaynaktan beslenmesi teoriye disiplinler arası özellik kazandırmıştır. Güvenlikleştirme teorisinin temelinde John L. Austin'in söz edimi argümanı, Jacques Derrida'nın metnin dışında gerçeklik yoktur tezi, Carl Schmitt'in politik kavramı ve Kenneth Waltz'un uluslararası güvenliği devletlerin hayatta kalma dürtüsü ile açıkladığı argümanı yer almaktadır.⁹⁵

Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme teorisini oluştururken klasik realist teorinin güvenlik yaklaşımının iki temel kavramını kendine çıkış noktası olarak kabul etmiştir. Bunlar; varoluşsal tehdit ve hayatta kalma yaklaşımlarıdır. Bu perspektif altında Kenneth Waltz'un güvenliği nasıl tanımladığı önem kazanmakta ve teorinin üzerinde önemli bir etki bırakması olağanlaşmaktadır. Waltz'a göre devletler gerek kuruluşlarında gerek geleceğe dair planlarında her ne kadar farklı hedef ve stratejilere sahip olsalar da sonuç olarak aynı ortak arzuyu paylaşırlar: hayatta kalmak.⁹⁶ Bu bağlamda hayatta kalmayı devletlerin varoluşsal

⁹⁴Barry Buzan, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 107-123.

⁹⁵ Coşkun, op. cit., s.183

⁹⁶Kenneth Waltz, "Man, the State and War : A Theoretical Analysis", New York: Columbia University Press, 2001

nihai amacı olarak gören Kopenhag Okulu söylem ve uygulamada Waltz'un neo-realist çizgisine yaklaşmaktadır. Bir tehdidin varlığının kesinleşmesi sonucunda devlet ve diğer tüm aktörler bu tehdidin ortadan kaldırılması için gerekli tüm önlem ve tedbirlerin alınması için giriştikleri yöntem ve kullandıkları araçlar meşru olma özelliğini kazanacaktır. Bu bağlamda güvenikleştirme siyasi bir süreci temsil etmekte ve mevcut güvenliği risk altına giren aktör gerekli gördüğü tüm yol ve yöntemlere başvurma hakkı kazanmaktadır.⁹⁷

Kopenhag Okulu, güvenikleştirmeyi, “siyasi bir toplulukta bir şeyin değerli bir öznenin varlığına yönelik bir tehdit olarak kabul edilen ve bu tehdide karşı acil ve olağandışı önlemler alınması çağrısında bulunmayı sağlayan süjeler arası bir anlayışın inşa edildiği başarılı bir söz edimi” olarak tanımlamaktadır.⁹⁸ Başarılı bir güvenikleştirme süreci üç aşamadan oluşur; (1)Hayati bir tehdit unsurunun tanımlanması, (2) belirlenen bu tehdit unsurunun bir an önce ortadan kaldırılmasının aciliyet peyda etmesi ve (3) söz konusu tehdidin ortadan kaldırılabilmesi için her türlü önlemin alınmasının tüm kesimler tarafından kabulü. Bilhassa üçüncü aşamada olağanüstü hal dahi birçok tedbirin alınabileceği düşünüldüğünde söz konusu güvenikleştirme sürecinin başarılı olabilmesi için kamuoyunun da desteğinin alınması gerekli hale gelmektedir.⁹⁹

1.12.1.2. Ters Güvenikleştirme

Kopenhag Okulunun güvenikleştirme yaklaşımına göre daha önce güvenikleştirmeye dâhil edilen bir risk veya tehdit unsuru daha sonra bu güvenlik çemberinden çıkartılabilir yani güvensizlikleştirilebilir. Bu doğrultuda güvenikleştirme ve ters güvensizlikleştirme kavramları ucu açık süreçleri temsil etmektedirler. Güvenikleştirme teorisi iki ayrı kavram olan güvenikleştirme ve ters güvenikleştirme kavramlarını kapsamına almasına rağmen güvenikleştirme ile ilgili daha fazla çalışma yapıldığını söyleyebiliriz. Ters güvenikleştirme daha çok durum analizlerini belirlemek adına bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁷Barry BUZAN, Ole WAEVER ve Jack De WILDE, “*Security: A New Framework for Analysis*”, Boulder, Lynne Rienner Pub, 1998.

⁹⁸Sinem Akgül Açıkmeşe, “*Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri*”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 8, Sayı 30 (Yaz 2011), s. 43-73.

⁹⁹ Coşkun, op. cit., s.184

¹⁰⁰Ibid, s. 185.

“Güvensizlikleştirme” ya da “güvenlik dışılaştırma” (desecurization) kavramı Kopenhag Okulu’nun önde gelen isimlerinden biri olan Ole Waever tarafından uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırılmıştır. Kavram, güvenlikleştirme teorisinin anti-tezi şeklinde kendine yer edinmiştir. Bu doğrultuda en genel ve geniş tanımıyla güvenlik dışılaştırma veya ters güvenlikleştirme daha önce tehdit veya risk olarak kabul görmüş bir şeyin ve ya konunun artık tehdit olarak algı dışı kalmasıdır.¹⁰¹ Böylece güvenlik dışılaştırılan tehdit ve ya risk unsuru önceden sahip olduğu zorunlu ilgi odağı olma hususiyetini kaybetmekte ve ya minimum düzeye düşmektedir. Güvenlik dışılaştırma modeline verilebilecek en güzel örnek Soğuk Savaş’ın sona erişidir. Böylece Batı Avrupa ve ABD için büyük bir tehdit ortadan kaldırılmış ve güvenlik gündemlerini başka konular oluşturmuştur. Özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca en büyük tehdit unsuru olan konvansiyonel ve nükleer silahların kullanım riski artık günümüzde eski önemini kaybetmiş yani güvenlik dışılaştırılmıştır.

Kopenhag Okulu güvenlik dışılaştırma ya da ters güvenlikleştirme modelini daha önce bir tehdit unsuru oluşturan bir konu ve ya risk unsurunun artık söz konusu güvenlik çemberinin dışına çıkarılması olarak tanımlamaktadır. Bu noktada ters güvenlikleştirme modeli herhangi bir tehdit ve ya risk unsurunu güvenlik dışına çıkarırken başvurulan bir metottur. Kopenhag Okulu ters güvenlikleştirmenin kullanım alanına dair için 3 yol sunmaktadır; 7(1) ilk olarak söz konusu konuları güvenlik söylemine dâhil etmemek, (2) eğer konu güvenlik çemberi içerisine dâhil edilmiş ya da bir diğer ifade ile güvenlikleştirilmiş ise söz konusu konuyu güvenlik ikilemi haline getirmemek, (3) son olarak, sorunun tehdit unsuru olmasından çıkarılması için gündelik siyasette sıradan gündem maddeleri sırasına sokmak ve ilgi odağı olmasını engellemektir.¹⁰²

Sonuç olarak, Kopenhag Okulu güvenlik çemberi içerisine dahil edilen ya da bir diğer deyişle güvenlikleştirilen konuların ters güvenlikleştirme modeline tabi tutarak transformasyona uğratılabileceğini ve böylelikle güvenlik dışına çıkartılabileceğini iddia etmektedir. Güvenlik dışına çıkartılan konu ve ya tehdit unsuru artık sıradan gündem maddeleri arasına girecektir ve öncelikli konular arasında olmaktan çıkmış olacaktır. Böylece

¹⁰¹Barry Buzan, “*Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi*”, çev. Burcu Yavuz, *Uluslararası İlişkiler* 5 18, (2008): 108.

¹⁰²Ole Waever, “*Security, Insecurity, and Asecurity in the West-European Non War Community*”, içinde Emmanuel Adler and Michael Barnett(der.), “*Security Communities*”, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, ss: 69-118

bir dönem devletin önemli güvenlik gündemi konuları arasında olan söz konusu sorun veya tehdit ters güvenlikleştirme modeli sayesinde güvenlik adına risk unsuru olmaktan çıkarılmış olacaktır.

1.12.1.3. Güvenlik Sektörleri

Kopenhag Okulu esas olarak Avrupa güvenliğinin askeri olmayan kanadını kendine inceleme alanı olarak seçmiştir. Yakın zamana kadar ismi savaşlarla özdeşleşmiş kıtanın bir barış projesi olarak meydana çıkmasının altında yatan temel dinamikleri incelemek ekolün temel çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, okul, güvenliğin tek bir boyutu olan askeri boyutunun dışında farklı güvenlik sektörleri de geliştirmiştir. “Buzan’a göre “sektör”, bir kimsenin aslında bütüncül olan “gerçekliği” incelerken kullandığı lens ve bu incelemenin gerçekliğin yalnızca spesifik bir bölümünü aydınlatması durumudur. Bir diğer deyişle, sektörler bütün sisteme seçici bir lensle bakıp, onun sadece belli bir boyutunun, belli üniteler arasındaki belli bir ilişki veya etkileşim biçiminin altını çizebilmeyi sağlar.¹⁰³

Kopenhag Okulu güvenliğin farklı boyutlarını(askeri, siyasi, iktisadi, çevresel ve toplumsal) ele alırken bu güvenlik sektörlerinin birbiri ile etkileşim içerisinde bulduklarının altını da çizmektedir. Küreselleşmenin gittikçe ivme kazandığı günümüz dünyasında bu sektörleri her ne kadar ihtiva ettikleri konular açısından farklı olsalar da kaçınılmaz etkileşimlerinden dolayı birbirinden tamamen bağımsız düşünmek yanıltıcı sonuçlar almamıza neden olacaktır. Bu bağlamda okul her bir sektörü kendi gerçeklikleri içerisinde incelemektedir.

“Askerî sektör kuvvete bir diğer deyişle maddi güce dayalı ilişkiler; siyasi sektör otorite, yönetim statüsü ve tanıma ilişkileri; iktisadi sektör ticaret, üretim, finans ilişkileri; toplumsal sektör kolektif kimlik ilişkileri; çevresel sektör ise insan faaliyetleri ve gezegenin biyosferi ile ilgilidir.”¹⁰⁴

¹⁰³Başar Baysal ve Çağla Lüleci, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, Güvenlik Stratejileri, Yıl: 11, Sayı: 22

¹⁰⁴Ibid, s. 23

Güvenlik Sektörleri¹⁰⁵

Güvenlik Sektörleri	İlgili oldukları alan
1. Askerî	Baskı ilişkileri
2. Siyasi	Otorite, yönetim statüsü ve tabıma ilişkileri
3. Ekonomik	Ticaret, üretim, finans ilişkileri
4. Toplumsal	Kolektif kimlik ilişkileri
5. Çevresel	İnsan faaliyetleri ve gezegenin biyosferi ilişkileri

Güvenlik sektörlerinden askeri sektör devletlerin askeri, saldırı, savunma kapasiteleri ile birbirlerinin niyet ve ileriye dönük hamleleri ile ilgilenir. Bu doğrultuda askeri sektörün asıl aktörü ve temel referans birimi devletin salt varlığıdır. Yine askeri sektörün yakın bir etkileşim içinde bulunduğu siyasi sektörün de temel yapı birimi, asıl süje konumunda olan aktörü devlet ve devletin egemenliğidir. Bu iki sektör arasındaki farklılık ise siyasi sektörün tehdit algılama yelpazesinin daha geniş bir çerçevede oluşturulmasıdır. Bir diğer ifade ile siyasi sektör sadece askeri tehditleri değil diğer potansiyel tehdit ve risk unsurlarını da kapsamı içine alır. Devlet dışı siyasi örgütlenmeler, hangi amaçla kurulursa kurulsun tüm silahlı yapılanmalar da bu sektörün inceleme alanı içine müdahil edilebilir. Avrupa Birliği(AB), NATO, Birleşmiş Milletler(BM), diğer uluslararası örgütler, bölgesel azınlık grupları, yerel kabileler dâhil tüm siyasi ve askeri yapı birimleri bu sektöre örnek teşkil etmektedir.

Kopenhag Okulunun belirlediği diğer bir sektör olan toplumsal sektör kolektif kimlik menşeli konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sektörün yapı birim sükelerini ise toplumda yer alan farklı ideolojik, etnik, kültürel ve mezhepsel temellere sahip insan grupları ile bu insan gruplarının oluşturduğu aidiyet hissi sonucu oluşan “biz” algısal olgunun tehdit edilmesi neticesinde oluşan taraflarca varılan uzlaşma belirlemektedir.¹⁰⁶ Bir diğer önemli sektör ise ekonomik sektördür. Ekonomik sektör üretimi artırma adına farklı kaynaklara erişim, ekonomik yapının temel taşları olan finans ve piyasa sistemlerini incelemek ve bu yapı birimlerini devletin güç edinimi ve refah seviyesini yükseltmede aracı olarak kullanılmasını

¹⁰⁵Ibid, s. 23.

¹⁰⁶ Buzan ve Diğerleri, op. cit., ss:123.

öngörür.¹⁰⁷ Daha basit bir ifade ile bu sektör ticaret ve üretim ilişkilerini inceler. Bu sektörün temel sükelerini ise ekonomik sistemin işleyiş mekanizması bakımından gerekli olan devletler, çıkar grupları, sınıflar, bireyler ve global ekonomi gibi daha çok iktisadi anlamda varlığı lazım gelen aktörler oluşturmaktadır. Son güvenlik sektörü ise çevresel sektördür. Çevresel sektör daha çok yaşadığımız gezegenin, insan ırkının geleceğe güvenle taşınmasını, gezegenimizin dikkatli kullanılmasını öngörür. Temelde ise insan kaynaklı aktiviteler ile biyosfer arasında arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinde odaklanmaktadır. Bu sektörün temel süjesi ise çevrenin kendi salt varlığıdır. Bu sektörde temel tehdit unsurunu ise insanlığın varmış olduğu medeniyet seviyesini kaybetmesi sonucu eski çağlardaki yaşam formlarına dönme endişesi oluşturmaktadır.¹⁰⁸

1.12.1.4. Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Kopenhag Okulunun uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırdığı bir diğer önemli kavram da Güvenlik Kompleksi'dir. Güvenlik analizlerini daha da derinleştirebilmek adına bölgesel analiz birimlerini kullanmayı yeğleyen ve bu doğrultuda kavramsal ve analitik bir çerçeve sunan bölgesel güvenlik kompleksi Barry Buzan ve Ole Weaver tarafından 2003 yılında ortaya atılmıştır. Bölgesel Güvenlik Kompleksleri özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeninin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmış bölgesel güvenlik sorunlarının ve yine kırılanlaşan bölgesel rejimlerin daha yakından analiz edilebilmesini mümkün kılmıştır. Kopenhag Okulu'na göre güvenlik kavramını baz alan bir bölge tanımlaması yapılabilmesi için bu bölgeyi sarmalayan bir ortak tehdit algılamasının olması, bölge güvenliği adına önceliklerin ve potansiyel dinamiklerin birbirini tamamlaması gerekmektedir. Bu faktörler devletler arasında bir bağlayıcılık ve bağımlılık oluşturmaktadır ve bu da ortak tehdit algılamasının oluşmasına zemin ihzar etmektedir.¹⁰⁹

Bölgesel güvenlik komplekslerinin vücuda gelebilmesi için öncül koşul ortak bir tehdit algısının varlığıdır. Bu tehdit algısı sayesinde söz konusu bölgede yer alan devletler arasında karşılıklı bağımlılık artacak, bölge devletleri arasında işbirliği zorunlu hale gelecek ve var olan işbirliği daha da üst seviyelere çıkacaktır. Bölgesel komplekslerin ortaya çıkmasında coğrafik olarak yakınlık esas öncül olarak kabul edilse de tek başına yeterli olabilecek bir

¹⁰⁷ Barry Buzan, "People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era", Boulder, Lynne Rienner Pub, 1991, ss: 19-20

¹⁰⁸ Buzan, vd., op. cit., s.75.

¹⁰⁹ Coşkun, op. cit., ss: 81-82.

etken değildir. Yine bu kompleks içerisinde yer alan devletlerin güvenlik ihtiyaçlarının birbirine taban tabana zıt olmaması gerekli bir koşuldur. Buzan ve Weaver'a göre bölgesel güvenlik kompleksini doğru teşhis edip tanımlayabilmek için söz konusu bölgede yer alan devletlerin dostluk-düşmanlık ilişkilerini, ortak tehdit algılamalarını, kendilerine hasım olarak tanımladıkları aktör ve yapıları ve bölgedeki tarihsel çatışmaları incelemek zorunlu bir gerektir.¹¹⁰ Bu perspektif altında herhangi bir bölgede güvenlik kompleksleri tanımlayabilmek için o bölgede yer alan devletlerin sosyolojik, tarihsel ve algısal eğilimlerini objektif bir şekilde teşhis edip doğru okumak gerekmektedir.

1.13. Aberystwyth Okulu ve Güvenlik

Kopenhag Okulu gibi doğrudan salt güvenlik kavramı ile ilgilenen bir diğer topluluk Aberystwyth Okulu'dur. Eleştirel güvenlik çalışmalarında yer alan bu okul geleneksel güvenlik paradigmasını yeniden ele almış ve farklı boyutlar eklemiştir. Bu okulun öncülüğünü ise yaptığı çalışmaları Eleştirel Güvenlik Çalışmaları (Critical Security Studies) başlığı altında toplayan Ken Booth olmuştur.

Güvenliğe olan bakış açısını iki temel perspektife dayandıran Aberystwyth okulunun ilk kuramsal yaklaşımı, güvenlik anlayışını derinleştirmektir (*deepening security*). Bu perspektif akademik kavramlarla siyasi gündemler arasındaki ilişki ve hassasiyeti gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Böylelikle çevre güvenliği gibi devlet düzeyinin üstünde olan ya da toplumsal güvenlik gibi devlet düzeyinin altında kalan diğer güvenlik alanları da ön plana çıkarılmaktadır. İkinci analitik girişim ise aktörlerin karşılaştığı bir dizi güvensizliği ele almak için güvenlik anlayışının genişletilmesidir (*broadening security*). Bu çerçevede Aberystwyth Okulu, sorunları güvenlik sorununa dönüştürmek veya güvenlikeştirmek yerine türetilmiş bir kavram olan güvenliğin siyasiliğini ortaya çıkarma çabası içindedir.¹¹¹

Aberystwyth Ekolünün, sorunları “güvenlik dışına çıkarma” yerine “güvenliğin siyasiliğini ortaya koymayı tercih etmesinin ardında üç temel argüman yatmaktadır. İlk argüman stratejiktir. Aberystwyth Ekolü, sorunları güvenlik meselesi olmaktan çıkarmanın, güvenliği, insanların güvenlik kaygılarına her zaman duyarlılık göstermeyebilen güvenlik elitinin tekelinde bırakmak anlamına geleceğini iddia eder. Böyle bakıldığında, ikinci argüman etik-politiktir. Aberystwyth Ekolüne göre güvenliğin geleneksel olarak devlet ve

¹¹⁰Ibid, s. 82.

¹¹¹ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., s. 55.

devletin kaygıları ile ilgili olmuş olduğu gerçeği, bu şekilde kalması gerektiği anlamına gelmez. Siyasi tercihler çerçevesinde güvenliğin insanların endişelerini içerecek şekilde genişlemesi mümkündür. Tarihsel-siyasi bağlama bağlı olarak devletlerin güvenlik gündemleri gerçekten de bir tarafın kazancının diğer tarafın kaybı olduğu (zero sum), militarist, devletçi ve zaman zaman insanlıktan çıkaran uygulamalara çevrilebilir.¹¹²

Başkaları tarafından (çevre ile ilgili sivil toplum kuruluşlarında olduğu gibi) tanımlandığında ise güvenlik küresel olarak kavranabilir ve yerel olarak uygulanabilir. Tabiidir ki kimileri güvensizliklerini dile getirme konusunda diğerlerinden daha başarılı olacaktır. Bu durum böyle olduğu hâlde, yine de diyalog, tartışma, fikir ayrılığı ve ortak zemin aramak için fırsat bulunabilir. Bu açıdan bakıldığında, Aberystwyth Ekolünün üçüncü argümanı analitiktir. Kurama göre, güvenlik tehditlerinin güvenlik sorunu olmaktan çıkarmanın mı, yoksa siyasi boyutunu ortaya çıkarmanın mı insanların ve devletlerin güvensizliklerini dile getirmeyi ve çözmeyi kolaylaştıracağı sorusu, “ampirik, tarihsel, söylemsel olarak yanıtlanması gereken” bir sorudur. Ampirik bulgular, HIV/AIDS’in küresel bir güvenlik konusu olarak ifade edilmesinin, Afrika’daki ölümcül etkilerinin dile getirilmesine çok büyük faydalar sağladığını ortaya koymuştur. Ancak öte yanda Batı Avrupa’ya başka ampirik bulgular göçün güvenlik diliyle söylemlendirilmesinin “tehlikeli yabancı(lar) ile kurucu bir siyasi ve toplumsal ilişki kurulmasını daha da zorlaştırdığına” işaret etmektedir.¹¹³

Abersytwth Okulu, “nesnelci kuram” anlayışına karşı “kurucu kuram” anlayışını kabul etmesi bakımından kuram oluşturmayı “kurucu bir uygulama” (*constitutive theory as practice*) olarak algılayan Kopenhag Okulu ile benzeşmektedir. Buna karşın sorunları ya da olayları güvenikleştirme ya da güvenlik dışılaştırma ikileminden sıyrılarak güvenliğin politik kurgulanışını ortaya çıkarmaya yönelmesi nedeniyle Kopenhag Okulu’ndan ayrışmaktadır. İki okulun kuram inşasında epistemolojik ve ontolojik çerçevede benzeştiği fakat stratejik, etik-politik ve analitik noktalarda ayrıştığı ifade edilebilir. Bu perspektiften bakıldığında iki ekol arasındaki en göze çarpan farklılığın, sorunların çözümünün güvenikleştirme mi yoksa güvenlik dışına çıkarmayla mı sağlanacağı hususunda ortaya konan görüş ve iddiaların

¹¹² Pınar Bilgin, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, Stratejik Araştırmalar, 8(14) Ocak 2010, 69-96 ISSN: 1303 – 698X, ss: 84-85

¹¹³ Ibid, s. 85.

farklılaştığı görülmektedir. Bu noktada Aberystwth Okulu, sorunları güvenlik dışılaştırma yerine güvenliğin siyasi gündeme taşınmasından yana çaba sarfetmektedir.¹¹⁴

Aberystwth Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden Ken Booth özgürlük ve güvenlik arasındaki hassas ilişkiyi güvenlik çalışmalarının odağına yerleştirmiş ve bu doğrultuda geleneksel güvenlik çalışmalarında yeni bir dönüşüm ve değişimin başlamasında öncü olmuştur. Ken Booth, "Security and Emancipation" adlı makalesinde günümüz dünyasında yaşanan disiplinlerarası yapısal değişim ve dönüşümün önemine atıfta bulunarak, geleneksel olarak klasik realizmin dominantlığı altında şekillenen klasik güvenlik anlayışını yeniden sorgulanmasını ve günümüz koşullarına göre yeniden tasarlanması gerektiğini savunmuştur. Bu perspektif altında klasik realizmin devleti merkeze yerleştiren güvenlik anlayışını eleştiren Booth, devletin bireyin karşısındaki üstün güvenliğini veya bir diğer ifade ile devlete verilen amaçsal rolü eleştirmiş bunun yerine devleti araçsal düzeyde ele alınması gereken bir yapı olmasını savunmuştur. Basit bir ifade ile Booth, devleti birey ve diğer aktörlerin güvenliğini sağlamak için bir araç olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁵

Sonuç olarak, Ken Booth, geleneksel kuramların yaptığı güvenlik tanımlamalarını dar ve yetersiz kaldığını vurgulamış ve güvenliği bireyin özgürlüğü kapsamında tekrar ele almış ve özgürlük odaklı yeni tanımlama getirerek güvenliğin tanımını derinleştirmiş ve genişletmiştir.

3. GÜVENLİĞİN FARKLI BOYUTSAL ALAN VE DÜZLEMLERDE İNCELENMESİ

1970'lerin sonundan günümüze değin akademik camiada ortak paydada buluşulması umulan genişletilmiş bir güvenlik terimi üzerinde yoğun çalışmalar sürdürülmüştür. Diğer taraftan uluslararası politika ajandasında "güvenlik kavramı" 1980'lerin sonlarından günümüze kademeli olarak genişlemeye uğramış ve klasik tanımlamaların modern uluslararası sistemi tanımlamadaki noksanlığı açığa çıkmıştır.

Amerikalı bazı teorisyenler Amerika'nın coğrafik pozisyonundan kaynaklanan çevresel kaygıları Amerikan ulusal güvenlik gündemine eklemişler ve konunun artan önemine

¹¹⁴ Sandıklı ve Emeklier, op. cit., ss. 55-56.

¹¹⁵ Ken Booth, "Security and Emancipation", Review of International Studies, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1991), Cambridge University Press. ss:313-326

farkındalığı artırabilmek adına çeşitli makaleler kaleme almışlardır. Yine 1990'lı yılların başından günümüze birçok Avrupa hükümeti genişletilmiş ortak bir güvenlik kavramı üzerinde anlaşmaya çalışmıştır. Sonuç olarak Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası (Common Foreign and Security Policy) 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan Maastrich Antlaşması'yla Avrupa Birliği'nin üç sütunundan biri olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında Buzan, Waever ve de Wilde gibi son dönemin önemli teorisyenleri güvenliğe ekonomik ve çevresel bir boyut ekleyerek güvenliğin bağımsız bir alan olarak genişlemesini sağlamışlardır.

Kopenhag Okulu güvenliğe beş yeni boyut (askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel) eklemleyerek genişletmiş ve güvenlik olgusuna “kimin güvenliği?” sorusunu yönelterek kavramın uluslararası ilişkiler disiplinde yeniden tartışılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda söz konusu ekol, aktör ve sistem arasındaki etkileşim ve analiz düzeyi (uluslararası, bölgesel, ulusal, yurtiçi gruplar, birey) arasında bir ayırım yapmıştır. Fakat güvenliğin ulusal (uluslararası, bölgesel) ve insan güvenliği temel alınarak sektörleştirilmesini analizlerine dâhil etmemişlerdir.(Tablo 10.1). İsmi geçen teorisyenler ortaya koydukları beş analiz düzeyi arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duymuşlardır: Uluslararası sistemler, uluslararası alt-sistemler, birimler, alt-birimler ve bireyler olarak alt kategorilere ayrılan güvenlik sektörleri her bir birim için tekrar tanımlanmış ve kavram genişletilmiştir. Diğer teorisyenler ise beş dikey düzeyden söz etmişlerdir:

a) Küresel ya da gezegensel, b) bölgesel, c) ulusal, d) toplumsal güvenlik ve e) insan güvenliği.

Bazı teorisyenler ise insan güvenliği söylemini çevresel boyuta eklemleyerek bu alt güvenlik sektörünü genişletme eğiliminde bulunarak çevre ve insana akdedilen önem ve değerin artırılması gerektiğinin altını çizmişlerdir.¹¹⁶

¹¹⁶Mustafa AYDIN, Hans Günter BRAUCH, Necati POLAT, Mitat ÇELİKPALA, Ursula Oswald SPRING “Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 193.

TABLO 10.1 Kuzey ve Güneyde Güvenliğin Dikey Düzeyleri ve Yatay Boyutları					
Güvenlik Boyutu ⇒ Etkileşim Düzeyi ↓ (gösterilenler)	Askeri	Siyasi	Ekonomik	Çevresel	Toplumsal
İnsan →			Sosyal, enerji, gıda, sağlık, geçim yollarına yönelik tehditler, çatışma alanları ve riskler, yüksek hassasiyet içeren alanlarda bir <i>beka ikilemi</i> ortaya koyabilir		
Köy/Topluluk/ Toplum				↓ ↑	
Ulusal	“Rekabet halindeki devletlerin güvenlik ikilemi” (Ulusal Güvenlik Kavramı)		Tüm analiz ve etkileşim düzeylerini bir araya getiren “enerji, gıda, sağlık ve geçim yolları, vs. güvenliğini sağlamak” (<i>İnsan Güvenliği Kavramı</i>)		
Uluslararası/ Bölgesel				↓ ↑	
Küresel/ Gezegenel	→				

117

Güvenliği nesnel olarak ifade etmek gerekirse, sınırlı alanlarda oluşabilecek güvenlik risklerini, güvenliği hem boyutsal olarak (uluslararası, ulusal, insani) hem de sektörler (sosyal, enerji, gıda, su) ayırarak bu ayrımlara yönelik “tehdit, çatışma alanları, hassasiyet ve riskler” şeklinde ifade edilebilir. Güvenliğin öznel anlamda tanımı ise, kamu yetkilileri (devlet memurları, askerî görevliler), medya iletişim araçları temsilcileri, bilim insanlarına yönelik oluşabilecek risk tehlikeleri olarak ifade edilebilir.¹¹⁸ Bu doğrultuda küreselleşmenin de etkisiyle benzerlikler ve farklılıklar birbirine giriftir bir hal alabilmekte, aradaki korelasyon küreselleşmenin maddi ayağına bağlı olarak değişim gösterebilmekte, güvenlik ve tehdit kavramları da değişim ve dönüşüme uğrayabilmektedir. Güvenliğin genişlemesi ve derinleşmesine bağlı olarak “kim için, hangi amaç için, nerede, hangi süre aralığı ile ve nasıl bir güvenlik” soruları da farklı alternatif kuramlar tarafından dile getirilmiştir.

1990’lardan günümüze özellikle Avrupa, güvenlik çalışmalarında hükümetler ve akademik camia “genişletilmiş” bir güvenlik kavramı üzerinde mesai sarf etmektedir. Bunun ilk çalışmasını Moller, “ulusal güvenlik” ile genişletilmiş toplumsal güvenlik, insan ve çevre

¹¹⁷ Kuzey ve Güneyde Güvenliğin Dikey Düzeyleri ve Yatay Boyutlarını gösteren tablonun alıntılındığı makale için bkz. Hans Günter Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü” Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe” Mustafa AYDIN, Hans Günter BRAUCH, Necati POLAT, Mitat ÇELİKPALA, Ursula Oswald SPRING, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 193.

¹¹⁸ İbid, s. 194.

güvenliği kavramlarını ortaya koyarak göstermiştir. Diğer taraftan BM, NATO ve AB gibi uluslararası ve bölgesel örgütlerin mekanik içeriğinde her daim siyasi, askeri güvenlik kavramı ve ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutları olan genişletilmiş bir güvenlik protipi var olmuştur. Güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi bir çok dünya devleti tarafından benimsenirken devletler daha çok askeri boyutu ön plana çıkararak ulusal güvenlik kanadı ile ilgilenmişlerdir.¹¹⁹

Genişletilmiş Güvenlik Kavramları⁴⁸			
Güvenlik Kavramları	Gösterilen (Kimin Güvenliği?)	Risk Altındaki Değer (Neyin Güvenliği?)	Tehdit Kaynağı/Kaynakları (Kimden/Neden Korunma?)
Ulusal Güvenlik [Siyasi, Askeri Boyut]	Devlet	Egemenlik, Toprak Bütünlüğü	Diğer Devlet, Terörizm (Devlet Dışı Aktörler)
Toplumsal Güvenlik [Boyutu]	Milletler, Toplumsal Gruplar	Ulusal Birlik, Kimlik	(Devletler) Milletler, Göçmenler, Yabancı Kültürler
İnsan Güvenliği	Bireyler, İnsanlık	Beka, Hayat Kalitesi	Devlet, Küreselleşme, Küresel Çevre Sorunları (GEC), Doğa, Terörizm
Çevresel Güvenlik [Boyutu]	Ekosistem	Sürdürülebilirlik	İnsanlık
Cinsiyet Güvenliği	Cinsiyet İlişkileri, Yerli Halk, Azınlıklar	Eşitlik, Kimlik, Dayanışma	Ataerkillik, Totaliter/Erktekelci Kurumlar (Hükümetler, Dinler, Elitler, Kültür), Hoşgörüsüzlük

120

Klasik tanımı ile “devlete yönelik, başka bir devletten kaynaklanan varoluşsal tehditlerin olmaması” tarzında tanımlanan güvenlik anlayışı, kavramın yatay ve dikey genişletilmesi ve derinleştirilmesini doğru bulan ve bunu savunan kesim tarafından hem devlete olan özel

¹¹⁹ Ibid, s. 194.

¹²⁰ Genişletilmiş güvenlik kavramlarını gösteren tablonun alıntılındığı makale için bkz. Hans Günter Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 1-47.

vurgu hem de siyasi boyuta yapılan ayrıcalıklı vurgu sebebi ile eleştirilmiştir. Salt anlamda sadece devletin güvenliği temel alınarak oluşturulmuş güvenlik paradigmaları modern dönemde zorunlu olarak yatay ve dikey genişlemelere maruz kalmıştır. Özellikle Sovyetlerin yıkılışı ile çift kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçişin yaşandığı 1990'lı yılların başlangıcından günümüze güvenlik çalışmalarında bireyin bir aktör olarak ele alınması yaygın bir kullanım kazanmıştır.

Güvenliğin farklı boyutları uluslararası örgütlerin de gündemine girmiştir. Bu bağlamda çevresel güvenlik (Green Peace, WCS ve Kyoto Protokolü), gıda güvenliği (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü FAO, Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı WFP), küresel sağlık güvenliği (Dünya Sağlık Örgütü WHO), enerji güvenliği (OPEC, OAPEC) ve geçim güvenliği gibi farklı alanları tanımlamak adına kullanılmaya başlanan güvenlik kavramları uluslararası literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Toparlamak gerekirse, siyasi, askeri, toplumsal, çevresel ve bilimsel güvenlik kavramları uluslararası konjonktüre bağlı olarak değişim ve dönüşüm geçirmektedirler. Güvenlik kavramına siyasi arenada ilk olarak Milletler Cemiyeti Misakı (1919)'nda değinilmiş ("kolektif güvenlik"), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "ulusal güvenlik" kavramı literatüre kazandırılmış ve son olarak 1990'dan günümüze güvenlik kavramı yatay ve dikey doğrultuda genişleyerek ve derinleşerek farklı alanlarda yeni versiyonlarıyla karşımıza çıkmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplinde güvenlik kavramı birbirinden bağımsız ama daimi bir etkileşim içerisinde farklı düzlemlerde ele alınabilmektedir. Kısaca bu düzlemleri ifade etmek gerekirse;

- a. Uluslararası sistemin bir bütün olarak güvenliğinin incelenmesi
- b. Coğrafi ya da fonksiyonel alt-birimlerin, bölgelerin güvenliği
- c. Devletin kendi salt güvenliği
- d. Toplumun güvenliği
- e. Toplumsal alt-grupların (azınlık halinde bulunan halk kitlelerinin)
- f. Bireylerin güvenliği (insan güvenliği)¹²¹

Sonuç olarak, birbiri ile yakından ilişki içerisinde bulunan bu unsurların kullanıldığı alan ve anlatılmak istenen konuya bağlı olarak farklı anlam taşıyabilecekleri bilinmelidir. Günümüz uluslararası sisteminin temel aktörleri olarak kabul edilen devletlerin istek ve ulusal çıkarları doğrultusunda güvenlik politikaları da farklılık arz etmektedir. Diğer taraftan küresel

¹²¹ Beril Dedeoğlu, "Uluslararası Güvenlik Ve Strateji", Derin Yayınları: 24, İstanbul 2003, s. 12.

çapta tehdit ve riskler(doğal felaketler, dünya savaşları, gezegene ait tehditler) söz konusu olduğunda tüm dünya devletleri tek bir güvenlik çatısı altında toplanabilmektedir. Bu tür durumlarda devletler arasındaki bölgesel çatışmalar ve ikili krizler ikincil derecede önem kazanmaktadır. Yine bu durumlarda güvenliğe ait talep ve beklentiler bütünleşme göstermese de bu durum(küresel bir tehdit unsurunun bulunması durumu) devletlerin çatışmaya başvurmasını engellemektedir.

4. GÜVENLİK KAVRAMI İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

4.1. Güvenliğin Ulusal ve Uluslararası Boyutu

Bugün birbirinden bağımsız birçok disiplinde birçok farklı tanımlamaları yapılan güvenlik kavramı uluslararası ilişkiler disiplininde temel olarak iki alt başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki büyük ölçüde askeri perspektiften tanımlanan ulusal güvenlik, ikincisi ise daha geniş bir ölçekte tanımlanan uluslararası sistemin güvenliğini bir bütün olarak ele alan uluslararası güvenliktir. Ulusal güvenlik; “Bir devletin milli menfaatlerinin gerçekleştirilmesi ve bu menfaatlerinin iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanmasıdır.”¹²² Böyle bir tanımlamada güvenliğin merkez eksenini oluşturan unsur ulus olgusudur. Uluslararası güvenlik ise siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri boyutları da içine dâhil eden ve uluslararası sistemi oluşturan devletlerin ortak tehditlerini tanımlamada kullandıkları bir kavramdır.

Bir devletin varlığını koruma, sürdürme, genişletme gibi amaçlarının önündeki engeller ve ikili-üçlü ilişkilerle çözebildiği ya da çözemediği (savaş-barış) her olgu ulusal güvenlik konusu içerisinde yer alırken, birden fazla ulus devletin aynı süreçte karşısına çıkan benzer sorunlar, uluslararası güvenlik kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir. Bir sorunun ulusal güvenlik ya da uluslararası güvenlik konularından hangisine dâhil olacağı ise daha çok güvenlik arayışları sırasında belirginleşmektedir.¹²³ Barry Buzan, siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askerî boyutları analizine dahil ederek güvenliği daha geniş bir uluslararası

¹²² Gareth Porter ve Janet Welsh Brown, “*Global Environmental Politics*”, San Fransisco, Westview Press Inc.,1991, s.128-133.

¹²³ Dedeoğlu, op. cit., s. 23.

çerçevede tanımlamıştır.¹²⁴ Bu eklemeler sayesinde devletler sadece kendilerini merkeze koyarak ürettikleri dış politika çıktılarını dikkate almamaları ve küresel düzeyde komşu devletlerinin de siyasi ve ekonomik çıkarlarını dikkate almaları gerektiğini görmüşlerdir. Bu noktada ulusal güvenlik ve uluslar arası güvenliğin geleceğe yönelik tehdit okumalarında ve devletlere biçtikleri roller açısından çakışıp çakışmayacağı tartışma konusu oluşturmuştur.

Güvenliğin uluslararası sistemin en güçlü aktörleri olan devletlerin temel sorumlulukları içerisine girmesi ilk olarak 1648 Vestfalya Antlaşması vuku bulmuştur. Devletlerarası ilişkileri düzenleyen bir üst otoritenin bulunmaması ve devletlerin kendi kendine yeterliliğe dayanan bir dünyada kendilerini koruma dışında alternatifleri olmaması gibi hususlar bu sorumluluğun gelişimini kuvvetlendirmiştir.¹²⁵ Buna paralel olarak uluslararası sistemde yer alan aktörler bekalarını, ulusal ve küresel çıkarlarını korumak adına çeşitli güvenlik arayışları içerisine girmişlerdir. Bu arayışlarını mutlu sona erdirebilmeleri bu devletlerin uluslararası sistemi dinamikleri ile doğru okumalarına, uluslararası arenadaki sert ve yumuşak güçlerine, sisteme kolay adapte olabilme yeteneklerine bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu savlardan hareketle uluslararası güvenlik kavramının çeşitli alan ve sahalarda incelenmesi mümkündür. Öncelikle;

- Küresel boyutta; uluslararası sistemin bütünü veya bütününe yakının güvenliğinden,
- Bölgesel boyutta; coğrafi ya da alt sistemlerin güvenliğinden,
- Ulusal boyutta; ulus-devlet veya ülke içinde yaşayan toplumsal alt grupların güvenliğinden,
- Bireysel boyutta ise bireylerin güvenliğinden söz edilebilir.¹²⁶

Lakin günümüzde uluslararası sistemin küresel ve bölgesel özellikleri ön plana çıktığından güvenliğin devlet temelinde alınması ve küresel boyutlara taşınması daha öncelikli olmuştur.

Uluslararası güvenliğin yukarıda belirtilen katmanlarından ulus-devlet güvenliği, süreç içerisinde ideolojik ve yapısal farklılıklar sonucu oluşan tehdit algılamalarına göre bağımsız veya ittifak içi düzlemde kalmaktadır. Güvenliğin küresel boyutu ise silahlanma, nükleer tehdit, çevre kirliliği, az gelişmişlik, ulus aşan suç faaliyetleri (terör, mafya, organize suçlar,

¹²⁴ Buzan, **People, States and Fear...**, op. cit., s. 214-242.

¹²⁵ John Baylis, “*Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı*”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 69-85.

¹²⁶ Dedeoğlu, op. cit., s. 21.

insan ve değerli madde kaçakçılığı, kara para aklama, göç gibi) gibi birçok yeni tehdit kavramının ortaya çıkması ile hem şekillenmiş hem de gerekliliği artmıştır.¹²⁷ Özetle, uluslararası güvenlik çalışmalarında esas önem teşkil eden hususlar; uluslararası sistem içerisinde yer edinen tüm aktörlerin sahip oldukları siyasi, ekonomik ve askeri pozisyonları, uluslararası sisteme adapte olma yetenekleri, geçmişte vuku bulmuş, günümüzde sürmekte olan ve gelecekte var olabilecek hadiseleri, yenilikleri ve halk hareketlerini dinamikleri ile doğru okuyabilme kabiliyetleri, ekonomilerini sağlamlaştırma programları, komşularıyla iyi geçinme politikaları devletlerin siyasi kaderini belirlemektedir.

4.2. Bölgesel ve Küresel Terörizmin Açıklanmasında Güvenliğin Rolü

Güvenlik ile yakından ilişkisi bulunan diğer önemli kavramlar terör ve terörizmdir. Kökünü Latince “*terrere*” sözcüğünden alan terör kelimesi Türkçede “yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma, tedhiş”¹²⁸ anlamına gelmektedir. Terör kelimesine ilk kez ‘*Dictionnaire de l’Academie Francaise*’nin 1789’da yayınlanan ekinde rastlanmaktadır. Sözcük Fransız akademisi sözlüğüne, Fransa’da 1793-1794 yılları arasında yaşanan ve binlerce kişinin idamıyla sonuçlanan dönemi belirten, “terör düzeni” yönetimi anlamıyla girmiştir.¹²⁹ BM Güvenlik Konseyi’nin, üye devletleri bağlayıcı önlemler içeren 8 Ekim 2004 tarihli ve 1566 sayılı kararına¹³⁰ göre ise;

“Terörizm, yürürlükteki anlaşmalara göre de suç sayılan ve belli kişilerde, kişiler topluluğunda veya genel olarak halkta korku yaratmak suretiyle bir halkı tehdit altında tutmak, bir hükümeti veya uluslararası bir örgütü bir şeyi yapmaya veya yapmamaya zorlamak maksadıyla, -sivillere yönelik olanlar dâhil- öldürmek veya ağır şekilde yaralamak kastıyla işlenen fiiller, rehin alma eylemleridir.”¹³¹

¹²⁷ Murat Yorulmaz, “ “Değişen” Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde “Değişmeyen” Güvenlik Paradoksu” Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt/Volume 3, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2014, ss. 103-135.

¹²⁸ Türk Dil Kurumu, <http://www.tdkterim.gov.tr> (e.t. 17.10.2016)

¹²⁹ Walter Laqueur, “*The Age of Terrorism*”, Little Brown and Company, Boston 1977, s. 6.

¹³⁰ United Nations, Security Council, “Threats to International Peace and Security Caused by Terrorist Acts”, S/RES/1566, Judgment of 8 October 2004.

¹³¹ Sadi Çaycı, “*Birlesmis Milletler Güvenlik Konseyi’nin Terörle Mücadeleye İlişkin Kararları*”, Stratejik Analiz, Cilt:6, Sayı:69, Ocak 2006, s.68.

Demokrasi, bireyin özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, barış, uluslararası hukuk, sivil haklar ve özgürlükler, kişi dokunulmazlığı gibi evrensel değerlerin anayasal çerçevede kullanılabilirliğin artırımı sıklıkla dile getirilmesine karşın pratikte ise şiddet ve terör olaylarında sayısal bir artışın yaşandığı gözlemlenmektedir. Hiç kuşkusuz ki bu şiddet sarmalının giderek daha kompleks bir hal alıp yayılması dünyanın farklı coğrafyalarında iç barışı, toplumsal düzeni, devletlerin iç ekonomik istikrar kabiliyetini ve uluslararası ilişkileri negatif yönde etkilemektedir. Siyasal ve toplumsal değişimlere paralel olarak şekil, yöntem ve söylem değişikliği gösteren şiddet ve terör, küreselleşme süreci ve bu süreci hızlandıran iletişim ve medya teknolojilerindeki yeniliklerin de etkisiyle çok daha geniş kitleleri etkilemekte, yeni hedef ve düşmanlar yaratmakta, bireysel ve toplumsal travmalara yol açmaktadır.¹³² Özellikle son dönemlerde sanal medya üzerinden yayılan terör propagandaları dünyanın farklı yerlerinde kendine taraftar bulmakta başarı sağladığı görülmektedir. Günümüzde faaliyet içerisinde bulunan ve siyasi hedeflere haiz devlet dışı yapılanmaların bünyesinde farklı etnik ve siyasi kimliğe sahip bireylerin mevcudiyeti bu konu hakkında delil teşkil etmektedir.

Uluslararası terörizmin açıklanmasında önemli katkıları olan Booth ve Wheeler'ın çalışmaları temelde güvenlik-terör parametreleri üzerine odaklanmaktadır. Booth ve Wheeler'in uluslararası ilişkiler güvenlik çalışmalarına yaptıkları önemli katkılardan biri, güvenlik ikilemlerinin esas kaynağı olarak gösterilen uluslararası sistemde, devletler arasında var olan güven eksikliğini analiz etmeleri ve bu sorunsallığı ortadan kaldıracak fikir ve eylemleri inceleyen bir mantık soruşturması modeli geliştirmiş olmalarıdır. Böylece "güven" gibi uluslararası sistemde devletler tarafından sıklıkla geri planda bırakılan fakat sosyolojik bağlamda birey ve kişi için önem teşkil eden ve toplumsal yaşamda kolektif birlikteliği sağlayan temel bir unsurun tartışılmasını sağlamışlardır.

Küresel terörizm açısından milat sayılabilecek olay ise 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. Bu döneme kadar uluslararası ilişkiler ve siyaset ekseninde yapılan çalışmalar daha çok bölgesel güvenlik ve çıkar çatışmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Dünya genelinde 1968-2003 arasında 6.000'den fazla terör saldırısında 36.000 kişi hayatını kaybetmesine karşın, Batı'nın bu konuya ağırlık vermesi ancak 11 Eylül 2001'de kendisinin ciddi bir hedef olarak seçilmesiyle

¹³² Talip Küçükcan, "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 6, Sayı 24 (Kış 2010), s. 33-54.

başlamıştır.¹³³ Meydana gelen bu şiddet ve terör olaylarının batı ile sınırlı kalmayıp dünyanın geneline yayılması ile küresel terörizm toplumların bilincinde derin izler bırakmış ve toplumsal dokuyu kalıcı olarak etkilemiştir. Son dönemlerde terör ve şiddet olaylarının sayısal artışı, sanal, bilişim, teknolojik gelişimler sayesinde ivme kazanması, şekil ve yöntem olarak daha fazla dikkat çekici şekilde planlanması ve sonuçlarının kitlesel etkilerinin genişlemesi ve derinleşmesi 21. Yüzyılda küresel terörizmin ne denli seviyelere ulaştığı hususunda bize genel bir tablo oluşturmaktadır.

4.3. Jeopolitik, Milliyetçilik ve Etnisite Üçlemesine Bağlı Olarak Oluşan Güvenlik

Çıkmazları

Uluslararası İlişkiler disiplinde temel ve hayati bir role sahip insan faktörünün davranışları üzerinde etkili olan önemli bir etken kuşkusuz ki iklim ve buna bağlı değişiklik gösteren coğrafyadır. Gerek tarihsel süreçte gerek günümüzde uluslararası politikaya haiz mesele ve sorunsalların araştırılıp idrak edilmesinde coğrafik unsur önemli rol oynamıştır. Lakin 20. Yüzyılda küreselleşme ile diğer alanlarda(askeri, enformasyon, bilişim, silah ve iletişim) meydana gelen hızlı gelişmeler coğrafik unsurun önemine gölge düşürmüştür. Ancak yine de iki kutuplu dünya sisteminin yıkılıp tek hegemon gücün etkin olduğu tek kutuplu sistemin ortaya çıkmasıyla coğrafya unsuru yeniden etkin bir unsur olmaya başlamıştır.

Jeopolitik terimi uluslararası ilişkiler literatürüne İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellen (1864-1992) kazandırmıştır. “Staten som Lifsform(Bir Organizma Olarak Devlet)” adlı eserinde ilk kez bu terimi kullanan yazara göre jeopolitik, devletin sürdürülebilirlik açısından varlığının tabiat ve insan faktörleri de hesaba katarak incelenmesidir. Eserinde siyasal coğrafya ile jeopolitiği birbiri yerine de kullanan yazar, jeopolitiği, coğrafi unsurların ve mekân faktörünün de etkileri göz önünde bulundurarak devletin bilimsel olarak incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bir diğer yazar Karl Haushofer’a göre ise, jeopolitik, içinde bulunan coğrafi bölgenin ve tarihsel süreç içerisinde yaşanan siyasi, ekonomik, askeri ve toplumsal uzlaşma veya çatışmaların devletin üzerinde varlığını sürdürdüğü toprak parçası ile ilişkisinin incelenmesidir. Bir başka yerde de yazar, jeopolitiği, dünya üzerinde insan ve devleti ilgilendiren tüm ilişkilerin politik gelişmelerle olan/olabilecek bağlantı ve yansımalarının araştırılıp gün yüzüne çıkarılması bilimi olarak tanımlamaktadır.

¹³³ Kristoper K. Robinson vd., “*Ideologies of Violence, Social Forces*”, Cilt 84, No. 4, 2006, s. 2009.

Siyasal coğrafyacılar ile jeopolitikçiler arasındaki fark ise, jeopolitikçiler coğrafik unsurlar ile dış politika yapım süreci arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurarken, siyasi coğrafyacılar ise coğrafya etkenini ilişkili olduğu diğer unsurlarla birlikte bir bütün olarak ele almaktadırlar. Ayrıca siyasi coğrafyacılar devletin dış politika yapım sürecinde davranışsal olarak nasıl bir tutum içinde olduğunu incelerken coğrafyanın yanı sıra toplumsal, kültürel, iktisadi ve politik nedenlere değinirken, jeopolitikçiler coğrafyanın başlı başına bağımsız bir faktör olarak dış politikayı belirlediği hipotezini savunmaktadırlar. Bu noktada coğrafyanın dış politikayı etkilediği ve belirlediği tezini savunan önemli teorisyenlerin başında Sir Halford Mackinder(1861-1947), Alfred Thayer Mahan(1840-1914) ve Nicholas J. Spykman(1893-1943) gelmektedir.

Jeopolitikçilerin güvenlik olgusu hakkındaki görüşleri realistler ile paralellik göstermektedir. Bilhassa Sir Halford Mackinder coğrafya ve tarihin küresel politika üzerinde etkili olduğunu dile getirmiştir.¹³⁴ Özellikle güç, ulusal güç ve ulusal gücün unsurları hakkındaki savları benzerlik göstermektedir. Ulusal gücün unsurlarını coğrafik konum, topografik özellikler, ülkenin kıtasal büyüklüğü, nüfus, askeri güç, ulusal karakter ve hükümetin biçimsel özelliği olarak sıralamışlardır. Dolayısıyla jeopolitik teorilere göre uluslararası sistem temelde anarşik bir yapıya sahip olmasından ötürü uluslararası ilişkiler bir mücadele ve rekabet sürecidir. Uluslararası güvenliğin sağlanmasında ve idame ettirilmesinde temel aktör ve analiz birimi devletlerdir.

Ülkelerin jeopolitik konumu ile ulusal ve küresel sistemdeki güvenlikleri arasında doğrudan bir artı(pozitif) ve ya eksi(negatif) yönde korelasyonun olduğu kabul edilmektedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere jeopolitik veya coğrafi konum dış politika üzerinde etkileyici olmaktadır. Örneğin; Realist kuramın önemli temsilcilerinden Hans Morgenthau, ABD'nin kıta genişliğindeki topraklarının doğuda üç bin, batıda altı bin milden fazla deniz ve okyanus suları ile ayrılmış olmasını bu devletin dünya politikasındaki siyasi konumunu belirleyen kalıcı ve sürekli bir parametre olarak değerlendirmiştir. Coğrafya unsurunun önemi her ne kadar teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmelerden ötürü ikinci planda kalsa da Avrupa ve Asya kıtalarından okyanus suları ile ayrılmış bir ABD ile örneğin Almanya, Çin ve Rusya ile kara sınırına sahip bir ABD arasında gözle görülür farklar olacağını kabul etmek gerekir. Benzer şekilde İngiltere'nin Manş Denizi ile Avrupa kara kıtasından ayrılmış olması,

¹³⁴ Semra Rana GÖKMEN, "Geopolitics and the Study of International Relations", Ph. D. Thesis, August 2010, s. 29

Japonya'nın Japon Denizi ile Asya kıtasından ayrı olması tarih boyunca bu iki devlete güç dengesi sisteminde dengeleyici güç olma özelliğini kazandırmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında coğrafik konum ve buna bağlı değişim arz eden jeopolitik konumun devletlerin gerek iç politikada gerek dış politikada siyasi tercihlerini etkilediğine şahit olmaktayız.

Etnisiteye bağlı olarak doğan güven/güvensizlik çıkmazları da devletlerin uluslararası sistemde manevra alanını kısıtlayan ve bölgesel güç olmasının önünü tıkayan sebeplerden birisidir. Etnik sorun, “kendi”lerini ve “öteki”lerini ortak köken, tarih, dil, kültür gibi etnik niteliklerle tanımlayan gruplar¹³⁵ arasında, rekabetten savaşa kadar uzanabilen sosyopolitik anlaşmazlık ve cepheleşmelerdir.¹³⁶ Bu sorunlar herhangi bir ülke içinde farklı etnik gruplar arasında olabileceği gibi devlet ile bir etnik grup arasında da olabilir. Devletin ulusal güvenliğine önemli tehdit içeren etnik sorunların temelinde farklı sebepler bulunmaktadır. Bunlardan güvenlik ile ilgili olanlardan bazıları; ülke içerisinde belli bir azınlık grubun yasal, kültürel, politik veya ekonomik ayrımcılık ile yönetimde baskın olması ya da ulusal kimliğin bu baskın etnik grubun soyuna/kültürüne dayandırılması çabalarıdır. Ülke içindeki diğer etnik grupların fiziksel varlığını sürdürme, öz kültürel kimliklerini ifade etme, belli bir toprak parçası üzerinde özerk yönetim kurma taleplerinin baskın olan azınlık grup tarafından bastırılması da güvenlik sorunlarının çıkmasına sebep olabilir. Bu haliyle etnik sorunlar etnik kimliğin tanınmasına, bu kimliğe ilişkin hakların yasal statüye kavuşturulmasına, etnik grubun iktidarı bir biçimde paylaşmasına ve sosyo-ekonomik şartlarının düzeltilmesine ilişkin sorunların bir kombinasyonudur.¹³⁷ Etnik temelli çatışmaların din faktörü ile de birleşerek mezhep kavgalarının patlak vermesi ülke içi istikrarsızlığın ve gerginliğin tırmanmasında önemli rol oynamakta ve bölgesel, uluslararası güvenlik açısından da tehdit içermektedir. Bu sorunlar fonksiyonunun ülke içindeki etnik gruplar arasında demokratik yöntemlerle çözüme kavuşturulması ülkenin ulusal, bölgesel ve küresel güvenliği bakımından oldukça önemlidir.

Etnik sorunlar birtakım siyasal ve sosyoekonomik nedenlerle açıklanmaya çalışılsa da esasen bunlardan da beslenen çok daha temel bir varoluşsal nedene dayanmaktadır. Bu neden bir yandan siyasallaşan etnik grupların ulus-devlete karşıt konum almasının, öte yandan ulus-

¹³⁵ Anthony D. Smith, **The Ethnic Origins of Nations**, Oxford, Basil Blackwell Inc., 1986, ss. 21-128; Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Sener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, ss. 40-73.

¹³⁶ Rodolfo Stavenhagen, **Ethnic Conflicts and the Nation-State**, London, Macmillan Press Ltd., 1996, s. 284.

¹³⁷ Vojislav Stanovcic, “*Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations*”, **International Political Science Review**, Vol. 13, No. 4 (1992), s. 363. Ayrıca bkz. Muzaffer Ercan Yılmaz, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar**, Ankara, Nobel Yay., 2007, ss. 7-43.

devletin kendini “öteki” etnik gruplara karşıt biçimde yapılandırmasının bir ürünüdür.¹³⁸ Bu noktada milliyetçilik faktörü çok önemli bir rol oynamaktadır. Dünya genelinde pek çok etnik çatışma milliyetçilik faktörü temelli şekil almakta ve bu faktörün oluşturmaya çalıştığı ulusun etnik veya yurttaş temelli iki farklı yansımasından kaynaklanmaktadır. Burada devletler gerçekte veya söylemde “teritoryal milliyetçiliğe” dayanarak sosyal sözleşme varsayımıyla ülkesel bütünlüğü garanti altına almaya ve “güvenlik ihtiyacı”nı karşılamaya çalışırken, etnik gruplar da “etnik milliyetçiliğe” yönelerek self-determinasyon hakkı iddiasıyla “kimlik ihtiyacı”nı garanti etmeye çalışmaktadır.¹³⁹ Etnik sorunlar tam bu noktada devlet ve etnik yapıların kendi açılarından haklılık doğuran iddialarının pratikte birbiri ile çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Bu tabloya bakıldığında etnik sorunların özünde iç siyasal niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu sorunlar siyasallaşmış etnik grupların uluslararası düzeyde örgütlenmeleri ve etkinlikleri, yabancı aktörlerin ilgisi ve karışması, çatışmaların ülkesel bütünlüğü tehdit etmesi, terör, göç ve mültecilik gibi sınır ötesi sorunlara yol açması nedeniyle uluslararası politikanın konusu haline gelebilmektedir.¹⁴⁰ Bu bağlamda etnik grup-dış politika ilişkisi ulusal düzeyde ortaya çıkan, devletlerin dış politika uygulamaları ve/ya da etnik grupların dış destek arayışları yoluyla uluslararası alana sıçrayan ve uluslararası düzeyde ele alınmaya başlandığında da devletlerin ulusal yapılarını ve dış politika çıkarlarını tehdit eden iki yönlü bir süreçtir.¹⁴¹

Sonuç olarak, etnik sorunlar bölgesel güvenliğe tehdit olduğu gibi uluslararası güvenliğe de dolaylı şekilde etki edebilmekte ve devletlerin dış politikadaki manevra sahalarını daraltmakta, uluslararası misyonunu zedelemekte, politik rekabet halinde olduğu rakiplerine koz vermekte, hatta belli düzeylerde içişlerine karışılmasını mümkün hale getirebilmektedir. Dolayısıyla bölgesel güvenlik ve buna bağlı olarak etkilenen uluslararası güvenlik devletlerin sahip olduğu etnik kökenli çatışma ve savaşlardan etkilenmekte ve güçler dengesinin değişimine bağlı olarak farklılık arz edebilmektedir.

¹³⁸ Erol Kurubaş, “*Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki*”, *Doğu Batı*, S. 44, ss. 17-25.

¹³⁹ Erol Kurubaş, “*Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri*”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* Cilt: 8, No:1 (Yıl: 2009), s.39-69

¹⁴⁰ *Ibid*, s. 39-69.

¹⁴¹ Nurcan Özgür, “*Balkanlar Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü (1989-1997)*” *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Bakışlar*, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yay., 1998, s. 201.

4.4. Uluslararası Güvenlikte Küresel Dönüşüm

Küreselleşme, 1970'li yılların sonlarından itibaren farklı disiplinlerin çalışma alanına girmiş ve hem teorik çalışmalarda hem de günlük yaşantımızda sıklıkla kullandığımız terimler arasına girmiştir. Küreselleşme, kısaca yerkürenin farklı bölgelerinde yaşayan insan, toplum ve devletler arasındaki iletişim ve etkileşim derecesinin “karşılıklı bağımlılık” kavramı çerçevesinde giderek artması olarak tanımlanabilir.¹⁴² Bu doğrultuda küreselleşme son derece dinamik ve değişken bir yapıya sahip olmakla birlikte giderek dünyanın farklı bölgelerinde nüfuz oluşturmaktadır. Küreselleşme farklı boyutlara sahip olmakla birlikte en çok hissedilen yönü ekonomik boyutu olmaktadır. Diğer önemli boyutları ise; siyasi, kültürel, teknolojik, iletişimsel, çevresel, demografik ve iktisadi boyutlardır. Yine günümüzde küreselleşmenin sonucu olarak uluslararası ticaret, uluslararası finans, sermaye akımları ve küresel arz-talep dengesi dikkate alınarak yapılan küresel üretim önceki asırlara kıyasla çok daha seri ve ileri düzeylerde yapılmaktadır.

Ekonomik alanın yanında küreselleşmenin diğer önemli bir ayağı uluslararası politika alanında yaşanmakta; siyasi güç, otorite ve yönetim biçimlerinde köklü değişiklikler yaşanmakta, yapısal dönüşümler gerçekleşmektedir. Günümüzdeki etki alanını tüm dünya olarak tanımlayan “küresel siyaset” anlayışı giderek güçlenmekte, bu yeni siyaset anlayışı ulus devlet, devletler-üstü kurumlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmektedir.¹⁴³ Uluslararası ilişkiler disiplininde bu yeni yapılanmayı tanımlamak üzere “küresel yönetim” (global governance) terimi kullanılmaktadır.

Uluslararası sistemin şekillenmesinde ve dönüşüm geçirmesinde belirleyici bir role sahip küreselleşme olgusu, hızlı bir değişim sürecini tetiklemekte, sistemde var olan aktörlerin bu değişime uyum sağlaması yönünde sistemsel/mekanik baskı oluşturmakta ve sistemin bir dizi kompleks süreçten geçmesini zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme süreci uluslararası sisteme yeni aktörleri kazandırırken diğer yandan ulusal ve uluslararası sistemin hali hazırdaki

¹⁴² Baylis J. ve Smith S., “Introduction”, ed. Baylis J. ve Smith S., “The Globalization Of World Politics”, Oxford University Press, 2016, s.8

¹⁴³ McGrew A., “Power Shift: From National Government to Global Governance?”, ed. Held D., “A Globalizing World?: Culture, Economics, Politics”, Routledge, Londra ve New York, 2016

aktörleri ve yapıları üzerinde köklü değişimler meydana getirmektedir. Netice itibariyle, bir bütün olarak incelendiğinde küreselleşme olgusu günümüz bölgesel ve küresel sistemin kurum ve yapılarını büyük ölçüde değişime ve dönüşüme uğratmaktadır.

Uluslararası güvenliğin dinamik temelli özelliği, toplumsal yapılardaki değişimlerle doğrudan ilişkilidir. Toplumların sisteme karşılıklı bağımlılıkları ve birbirleri ile ilişkileri değişimlerin hızını artırmakta, bu da güvenlik olgularının çift taraflı fayda temelinde yeniden geliştirilmesini zorunlu hale getirmektedir.¹⁴⁴ Günümüzde küresel düzeydeki her yapılanma, olgu veya yeniliğin şu veya bu şekilde her aktörü etkilediği düşünüldüğünde, uluslararası güvenlik ile ilgili politikaların da bundan bağımsız kalabileceği düşünülemez. Küresel dönüşümdeki baş döndürücü değişimlerle bir toplumun veya bir bireyin güvenliği diğer toplumun ya da bireyin güvenliğinde ayrı düşünülemez.

Özetlemek gerekirse, küreselleşme olgusu ile uluslararası güvenlik kavramı arasında çift yönlü ve aynı yönde bir etkileşim vardır. Küreselleşmeye bağlı olarak uluslararası güvenliğin doğasında değişim yaşandığı gerçektir. Bu değişimler; devletin iç güvenliği ile dış güvenliği arasındaki ayırım büyük ölçüde ortadan kalkmış ve güvenlik kavramı salt anlamda toprakların korunmasının ötesinde yeni ve farklı anlamlar kazanmıştır. Devletin güvenliği klasik yaklaşımların tersine toplumun ve bireyin güvenliği ile eş anlamlı hale gelmiş ve güç yine klasik yaklaşımların tersine yıkma kapasitesi ile değil inşa etme, birleştirme(entegrasyon), yeniden yapılandırma kapasitesiyle ölçülür hale gelmiştir. Böylece küreselleşme olgusu ve getirdiği değişim ile uluslararası güvenlik dinamik bir süreç haline gelmiştir.

¹⁴⁴ Baylis, op. cit., s, 8

BÖLÜM – 2

ORTADOĞU GÜVENLİĞİNİN/GÜVENLİKSİZLİĞİNİN İNCELENMESİ

1. İSLAMİYET, GÜVENLİK VE TERÖRİZM

“Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur. Hz. Muhammed(s.a.v.) onun elçisidir.” Bu söylem İslam’ın temel çekirdeğini oluşturmaktadır.¹⁴⁵ İslam literatürde “barış, huzur, güven, mutluluk ve esenlik” anlamına gelmektedir. İslamiyet’in bir din olarak ortaya çıkışı 632 yılına dayanmakta ve bu dönemden günümüze değin kabul edildiği toplumların sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel yapılarını değiştirmiş ve geliştirmiştir. İslam dini bu çerçevede evrenseldir ve taşıdığı mesaj tüm insanlık için geçerlidir. İslamiyet’in bir diğer önemli özelliği ise yeryüzüne inen son semavi din olmasıdır. Müslümanlara göre İslam gelmeden önceki devir her türlü perspektiften karanlık olmakla birlikte “cahiliye dönemi” olarak adlandırmıştır. Bu dönemde insanların çoğu Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerden kopmuş, Hz. İbrahim’den geriye kalan ilahi mesaj ve menkıbeler de yine bu insanlar tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Bu noktada İslamiyet cehalet perdesi altında kalmış bu insanlar için umut ışığı olmuş ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmada başvurulacak yegâne kaynak olarak günümüze dek gelmiştir.

İslam dini özünde insanın akıl ile hareket etmesini emrederek akla verdiği önemi göstermiştir. Kişinin mükellef sayılabilmesi için akıllı olmayı şart koşmuştur. Aklın yanında bilgiye de son derece önem veren İslam dini Müslümanlara daima okuma ve öğrenmeyi emretmiş, bilgiye ulaşmayı her mümine farz kılmıştır. İslam dininin amacı müminin hem dünya hayatını kurtarmak hem de ahiret hayatını kurtarmaktır. İslam dininde insanlara icbar ile herhangi bir şey yaptırmak yoktur. İslam müminleri birlikte hareket etmeye davet eder. Yine İslamiyet’in gerekli kıldığı kurallar ile demokrasi arasında benzerlikler mevcuttur.

¹⁴⁵Suzanne Haneef, “What Everyone Should Know About Islam and Muslims”,

http://islamicbulletin.org/free_downloads/new_muslim/what_everyone.pdf, s. 3(e.t. 10.05.2017)

Demokrasinin temel argümanı olan birey hürriyeti, İslamiyet dini içinde son derece önemli bir etkidir. Özgürlük imanın da temel temalarından birisidir. İslamiyet dininde yerine getirilmesi gereken yükümlülükler kişinin düşünebilme yetisi ile yakından alakalıdır. İslamiyet'te kişinin kendi hür iradesi ile yükümlülük ve sorumluluk altına girmesi söz konusu iken zoraki dayandırmalara bağlı olarak yapılabilecek söz ve davranışlar geçerliliğe sahip değildir.

İslam medeniyetinde ilk ayrılık çatışmaları Hz. Peygamberin vefatı ile ortaya çıkan otorite boşluğu sonucunda meydana gelmiştir. Kendisinden sonra kimin geçeceğine dair kesin bulgular bırakmayan peygamberin vefatından sonra Müslümanların çoğunluğunun da kabul ettiği dört halife dönemi başlamıştır. İlk üç halife döneminde iç politikada siyasi bir ayrışmazlık yaşanmazken son halife Hz. Ali döneminde ilki Cemel Vakası ardından da Sıffin Olayı yaşanmış ve Müslümanlar arasında mezhep ayrılığının ilk tohumları da atılmıştır.

Günümüzde ise Ortadoğu da güvenlik trendlerini anlamak adına mezhepçilik önemli bir parametredir. Özellikle 1979 da vuku bulan İran İslam Devrimi ile Ortadoğu da mezhepçilik(Şiiilik ve Sünnilik) daha da hissedilmeye başlanmış ve bölgeyi siyasi açıdan daha da kırılan bir hale getirmiştir. Bu noktada Ortadoğu'da istikrarsızlığa ve beraberinde güvensizliğe yol açan nedenler daha çok ideolojik unsurlu etkenlerdir. Devrim öncesi İran Şahı'nın Amerika ile olan işbirliği, devrim sonrasında ise İran'ın anti-Amerikan dış politika çıktılarında değer vermesi bölgede güvenlik çıkmazlarının başlamasında etkili olmuştur. Devrimden sonra da İran dış politikasını devrimin getirdiği ilkeler üzerine bina etmiştir.¹⁴⁶ Devrim sonrası İran dış politikası tek yönlü olarak, belli bir yörüngede ilerlememiştir. Çok boyutlu ve pragmatist bir dış politika izleyen İran bölgede siyasi ve etnik nüfuz alanları oluşturmaya başlamıştır. Diğer taraftan devrim ile gelen negatif etkiler de söz konusudur. İktidar mücadeleleri, devrim karşısında uluslararası ve bölgesel düzeyde alınan tepkiler ve karar alma mekanizmasında yaşanan çelişkiler İran'da istikrarsızlığın önemli sebepleri haline gelmiştir. Devrim sonrasında bölgedeki Batı yanlı politikalar izleyen geleneksel Arap devletleri ile İran arasında karşılıklı güvensizlik politikaları izlenmiştir. Daha sonraları Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte İran ile Irak arasındaki güvenlik çıkmazları daha girift bir hale bürünmüştür.

¹⁴⁶ Kenneth Katzman, "Iran's Foreign and Defense Policies", Congressional Research Service, June 15, 2017, Summary

Radikal hareketlerin ortaya çıkışına bakıldığında bazı iç ve dış unsurlardan beslendikleri ortaya çıkmaktadır. Radikal İslamcılık fikrinin doğmasına sebep olan dış etkenlerden en önemlisi Batılı sömürgeci devletler tarafından İslam ülkelerinin işgal edilmesidir. Bunların sonucunda da bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır. Diğer sebepler, Doğu ve Batı arasındaki demokratikleşme farklılıkları, bilimde, medeniyette olan gelişmeler, din ve mezhep kavgaları, farklı düşünen, ayrı yaşayan toplulukların birbirini reddetmeleri, Körfez Savaşı, Bosna-Hersek ve Kosova savaşlarında takınılan farklı tutumlar, Yahudi- İsrail düşmanlığı, ABD'nin İsrail ile olan ittifakı, petrol politikaları, İran İslam Devrimi, Arap- İsrail çatışmaları, Radikal İslam'ın çıkışını hızlandıran etkenlerdir.¹⁴⁷ Tüm bu saydığımız sebepler bölgenin güvenlik açısından daha da kırılgan olmasını tetikler niteliktedir. Güvensizliğe bağlı olarak beliren devlet dışı yapılanmalar bu ortamdan istifade ederek güç artırımına girişmekte ve bölgesel terörizmin globalleşmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesi politik açıdan dünyanın en hassas bölgeleri arasındadır. Özellikle 20. Yüzyılda İsrail devletinin kurulması, engellenemeyen mezhep kökenli siyasi anlaşmazlıklar, bölge devletlerinin siyasi altyapı yetersizliği, yabancı güçlerin bölgedeki varlığı, ulus devlet yapılanmasının eksik kalmış tarafları vb. gibi nedenlerden ötürü bölge istikrarsızlığa sürüklenirken, güvenlik de beraberinde ortadan kalkmakta ve bölgesel terörizm kendi çıkmazlarını oluşturmaktadır.

1.1.Ortadoğu'da Güvenliğin Kırılgan Olmasına Bağlı Olarak Gelişen Terörizmin Temel Saikleri

Sadece coğrafya olarak değil, siyasi olarak da genişliği olan, pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanet ve dostlukların, birleşme adına yapılan ayrışmaların, homojen zannedilen heterojenlerin, tam olarak kavranamadığı için bazılarınca kaynayan kazan, bazılarınca bataklık olarak tanımlanan, bazılarına göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın bazılarına göre petrolün ve zenginliğin merkezi olan Orta Doğu, üzerine çok şey söylenen ama çok az şey bilinen bir coğrafyadır. İnsanlık tarihi burada başlayıp burada devam etmiştir. Tarihsel olaylara yön veren gelişmeler burada yaşanmış, geleneksel ve modern imparatorluklar için üzerinde mücadele edilmeye değer bulunmuş, her şeye rağmen

¹⁴⁷Abdullah Manaz, **Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık**, s. 98-112.

vazgeçilememiştir.¹⁴⁸ Orta Doğu kendi özelinde çok büyük çıkmazları, iç içe kompleks yapı ve yapılanmaları, aynı zamanda çok büyük fırsat ve riskleri barındıran 21. Yüzyıl güç merkezi olma konumunda bulunmaktadır.

Ortadoğu'nun günümüzdeki şeklini almasında tarihin farklı dönemlerinde yaşadığı siyasi, ekonomik ve sosyal buhran ve değişimlerin önemli bir rolü vardır. Bölge ilk çağlardan beri farklı topluluk ve sakinleri barındırmasına rağmen her daim Batı dünyası ile Doğu medeniyeti arasında köprü olma özelliğini idame ettirmiştir. Bölge tarih boyunca barındırdığı yer altı zenginlikleri ile dünya siyasi haritasında önemli bir yer işgal etmiştir. Farklı dönem ve zamanlarda küresel güçlerin dikkatini sahip olduğu bu zenginlik ile kendi üzerine çekmeyi başarmıştır. Yine bölge en uzun süreli refah ve barış dönemini Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu siyasi sınırları içerisinde kalarak yaşamıştır. Bu bölümde Ortadoğu ile adeta özdeşleşen güvensizlik ve emniyetsizliğin temel saikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.Ortadoğu Halklarının Batı Kültürüne Mesafeli Duruşları

Günümüzde Ortadoğu'da baş gösteren terör hareketlerinin beslendiği farklı kaynaklar mevcuttur. Bölge genelinde her geçen gün daha da yaygınlaşan ve farklı uçlara doğru yayılma eğiliminde bulunan, İslami hareketler olarak adlandırılan devlet dışı örgütlenmelerin oluşmasında öne çıkan olgu, bu yapılanmaların Ortadoğu toplumlarında Batı merkezli kültürel, siyasi, sosyal ve ekonomik değerlere bir karşı tepki olarak ortaya çıktığı savıdır. Batı kültürünün sosyal günlük hayatta kendini her geçen gün daha da hissettirmesi ve farklı sahalara yayılma eğiliminde bulunması siyasi İslami yapıların tepkisini çekmektedir.

İslami hareketlerin muhalefeti sekülerleşme ve modernleşme adı altında Ortadoğu bölgesine sokulmaya çalışılan değerlerdir. Bölgeye çok taraflı yansımaları olan İran İslam Devrimi bu bağlamda somut bir örnek teşkil etmektedir. Rejimin Batılılara hizmet ettiğini vurgulayan ve ülkede yaşanan geleneksel değerlerdeki çöküşün başlıca sorumlusu olarak Batıyı gösteren Şah karşıtları Devrimin oluşumunda ve ivme kazanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu yaklaşım İran'da bir devrimle sonuçlanmış ve bu unsurun bölge güvenliği için ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Günümüzde, çoğu Ortadoğu insanı bu görüşleri benimsemektedir. Batı'nın bölge genelindeki çöküşün, geçmişten ve geleneksel değerlerden kopuşun başlıca nedeni olarak kabul edilmesi, bazılarının İslami nitelikteki aşırı hareketleri,

¹⁴⁸ Tayyar Arı, “Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset Savaş Ve Diplomasi”, Cilt I, 5. Baskı, Mkm Yayınları, Önsöz

en uç noktalara varsa da, düzenin eski haline dönmesi için tek alternatif olarak görmelerine neden olmaktadır.¹⁴⁹ Bu sosyo-politik yapı çerçevesinde şekillenen nedensellik ilkesine bağlı olarak ortaya çıkan ve kendilerini bölgenin kurtarıcısı olarak tanımlayan gruplar bölgedeki kısmi otorite boşluğundan da yararlanarak siyasi faaliyetlerine başlamışlardır.

1.3. Bölgedeki Devletlerin Toplumsal Yapısı

Orta Doğu bölgesinde yer alan devletlerin tipik toplumsal özelliği eski ve modern çağa uygun olmamasında yatmaktadır. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarının olmayışı, devlet dairelerinde görülen yolsuzluk ve liyakatsiz devlet görevlilerinin varlığı bölge devletlerini daha da yaşanmaz hale getirmektedir. Tüm bu nedenler bölge devletlerindeki iç karışıkları temelini oluşturmakta ve devletleri dış müdahalelere açık hale getirmektedir. Kendi gerçekliğinden beslenmeyen, dışarıdan enjekte edilmeye çalışılan yönetim biçimleri bölge halklarını daha da korkutmaktadır. Özellikle dışarıdan cebri olarak icra edilmeye çalışılan demokrasi zorlamaları bölge halkları tarafından tehdit olarak algılanmakta ve bölge dışı güçlere olan itimadı zayıflatmaktadır. Bu tür dış müdahaleler devlet egemenliği hızla aşındırırken, asıl işlevi olan bireyin yaşama hakkını koruyamayan bölge devletlerine olan güven azalmakta ve bireyler daha iyi bir yaşam için alternatif devlet dışı yapılanmalara yönelmektedirler. Bölgedeki devletlerin çoğu, otoriter yönetime sahiptir. Bazıları arasında küçük çapta farklılıklar bulunsa da genel itibarıyla otoriter yönetimlere sahiptirler. Bölgede demokratik yönetimlerin güçlü olmayışı uluslararası işbirliğinin önündeki en büyük engeldir.

Bölgede yer alan devletlerin rejimleri için risk oluşturan bir diğer önemli etken de ülkelerin farklı etnik, dini, kültürel sınıf ve gruplara sahip olmalarıdır. Bu grupların kendi siyasi ve kültürel otonomilerini geliştirme ve yayma amacıyla giriştikleri rekabet ortamı devletin iç politikada daha fazla çaba sarf etmesine neden olmaktadır. Bu da bölge dışındaki küresel güçlerin devletlerin iç politikalarına örtülü de olsa müdahale etme olasılıklarını artırmaktadır. Bu güçler ülke içindeki azınlıklara otonomi, self-determinasyon ve kendi bölgelerindeki petrol rezervlerine sahip olma gibi vaatler ile bölge siyasetine müdahil olmakta ve ülkelerin bu etnik ve dini yapılanmasını bir politika aracı olarak kullanmaktadır. Yine bu yabancı güçlerin ülkelerin yönetimleri üzerinde baskı aracı olarak kullandıkları ekonomik

¹⁴⁹ Kona, Gamze Güngörmüş, “Orta Doğu’da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8), 2004, s. 3.

unsurların yanında sıklıkla kullandıkları bir diğer vasıta ise medya ve sivil toplum grupları gelmektedir. Bu bakımdan bölge dış güçler için bir istihbarat, propaganda ve algı operasyonu merkezidir. Tüm bu sebepler neticesinde bölgeye beklenen huzur ve barış ortamının gelmesi gecikmekte, insanların geleceğe dair umut ve planları ertelenmektedir.

Ülke içinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki mezhep farklılığı toplumsal istikrarsızlık nedeni olmakta ve güvensizliği teşvik etmektedir. Irak'ta Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından yönetilmesi (2003 Irak Savaşı'na kadar) , Lübnan'da Marunî Hıristiyan azınlığın Müslüman çoğunluğu yönetmesi, Suudi Arabistan'da Vehhabi Suudi ailesinin yönetimi, Ürdün'de Filistinli çoğunluğun Haşimi ailesince yönetimi, Suriye'de Sünni çoğunluğun, Nusayri azınlık tarafından yönetilmesi ülkelerde yaşanan toplumsal istikrarsızlığın örneklerini oluşturmaktadır.¹⁵⁰ Bu toplumsal istikrarsızlık bölgenin siyasi güvensizliğini perçinlemekte ve bölge dışı küresel güçlerin bölgeye olan politik iştihalarını artırmaktadır.

Sonuç olarak, bölgede var olan ve günümüze dek sürdürülen otoriter rejimlerin varlığı bölgedeki güvenlik eğilimleri ile doğrudan ilişkilidir. Ülke içinde homojen bir yönetimin olmayışı, farklı etnik ve dini sınıfsal yapılanmalarının rekabet halinde oluşu, yabancı güçlerin petrolün ekonomik boyutu ile yakından ilgili olması sonucu bölge devletlerinin yönetimine müdahil olmak istemeleri bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri çıkmazların temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede kendilerine hazır zemin ihzar eden devlet dışı yapılanmalar bölgesel terörizmin ortaya çıkıp küreselleşmesinde kilit rol oynamaktadırlar.

1.4. Sosyal, İktisadi ve Ekonomik Nedenler

Ortadoğu'nun bölgesel olarak genelinde daha dar anlamda ise petrol yoksunu olan Arap ülkelerinde yaşanan sosyo-ekonomik zorluklar iktisadi ve ekonomik kalkınmanın önündeki en önemli engellerdir. Bu sosyo-ekonomik sorunlar arasında; 1970 ve 1980'lerden itibaren başarısız ekonomiler, zengin ve yoksul arasındaki farkın her geçen gün artması, beraberinde gelir dağılımındaki eşitsizlikler, şehirlere artan göçler, hızlı nüfus artışı, işsizlik ve istihdam sorunları, petrol kaynaklarının kullanımının verdiği rahatlıkla yaşayan elit tabakanın farklı ekonomik yatırımlara yönelmemesi (karlarını yatırıma dönüştürüp ekonomik canlılık sağlamamaları), sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapının uzun yıllardır baskı altında

¹⁵⁰ Yavuz Gökalp Yıldız, **Global Stratejide Orta Doğu**, Der yayınları, İstanbul, 2000, s. 51.

bulunması gibi unsurlar sayılabilir.¹⁵¹ Toplum içinde meydana gelen bu sosyo-ekonomik dengesizlikler temelde bölgenin uzun soluklu bir meselesidir.

Tarih boyunca farklı medeniyetlere beşiklik eden bölge özellikle kökünde Fransız İhtilalinin , sonrasında ise Birinci Dünya Savaşı ile pratikte milliyetçilik akımının uygulanışa koyulmasıyla meydana gelen yapay devletler ve sınırlar bölge devletlerinin uzun vadede karşılaşacakları sorunları da kendi beraberinde oluşturdu. Bu çerçevede Ortadoğu ülkeleri, demokratikleşmeyi yüzeysel anlamda idrak etmişler ve kurumsal demokratikleşme yerine kendilerine çizilen yapay sınırlar içinde daha çok sağ-teokratik ideolojilerle otoriter rejimlere zemin hazırlayan uluslaşma sürecine öncülük vermişlerdir.

Bölgenin ekonomik ve iktisadi olarak gerilemesinin arka planında bölge ülkeleri arasında meydana gelen savaş, çatışma ve krizlerin kuşkusuz ki çok önemli bir payı vardır. 1919 Paris Barış Konferansı ile Ortadoğu'nun bugünkü sınırları çizilmiş ve o tarihten günümüze farklı zamanlarda çeşitli savaşlar yaşanmıştır. Bölge ülkelerinin bağımsızlık savaşları, Arap-İsrail Savaşları, 1974-1978 Petrol Krizi, 1980-1989 İran-İrak Savaşı, 1991 Çöl Fırtınası Harekâtı, 2003 Irak'ın İşgali, 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci baş gösteren çatışma ve kargaşalar bölgenin ekonomik ve iktisadi kalkınmasının önündeki engellerden bazılarıdır.

Sonuç olarak, Ortadoğu'nun ekonomik ve iktisadi olarak kalkınmasının gerçekleşebilmesi birçok şartın varlığına bağlı olmakla beraber uzun vadede gerçekleşebilecek bir durumdur. Son dönemde demokrasi, özgürlük, zenginlik, refah ve adalet talebiyle meydana gelen halk ayaklanmaları da şimdilik istenilen sonucu verememiş görüntüsü oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmanın ulus devlet sürecini tamamlamış, birey özgürlüğünün, serbest üretimin, özel mülkiyetin, kişi hak ve özgürlüklerinin, kurumsal enstitülerin varlığının sonucu kısacası devlet olma sürecini demokrasi zemininde tamamlamış devletlerde gerçekleşeceğini düşündüğümüzde Ortadoğu bölgesinin uzun vadeli demokratik projelere ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz.

1.5. İktidardaki Yönetimlerin Politik Altyapı Yetersizliği

Orta Doğu, çeşitli uygarlıkların farklı zaman dilimlerinde vücuda geldiği, farklı kültür ve medeniyetlere beşiklik ettiği stratejik konuma haiz bir coğrafyadır. Ortadoğu içine aldığı sınırlar ile tarih boyunca çeşitli bölgeleri ve farklılık arz eden bir coğrafyayı

¹⁵¹ Kona, op. cit., s. 4.

kapsamıştır. Bu coğrafyanın farklı olması, gerek siyasi gerek toplumsal bir homojen yapının olmayışı bölgeye ait siyasi sınırların zaman içerisinde sürekli değişmesine sebep olmuştur.

Günümüzde Ortadoğu ülkelerinin siyasi mekanizmaları ciddi bir farklılık arz etmekte ve temel olarak cumhuriyet rejimleri ve monarşik rejimler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Günümüzdeki demokratik rejimlerin temel hususiyeti olan çoğulcu temsil niteliği bu ülkelerde ya hiç bulunmamakta veya çoğu ülkede sınırlı bir çerçevede sadece danışma işlevine haiz bir yapıda bulunmaktadır. Ortadoğu ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Umman babadan oğula geçen aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşik siyasi sistemlerdir. Bu monarşiler arasında Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman mutlak monarşi iken Ürdün meşruti monarşi şeklinde yönetilmektedir.

Ortadoğu bölgesinde siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığın önemli bir nedeni de bölgenin genelinde görülen hâkim politik yapıdır. Genel olarak bölgede Batılı emperyalist devletlerin boyunduruğundan çıkmış devletlerin “ulus devlet” olma niteliklerini tam olarak sağlayamadıkları görülmektedir. Bu da bölge devletleri arasında sınır çatışmalarını, ülke içinde etnik gruplar arasında farklı siyasi, kültürel ve ekonomik bölünmeleri, çeşitli kimliksel çıkmazları, terör örgütleri için yaşam zemini, halk içinde siyasi ve dini bölünmelere bağlı olarak “ötekileştirilme” sorununu ve daha birçok dezavantajı beraberinde getirmektedir. Tüm bu istikrarsızlık nedenleri bölgenin genelinde yaygın olan elit idarelerin demokrasiden uzak olan yönetimlerinden kaynaklanmaktadır.

Ortadoğu’da istikrarsızlığın diğer önemli sebepleri olarak kurumsallaşmış demokratik organların, insan hakları ve özgürlükleri adına önem teşkil eden Sivil Toplum Kuruluşlarının, modern demokrasi kültürünün olmayışı gelmektedir. Bunlar yerine otoriter, totaliter, teokratik veya monarşik yapılar bulunmaktadır. Özellikle son dönemlerde bölgede İŞİD ve benzeri türde terör örgütlerinin de türemesiyle bölge daha tehlikeli bir hal aldı.¹⁵² Bu bağlamda siyasi sistemin demokratik noksanlığı sonucu ortaya çıkan politik anlamdaki güç boşlukları bölgesel aşırı İslami grupların doldurulması ile sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda kökten dinci grupların ortaya çıkmasında yönetici grup doğrudan bir rol oynamaktadır.

¹⁵² Myers Jaffe and Jareer Ellass, “Regional Turmoil and Realignment Middle East Conflicts and the New geopolitics of Oil”, s. 10

Ortadoğu devletlerinde bu politik bozukluklar halkların baskı altında ezilmesi ve siyaseten temsil edilme mantığına uzak olması gibi nedenlerle daha da artmakta ve kaçınılmaz olarak kronikleşmeye başlamaktadır. Bunların yanı sıra, “Ortadoğu’daki devletlerin rejimleri de farklıdır. Bu farklılık, Ortadoğu’nun uzun süre istikrara kavuşamamasında önemli ve sürekli bir rol oynamaktadır. Mutlak monarşiler, şeyhlikler, emirlikler, militarist ağırlıklı rejimler bölge ülkelerinin genel rejim özellikleridir. Çeşitli ülkelerdeki radikal akımların tutucu rejimlere karşı harekete geçmesi, Şiilik ve Sünnilik gibi mezhep kavgalarının da eklenmesiyle Ortadoğu’da uyuşmazlıklar iyice artmaktadır. Bu artışta, dış ideolojik tahrikleri ve emperyalist güçlerin kışkırtıcı tutumlarını göz ardı edemeyiz.¹⁵³

Sonuç olarak, siyasi mekanizmanın karakteristik yapısı aşırı İslami hareketlerin ve din odaklı çatışmaların meydana gelmesinde kritik bir öneme sahiptir. Geleneksel otoriter ve monarşik yönetimlerin halk üzerinde kurmaya çalıştıkları siyasi tebaiyet duygusu giderek farklı boyutlara kaymaya başlamaktadır. Halk son zamanlarda yönetimlerden memnuniyetsizliğini meydanlarda örgütlenerek göstermektedir. Özellikle bu hususta yakın zamanda tanık olduğumuz Arap Baharı adı altında adlandırılan “mutsuz geleneksel halk” gösterileri delil olarak gösterilebilmektedir. Tüm bunların sonucu olarak İslam’ın radikalleşen kimliği söylemi yaygın çevrelerce kullanılmaya başlanmış ve bir cihette olup biten her anti İslami hareket, gruplaşma, partizanlık veya olay İslam adı altında lanse edilmeye başlanmıştır.

1.6. Bölge devletlerinin Kendi Aralarındaki Uyuşmazlıkları

Ortadoğu’nun kendine has içsel dinamikleri bu bölgede yer alan devletlerin dış politika manevra sahasını belirlemektedir. Bölgesel dinamikler içerisinde göze en çok çarpan, uzun süredir gerek bölgesel gerek uluslararası gündemde yer edinen Filistin Meselesi’dir. Bu meselede taraflar Arap ve Yahudi uluslarından oluşmaktadır. İsrail devletinin varlığı bölge devletleri arasında huzursuzluğun ana nedeni olarak uzun yıllar boyunca etkisini hissettirmiştir. Bu noktada temel çatışma noktası olarak, İsrail devletinin etnik ve dini köken olarak farklı olmasının yanı sıra uluslararası hukuk, insan hakları ve Birleşmiş Milletler kararlarına aykırı olarak toprak genişletme ve Filistin toprakları üzerindeki geleceğe yönelik siyasi söylemleri gösterilebilir. Yine bölgedeki radikal sosyal hareketler, köktendinci

¹⁵³ Kona, op.cit., s. 6.

grupların uç örgütlenmeleri, devlet dışı siyasi örgütlenmeler bölge devletleri arasında siyasi sürdürmelerin oluşmasına neden olan etkenler arasında gösterilebilir.

Bölge devletleri tarihsel süreç boyunca birbirleri ile ideolojik, güvenlik, bölgesel liderlik ve güç bağlamında rekabet içerisinde olmuşlardır. Özellikle bölgedeki Şii-Sünni mezhep ayırımı siyasi boyutlara ulaştıkça kaçınılmaz olarak beraberinde güvenlik kaygılarını da getirmiştir. Bölge devletlerinden olan İran, Irak, Suriye’de yer alan Şii rejimler Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye gibi Sünni devletleri kendilerine hem rakip hem de güvenlikleri aleyhinde bir aktör olarak görmüşlerdir. Zaman zaman Suudi Arabistan ve Mısır’ın bölgesel liderliğe oynaması bu Şii rejimler için bölgenin Sünni nüfuzuna girmesi anlamına gelirken, buna karşı tepki ya da dengeleme politikası olarak İran da Hamas ve Hizbullah gibi örgütleri, Körfez ülkelerindeki Şii azınlıkları hükümete karşı teşvik ederek bu ülkelerin rejimlerini siyasi kanattan tehdit etmiştir. Sünni devletler ise buna karşılık olarak ya kendi içlerinde işbirliğine gitmişler ya da bölge dışı güçlerle birlikte hareket etme çabaları içerisine girmişlerdir.

Diğer yandan ideolojik açıdan iki farklı kampa ayrılan bölge devletleri arasındaki güç dağılımı, bölge politikalarının şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Muhafazakâr monarşiler, bölgedeki mevcut güç dengesini desteklemişlerdir. Bu amaçla Batılı ülkeler ile işbirliği içerisinde olmuşlardır. Fakat devrimci radikal rejimler, revizyonist politikalar izlemişlerdir. Özellikle bu devletlerin ideolojileri, kimlik üzerinden ortaya çıkan ayrılıkçı çatışmalardan, Batıya karşı tepkilerden ve devlet-üstü görüşlerden beslenmiştir. Bu tür devletlerde yönetimler, kendi ihtiraslarını hayata geçirmeyi gayret ettiler. Örneğin, Mısır’da Başkan Nasır, Irak’ta ve Suriye’de Baas rejimleri ve İran’da Humeyni, kendi ülkelerini bölgesel lider yapabilmek ve Pan-Arabizm(İran hariç) ideolojisini hayata geçirebilmek için ülkelerinin ekonomik imkânlarını, askeri modernizasyon programlarına harcadılar. Bu da zaman içerisinde bu ülkelerin ekonomik darboğaza girmesine neden oldu.¹⁵⁴

Ortadoğu devletleri arasındaki anlaşmazlık konularından bir tanesi de su meselesidir. Her ne kadar şimdiye dek direkt olarak bir savaşla sonuçlanmasa da su sorunu bölgedeki tansiyonu zaman zaman artırmış, güvenlik algılamalarında daha da hassasiyete neden olmuştur. Fakat bölgenin su kaynakları açısından kısıtlı olması gelecekte olası bir su endeksli savaşı beraberinde getirebilir. Su sorununun yaşandığı ülkeler arasında Türkiye-Suriye-Irak,

¹⁵⁴ Ertan Efeğil, “ *Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar*” Ortadoğu Analiz, Kasım 2012, Cilt 4, Sayı 47, s. 8.

Suriye-İsrail-Ürdün, Mısır-Sudan gibi ülkeler sayılabilir. Bu bağlamda su meselesinin gelecekte de bölgenin önemli gündem maddeleri arasında olacağını söylemek yerinde olacaktır. Bölgedeki su sınırlılığı devletlerin ekonomisini büyük ölçüde petrole endeksli hale getirmiştir. Buna bağlı olarak tarım sektörü gelişmemiş, petrole bağımlı bölge devletleri kırılgan bir ekonomik sistem üzerinden dış politika çıktılarını tanımlamak zorunda kalmışlardır.

Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesi farklı tarihsel süreçler içerisinde farklı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İsrail devletinin kuruluşu ile baş gösteren Filistin Meselesi, ardından bunun uzantısı olarak gelişen Arap-İsrail Savaşları, İran Devriminin uzun soluklu yankıları, Körfez Savaşları, Irak'ın Kuveyt'i işgali, 2003'te ABD'nin Irak Müdahalesi ve daha birçok savaş ve çatışmanın yaşandığı bölgede devletler siyasi ve ekonomik politikalarını güvenlik paradoksu üzerine inşa etme yoluna gitmişlerdir. Yine bölge devletlerinin kendi aralarındaki bu siyasi temelli olayların yanı sıra kimlik kökenli etnik ayrışmalar, din merkezli mezhepsel çatışmalar (Şiiilik-Sünnilik) ve su sorunu bölgenin önde gelen diğer önemli sorunları arasında gösterilebilir.

2. ORTA DOĞU'DA GÜVENLİĞİN SİYASİ ZEMİNDEKİ YANSIMALARI

2.1. İslamiyet Ve Güvenlik

“Siyasal İslam”, devletin yönetimini elinde tutan bireylerin kendi amaçlarına ulaşabilme adına, İslam dinini anlama ve yorumlama girişimleridir. Devrimci İslam ise İslam dininin köklü ve temel değişiklikler geçirmesi gerektiğini savunanların kullandığı bir argümandır. Bu kavramı kullanan kişiler iddialarını farklı kaynaklara dayandırmakta ve İslam dininin bir çok devrimci ilke ve prensibe sahip olduğunu savunmaktadırlar. Bu noktada Devrimci İslam ve Radikal İslam kavramları bir çok kez birbirleri yerine kullanılmaktadır.¹⁵⁵

Kökleri 19. ve 20. yüzyıllardaki sosyo-politik şartlara uzanan ve Batı ile İslam dünyasının askeri, siyasi, ekonomik, kültürel ve entelektüel etkileşiminin sonucuna dayanan Siyasal İslam söylemi, hedefinde İslam dünyasını Müslümanlaştırma çabası olmasına karşın

¹⁵⁵ Ömer Çaha, “İslam Ve Demokrasi”, İslamiyat, 2 (2), 1999, s. 53-76.

Müslüman dünyasını İslami milliyetçiliklere (İslamo-Nasyonalizm) dönüştürerek radikalleşmenin ivme kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁶

Son zamanlarda Orta Doğu'daki siyasi hareketlenmeleri tanımlamak adına kullanılan fundamentalizm yani köktencilik ise, köken olarak latince olmakla birlikte, 20. Yüzyıl'da ABD'deki Protestan hareketlerinin temele dönüşümünü temsil eden bir kavramdır. Özellikle 1979 İran İslam Devriminden sonra İslam dünyasında kullanılmaya başlayan kavram, batılılaşmaya, modernleşmeye karşı çıkışıyla ön plana çıkmaktadır.

İslami köktenciler, gerek içinde buldukları siyasi sistemin, gerek dünyadaki diğer yönetim biçimlerini gayrı meşru olarak görmekte ve bu yönetimlerle mücadeleyi cihat kavramıyla dini bir mecburiyet haline getirmektedirler. Batı medeniyetinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel etkilerini önce Orta Doğu'dan sonra tüm İslam coğrafyasından silmek ve dini temellere dayalı bir yönetim kurmak köktencilüğün ana esaslarını oluşturmaktadır.¹⁵⁷

Radikal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerine baktığımızda ise, iç ve dış unsurların eş zamanlı olarak etkili olduğuna şahit olmaktayız. Dış unsurların başında Orta Doğu ülkelerinin birçoğunun sömürgecilik tarihine sahip olması gelmektedir. Batılı ülkeler tarafından yıllarca sömürge altında tutulan İslam ülkelerinde Batı karşıtı söylemler gelişmiş ve Batı değerlerinden uzak yönetimler iş başına geçmişlerdir. Orta Doğu'da demokratikleşme hareketlerinin başarısızlığı, bilim, sanayi ve medeniyet alanında geri kalmışlığın getirdiği sosyo-ekonomik sıkıntılar, bölgede sonu gelmeyen etnik, mezhep ve dinsel kargaşalar, bölgenin etnik olarak homojen bir yapı arz etmemesine bağlı olarak türeyen güvenlik çıkmazları, Batı menşeli bir Yahudi devletinin bölgede ortaya çıkması ve Yahudi düşmanlığı, petrole bağlı süreklilik peyda eden bölge dışı müdahalelerin sıklık kazanması ve İran İslam Devrimi'nin getirmiş olduğu Batı karşıtlığı Orta Doğu bölgesinde radikalleşme hareketlerinin hız kazanmasında etkili olmuştur.

Öte yandan İslam coğrafyasında özellikle Orta Doğu bölgesinde siyasi yönetimlerin baskıcı karakteri, kanun çerçevesinde güvenlik altına alınmış demokratik protesto ve muhalefet biçiminin olmayışı, basının şeffaflıktan ve özgürlükten uzak oluşu gibi faktörler de İslam'ı kendi siyasi hedefleri doğrultusunda kullanan İslamcı Militarist grupların çoğalmasında etkili olan diğer faktörlerdir. Bu militan İslamcı hareketler, sekteryen bir

¹⁵⁶ Hüsnü Ezber Bodur, “*Dini Motifli Terör Fenomeni Ve İslam'ın Siyasal İstismarı*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5 (2005), s. 65-88

¹⁵⁷ Ibid, s. 65-88.

yapılanma şeklinde gelişim göstermesinden dini metinlerin bağlamından çok literal anlamları üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Bu bakımdan dini metinleri yorumlamaları, dar görüşlü, dışlayıcı, sadece kendilerinin dini hakikatleri temsil ettikleri bir çerçevede dahilinde gerçekleşmektedir.¹⁵⁸ Tüm bu sebepler Orta Doğu bölgesinde din temelli çatışma ve anlaşmazlıkların süreklilik kazanmasında etkili olmuş ve bölge insanını dinsel anlamda kutuplaşmaya itmiştir. Böylece mezhepsel ötekileşmenin ortaya çıktığı bölgede din olgusu insanlar arasındaki birlikteliği, beraberliği sağlayıcı özelliğinden sıyrılmış olmakta ve insanların iktidarlara olan güven itimatlarını zayıflatmaktadır.

Siyasal İslam'ın fikri cephesine baktığımızda, Mısırlı İslamcı ideolog Seyyid Kutub (1906-1966), Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kurucusu Hasan el-Benna (1906-1949)'nın olduğunu görmekteyiz. Siyasal İslam'a yönelik fikirlerinden ve cihat kavramına ilk sistematik yaklaşımı gerçekleştiren ve Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması için mücadele eden İslamcı düşünür Mevdudi'nin (1903-1979) de Siyasal İslam'ın oluşmasında payı büyüktür. Yine İbn Teymiye'nin dini kuralları yönetim sürecine dâhil etmeyen bir iktidarın devrilmesi için şiddete başvurulabileceği yönündeki fikirleri Siyasal İslam'ın ilk teorik çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Siyasal İslam'ın ana hedefinde İslami yasalar altında, Batı medeniyetinin kültürel, sosyo-ekonomik ve politik değerlerinden bağımsız bir devlet kurma fikri yatmaktadır.¹⁵⁹

Sonuç olarak, Radikal İslamcı gruplar dini değerleri kendi siyasi ideolojileri ve hedefleri doğrultusunda yorumlayıp günümüze tatbik ederek şiddeti meşrulaştırma ve halkları kendi nüfuzları altına almayı amaç haline getirmişlerdir. Batı menşeli her türlü değer, yargı, gelişim ve dönüşüme karşı çıkan bu gruplar cihat anlayışını istismar ederek terörist eylemlere başvurmayı meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Kendi siyasi ideolojileri ve dini inançları dışındaki herkesi tekfir edip açık hedef haline getiren bu örgütlerin yine Batı menşeli askeri silahlara ve teçhizata sahip olması bir diğer deyişle Batı tarafından örtülü bir şekilde beslenmeleri konunun paradoksal tarafını gün yüzüne çıkarmakla kalmayıp Batı'nın politika alanındaki yozlaşmasını da gözler önüne sermektedir.

¹⁵⁸ Ibid, s. 65-88.

¹⁵⁹ Ibid, s. 65-88.

2.2. Orta Doğu'da Radikal, Köktendinci Devlet Dışı Örgütlenmeler

2.2.1. El-Kaide

El-Kaide terör örgütü Usame Bin Muhammed Bin Avad Ladin tarafından 1989 yılında Afganistan'da savaşan Arap birliklerini bir araya getirmek ve onlara liderlik yapmak maksadıyla El-Kaide isminde bir kampta kurulmuş silahlı bir örgüttür. El-Kaide dünya üzerinde birçok devlet ve uluslararası örgüt tarafından terör örgütü olarak kabul edilmekte ve terör listesinde faaliyet yapma kapasitesi bakımından en üst sıralarda yer almaktadır. El-Kaide'nin Taliban, El-Şebab, Jaish-e-Mohammed gibi terör örgütleriyle ilişki içerisinde olduğu ve on bine yakın üyeye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu noktada küresel ölçekte bir yapılanma arz eden örgütün en önemli finansal gelirinin Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkeye sattığı uyuşturucu ve bu türden maddeler olduğu bilinmektedir.¹⁶⁰

El-Kaide terör örgütü dikkatle incelendiğinde hücre tipi bir örgütlenmeye sahip olduğu, yani geleneksel hiyerarşik bir yapılanmanın yerine, bir hücrenin diğer bir hücre hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. Bu da beraberinde örgüt üyesi her bir kişinin üstlendiği eylemi yerine getirmede kendisine liderlik rolü vermesini sağlamakta, hedef tutulan kişi, mekân ve ya kişilerin infaz edilmesinde kesinlik kazanılmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁶¹

El-Kaide terör örgütü bünyesinde uluslararası faaliyet gösteren birçok örgütü de barındırmaktadır. Bu örgütlerin başında Cemaati İslamiye, Özbekistan İslami Hareketi, Hareket-ül Mücahidin gibi örgütler gelmektedir. El-Kaide dünya genelinde hücrenel yapılanmaya sahiptir ve birçok radikal İslamcı grup ile ilişki içerisinde ve bu gruplar tarafından desteklenmektedir. 2001 yılının sonlarına doğru Koalisyon güçleri Taliban'ı iktidardan indirirken El-Kaide'nin merkezi Afganistan'da idi. Ancak bu tarihten sonra örgüt, küçük gruplar halinde Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'ya yayılarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁶²

El-Kaide'nin felsefi altyapısında Siyasal İslam'ın önemli bir yer teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Ancak El-Kaide'nin ana hedefinin ideal İslam toplumunu kurmak ve İslami anayasalara tabi bir yönetim biçimi oluşturmak olduğunu söylemek mümkün değildir. El-

¹⁶⁰Emre Yılman, “*Genel Hatlarıyla El-Kaide*”, Akademik Perspektif,akademikperspektif.com/2014/10/17/genel-hatlariyla-el-kaide/ (e.t. 14.05.2017)

¹⁶¹ Filiz Katman, “Ladin Öldü: El-Kaide'nin Sonu mu?”, etkinlik.aydin.edu.tr/resimler/makale/el_kaide.pdf (e.t. 14.05.2017)

¹⁶²Ibid, s. 3

Kaide yaptığı eylemler temel alınarak incelendiğinde Marksist gelenekten etkilendiği görülecektir. Dini motifli bir yapılanma olduğu sadece söylem üzerinde kalmakta, gerçekleştirdikleri intihar saldırıları, militanlarının eğitimi, intihar saldırılarından önceki yeminleri göz önüne alındığında sağ kesimli bir örgüt olmaktan ziyade sol kesimli bir örgüt olduğu görülecektir. El-Kaide örgütünün düşünce altyapısının ikinci önemli sütunu ise Batı karşıtlığı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda eylemlerinin birçoğunu Batı ülkelerinde yaparken, Müslüman ülkelerde de Batılı güçlerin askeri birliklerinin var olduğu yerleri hedef almaktadırlar. Diğer taraftan Batı destekli Müslüman yönetimler de hedef listelerinde mevcuttur. Yine bu doğrultuda birçok Müslüman devletin sınırları içerisindeki okul, cami, pazar yerleri gibi halka açık yerlerde kanlı eylemler yapabilmektedirler. El-Kaide örgütünün üçüncü ayağını Batı ile İslam dünyası arasındaki mevcut orantısız gelişmişlik, zenginlik ve refah noktasındaki farklılıklar oluşturmaktadır. Örgüte göre, İslam dünyasındaki gelir eşitsizliği, yozlaşma, rüşvet, siyasi, iktisadi ve ekonomik geri kalmışlık Batı dünyasına atfedilmekte veya Batı menşeli yönetimlere dayanmaktadır. Bu yönetimlerin petrol ve silah ticareti karşılığında Batı'ya ülkenin kaynaklarının aktardıklarına inanılmaktadır. Örgütün dördüncü ayağını ise Batıya karşı radikal bir muhalefetin olmayışı oluşturmaktadır. Özellikle Orta Doğu'daki siyasi yönetimlerde ciddi bir muhalif hareketin olmayışı örgütün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ciddi anlamda Batı'ya karşı bir muhalefetin ortaya çıkmaması örgütün meşrulaştırılması için politik malzeme olarak kullanılmıştır. El-Kaide örgütünün sonuncu ve en önemli ayağını ise terörizm oluşturmaktadır. Terörizm örgütün mücadelesinde neredeyse temel strateji olarak kullanılmıştır. Bu noktada terörist eylemler düzenlemek amaçlarına ulaşmak adına örgütün temel felsefesini oluşturmaktadır.¹⁶³

Sonuç olarak, El-Kaide örgütü yaptığı eylemler bakımından küresel sonuçlar meydana getirebilmekte, dünya piyasalarını etkileyebilmekte ve küresel terörizmin yayılmasında temel aktör olabilmektedir. 11 Eylül 2001 saldırıları ile terörizmin küresel boyuta kavuşmasında önemli bir aktör olmuştur. Bu saldırılardan diğer terör örgütleri de cesaret almış ve zaman içerisinde terörizmin farklı türevleri ortaya çıkmıştır.

¹⁶³ Gamze Kona Güngörmüş, “Orta Doğu Merkezli Radikal Örgütler Ve Türkiye'ye Etkileri”, www.ayk.gov.tr/.../GÜNGÖRMÜŞ-KONA-Gamze-ORTA-DOĞU-MERKEZLİ-RADİ... (e.t. 15.05.2017)

2.2.2. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)

Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003 yılında Irak'ı işgale başlamasına tepki olarak "Cemaatü't Tevhid ve'l-Cihad" adıyla Ebu Musa ez-Zerkavi tarafından kurulan ve 2004 yılında El-Kaideye bağlanarak "Irak El-Kaidesi" olarak anılmaya başlanan örgüt 2006 yılında Irak'ta faaliyet gösteren küçük Sünni gruplarla birleşerek "Mücahidler Şura Konseyi" ismini almıştır. Aynı yıl adını "Irak İslam Devleti" olarak ilan etmiş, daha sonra 2013 yılında "Irak ve Şam İslam Devleti" olarak değiştirmiştir. Örgüt son olarak 2015 yılında ismini "İslam Devleti" olarak revize etmiştir. Terörizmi kendine araç edinen örgüt Türkiye'de İŞİD, Batıda ISIS, ISIL veya IS kısaltması ile Arap dünyasında ise Arapça isminin baş harflerinin kısaltmasıyla oluşan DAİŞ ismiyle bilinmektedir. Irak'ta çatışmaların yoğun bir şekilde devam ettiği sırada Bakuba'yı sözde devletlerinin başkenti olarak ilan eden Daiş, özellikle Kerkük başta olmak üzere Irak'ta Ninova, Babil, Selahattin, Anbar ve Diyala şehirlerinin kontrolünü ele geçirmiş, Suriye'den de İdlib, Rakka ve Halep'te büyük oranda yönetimi kontrolü altına almıştır.¹⁶⁴

2013 yılına gelindiğinde Daiş'in daha önce bağlılığını bildirdiği el-Kaide ile aralarında fikirsiz anlaşmazlıkların yaşanmasıyla El-Kaide lideri Eymen ez-Zevahiri örgütün Suriye kanadını tasfiye ettiğini ilan etmiştir. Fakat örgüt lideri Ebu Bekir el-Bağdadi bu kararı reddederek örgütün Suriye'de mücadelesine devam edeceğini ilan etmiştir. El-Kaideye bağlılığını devam ettireceğini ilan eden grup "en-Nusra" ismi altında faaliyetlerine devam ederken, Daiş mensupları ayrı bir koldan mücadelelerine devam etmişlerdir. Örgüt 2014 yılında Irak'tan Musul'u, Suriye'den de bazı stratejik yerleri ele geçirerek uluslararası kamuoyuna varlığını hissettirmiştir. Günümüzde halen ABD öncülüğünde oluşturulan koalisyon güçleri Daiş'le mücadele etmektedir.¹⁶⁵

İŞİD ideolojik altyapısını El-Kaide ve Taliban gibi terörist örgütlerde olduğu gibi Selefilik mezhebinden esinlenerek oluşturmuştur. Selefizm temelde dinde sonradan meydana gelen bütün gelişmeleri reddeder ve dinin ilk geldiği dönemine yani peygamber dönemindeki saflığa ve yönetime dönmeyi amaç edinir. Dinde sonradan meydana gelen tüm gelişmeleri bid'at olarak görmekte ve bunları dinden sapma olarak algılar. Kendi İslami düşüncelerinden farklı düşünenleri tekfir etmekte yani kafirleştirmektedir. Kafir olan kişilerin yaptırımını idam

¹⁶⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, "Daiş'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu", Ankara, 2015, s. 12.

¹⁶⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu, op. cit., s. 12-13.

olarak belirlemekte, dinden çıkan devletlere karşı ise sonuna kadar askeri mücadele ile karşılık verileceğini ifade etmektedir.

İŞİD'in dini felsefi altyapısına baktığımızda dinin örgütün temel hedeflerine ulaşmak için araç olarak kullanıldığı yani dinin araçsallaştığını görmekteyiz. Sadece Kur'an'ı kendilerine rehber kabul ettiklerini söyleyen örgüt üyeleri bu bağlamda İslam tarihinde yüzlerce yıldan beri süregelen yöntem ve esasları yok saymaktadırlar. Dini metinleri doğrudan hiçbir araç ve yöntem olmadan salt anlamda yorumlamaya tabi tutan örgüt bu bağlamda dini kendi ideolojik söylemlerine araç yapmaktadır. Yine ayet ve hadislerin kendi ideolojileri doğrultusunda içlerinin boşaltılarak örgütün sloganlarına dönüştürülmesi, ana İslami esasların içeriklerinin örgütün çıkarları doğrultusunda revize edilmesi, örgüte üye olmayanların tekfir edilmesi örgütün ne denli dini unsur ve söylemleri kullandığını göstermektedir. Bilimsel anlamda İŞİD'in düşünsel altyapısı literatürde ilmi Selefilik olarak da bilinen ve en genel anlamıyla İslam'ı Kur'an hariç başka hiçbir araç ve öğreti olmadan en sade ve yalın haliyle anlama ve yaşama olarak tanımlanabilecek Selefizm'e dayanmaktadır.

İŞİD'in örgütsel yapısına baktığımızda, BM Güvenlik Konseyi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren "Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi"'nin İŞİD raporuna göre örgüt temelde üç ana gruptan oluşmaktadır. Bu gruplardan ilki çekirdek yönetim kadrosudur. Bu grubun üyelerinin çoğunluğu Iraklılardan oluşmaktadır ve 2010 yılından beri Ebu Bekir el-Bağdadi tarafından idare edilmektedir. İkinci ana grup askeri ve idari işlerde görev almak üzere Bağdadi'ye biat etmiş, çoğunluğu yine Iraklı ve Suriyelilerden oluşmuş bir gruptur. Üçüncü grup ise 80'in üzerinden farklı ülkelerden gelmiş örgütün silahlı gücünün önemli bir kısmını oluşturan yabancı savaşçı teröristlerdir. İŞİD ele geçirdiği yerlerde yaşayan halkın desteğini kazanmayı amaçlamaktadır. Ele geçirdiği bu yerlerde öncelikle şeriatı her alanda tatbik etmeye çalışmakta, halk bu amaçla "Hisbah" isimli ahlak polisi tarafından ticari iştigallerde, kılık kıyafet seçimlerinde, günlük rutin işlerinde denetim altında tutulmakta, uygun hareket etmeyenler ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Davalara sulh ve şeriat mahkemelerinde bakılmakta, şeri hükümlere göre kararlar verilmektedir.¹⁶⁶

Son Olarak İŞİD'in hedeflerine baktığımızda, örgüt temel hedef olarak kendisine Irak ve Levant bölgesinde sivil istikrarsızlığı sağlayarak ve çatışma ortamı oluşturarak şeriat

¹⁶⁶ Şemsaddin Erdoğan, Ergün Deligöz, "Irak Şam İslam Devleti(İŞİD): Gücü ve Geleceği", Savunma Bilimleri Dergisi(The Journal of Defense Sciences), Mayıs/May 2015, Cilt/Volume 14, Sayı/Issue 1, ss, 5-37, ISSN (Basılı): 1303-6831 ISSN (Online): 2148-1776

kanunları ile yönetilen bir İslam devleti kurmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda İslami Hilafeti tekrar kurarak dini örgütsel yapısını genişletmeyi, kendine komşu devletleri de bu yapının içerisine almayı hedeflemektedir. Bu amaçlarına ulaşmak için de kısa, orta ve uzun vadeli hedeflere sahiptir. Kısa vadeli hedefi ele geçirdiği topraklarda varlığını sağlamlaştırmak, Levant bölgesinde yeni topraklar ele geçirmektir. Bu amacına ulaşmak için de kullandığı taktik Şii ve Sünniler arasında çatışma ortamı oluşturup Şii'leri katlederek Sünnilerin desteğini toplamak şeklindedir. Orta vadede ise Irak ve Suriye topraklarında topraklarını kademeli bir şekilde genişletmek ve varlığını sağlamlaştırmaktır. Uzun vadede ise kendine komşu Sünni devletleri yönetimi altına almak ve buralarda kendi ideolojisi altında bir İslam Hilafeti kurmaktır.¹⁶⁷

Sonuç olarak, İŞİD ideolojik olarak El-Kaide ve Taliban gibi örgütler ile paralellik gösterir. El-Kaide'den evrilmiş bir örgüt olan İŞİD, ideolojik olarak modern Selefizm'in kaideleri ile hareket etmektedir. Temel hedefleri arasında şeriatla yönetilen bir İslam devleti kurmak olan örgüt nihai amacı olarak İslam Hilafetini tekrar canlandırmayı ve tüm Orta Doğu bölgesine yaymayı amaçlamaktadır. ABD'nin Irak işgali ile başlayan süreçte konjonktürel durumun oluşturduğu güç ve otorite boşluğunu kullanarak bölgede söz sahibi olmaya çalışan örgüt, dini ve etnik ayrışmaları kullanarak kendine taraftar kazanmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Şii ve Sünni gruplar arasında çatışma ortamı oluşturup Şii sivilleri katlederek Sünni grupların desteğini kazanmayı amaçlamaktadır. İŞİD sahip olduğu modern silahlar, yabancı savaşçıları ve terörist eylemleri ile sadece bulunduğu bölge için değil küresel güvenlik için de önemli bir tehdit oluşturmaktadır. İŞİD'in çeşitli kaynaklardan beslenen ekonomik güce sahip olması, örgütsel düzeyde sıkı bir yapılaşmaya sahip olması, elinde bulundurduğu modern silah güçleri ve radikal politik, dini söylemleri ile yurt dışından yabancı terörist savaşçıları cezbetmesi örgüt ile olan mücadelenin zorlaşmasına neden olmaktadır. Örgütün ideolojik olarak zayıflatılmadığı sürece varlığını devam ettireceği, hâlihazırdaki hava ve kara saldırıları ile örgütün kısa vadede yok edilemeyeceği, bölgede siyasi istikrarın sağlanmadığı sürece örgütün terörist eylemlerine devam edeceği yapılan değerlendirmeler arasında yer almaktadır.

¹⁶⁷ Erdoğan ve Deligöz, op. cit, s. 13.

2.2.3. Hizbullah

İslamcı Şii Hareketler, başta Lübnan, Irak, Suriye ve Bahreyn gibi Şii Müslüman nüfusun olduğu çeşitli ülkelerde yaşayan Şii Müslümanların sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlarını protesto etmek amacıyla kurulmuş İslami ideolojinin temel alındığı örgütlerdir. Orta Doğu'da Lübnan merkez olmak üzere Şii Hareketlerin özellikle bu ülkede ortaya çıkmasında ülkenin toplumsal yapısı, etnik, dini yapısı ve siyasi yapısı etkili olmuştur. Devletin siyasi, etnik ve toplumsal zeminde heterojen bir yapıya sahip olması çeşitli devlet dışı yapılanmaların ortaya çıkmasına zemin ihzar etmiştir.

Hizbullah'ın bir örgüt olarak ortaya çıkışı bir taraftan fikri, ideolojik ve entelektüel zeminde gerçekleşirken diğer taraftan cihat anlayışının bir yansıması olarak İsrail'in Lübnan işgaline karşı bir refleks olma özelliği vardır. Hizbullah'ın ideolojik altyapısına en büyük destek kuşkusuz İran'da Şah rejimine karşı meydana gelen devrimci hareketler tarafından verilmiştir. Özellikle İran İslam Devriminden sonra devrim ihracı çalışmalarını göz önünde bulunduran yeni İran yönetimi Lübnan'da yaşayan Şii'lere yönetimde söz sahibi olmaları için maddi ve manevi destek vermiştir. İran yer aldığı bölgede çevresinde Şii nüfusa sahip ülkelerin varlığını kullanarak Orta Doğu'da bölgesel liderlik için avantaj oluşturma peşinde olmuştur. Bu bağlamda hatırı sayılır sayıda Şii nüfusa sahip Lübnan'da oluşturulabilecek bir Şii odaklı yönetim İran için, bölgede nüfuz oluşturma ve bölgesel lider olma adına kritik bir önem taşımıştır.

Fransız manda ve sömürgeciliğinin etkisi altında yapay sınırlar ile çevrilen Lübnan, 1932 yılında Fransızlar tarafından nüfus sayımı dikkate alınarak oluşturulmuş dinsel temsile göre yönetilmektedir. Bu bağlamda 1943 yılında yapılan sözleşmeye göre ülke, Hristiyan bir başkana, Sünni Müslüman bir başbakana, Şii Müslüman bir meclis başkanına ve dini temsil oranlarına göre dağılan bir kabineye sahiptir. Bu bağlamda Lübnan, Avrupalı ve Amerikalı yöneticilerin nazarında çağdaş, Batılılaşmış bir karaktere sahip olmakla birlikte kimlik unsurunun ağır bastığı politik bir yapılanmaya sahiptir.¹⁶⁸ Görüldüğü üzere, Lübnan'ın iç siyasi haritası içerdiği din, etnik ve kimlik parametrelerine göre renkli ve bir o kadar hassas ve kritik bir yapı arz etmektedir. Bu noktadan ülke, içinde bulunduğu coğrafyanın getirdiği güvensizlik paradoksu da göz önüne alındığında etnik, dini ve siyasi iç çekişmelerin yaşanması bakımından potansiyel bir enerji saklamaktadır.

¹⁶⁸ Acar, op. cit., s. 19.

Şii İslami örgüt olan Hizbullah'ın ideolojik altyapısına baktığımızda, bazı isimlerin örgütün fikri ve ideolojik temelini oluşum aşamasında etkili olduğunu görmekteyiz. Bu isimlerin başında, örgütün kuruluş aşamasında Musa Sadr ve İmam Humeyni gelmektedir. Lübnan kökenli olan Sadr, eğitimini Şiiler için önemli bir yer olan Irak'ın Necef kentinde aldı ve İran, Irak ve Lübnan Şiileri için ortak bir dini kimlik oluşturma adına mücadele verdi ve bunda da başarılı oldu. Şii hareketlerinin organizasyonunu düzenleyen Sadr, Şii dini liderlerin öncülüğü altında kurulan İslami Şii Yüksek Konseyi'nin başkanı oldu ve çeşitli Şii kuruluşlarının çalışmalarında yer aldı. Hizbullah'ın fikri ve ideolojik altyapısının gelişmesinde etkili olan bir diğer lider Muhammed Hüseyin Fadlallah'tır. Siyaseti bir tür ibadet olarak kabul eden Fadlallah, "Mantığın Gücü Olarak İslam ve İslami Direniş" adlı eseriyle Hizbullah'ın İslam Devrimi içerisindeki rolüne vurgu yapmıştır.¹⁶⁹

Son olarak, Hizbullah siyasallaşma sürecini tamamlayarak ilk olarak 1992 seçimlerine katılmış ve mecliste sekiz sandalye kazanmıştır. Daha sonra gerek koalisyon olarak gerek tek parti olarak yönetimde söz sahibi olmak üzere 1996 ve 2000 seçimlerine ve 1998'deki belediye seçimlerine katılım gösteren örgüt, zamanla kendi varlığını Lübnan hükümetine kabul ettirmiş ve halk gözünde meşrulaşmıştır. Hizbullah'ın Mayıs 2005 seçimlerinde oylarını büyük ölçüde artırarak Milli Birlik Hükümeti'nde yer alması, örgütün dış devletlerce de tanınmasının önünü açmıştır.

Sonuç olarak, İslamcı ideolojinin Şii kolunun en önemli örgütü olan Hizbullah'ın çıkış noktası 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan İran İslam Devleti'ne dayanmaktadır. Bu dönemde İran İslam Devleti'nin rejim ihracı çalışmaları meyvesini vermiş ve Lübnan'da daha sonraları yönetimde söz sahibi olacak Hizbullah'ın kurulmasını sağlamıştır. Allah'ın partisi anlamına gelen Hizbullah'ın temel felsefesinde Batı'ya, Komünizme ve Milliyetçiliğe karşı İslam'ın tek alternatif olduğunu kanıtlamak yatmaktadır.

2.3. Orta Doğu'da İslami Yapılanmalar

2.3.1. Müslüman Kardeşler Örgütü

Sünni İslamcı Hareketlerden biri olan ve İslamcı Hareketlerin temelini oluşturan Müslüman Kardeşler Örgütü, İslami dairede modernleşmeyi savunan, temelde Reşit Rıza ve Muhammed Abduh'un düşüncelerini esas alan Hasan el-Benna(1906-1949) tarafından 1928

¹⁶⁹ İbid, s. 21.

yılında Mısır'da kurulmuştur. Kurulduğu yer itibariyle Mısır'ın temel toplumsal sorunlarını İslami çizgi doğrultusunda çözmeyi kendine görev itti haz eden örgüt daha sonra kurulacak birçok İslami örgütü fikir ve düşünce bazında etkilemiştir. Batı sömürgeciliğine karşı direnmeyi temel alarak örgütün siyasal ideolojik boyutunun temel çerçevesini oluşturan Benna, dini-siyasal eylemciliği, geniş halk kitlelerinin katıldığı toplumsal protesto ve din sınırları dışına çıkmadan yapılacak reformist anlayışla sentezleyerek, Orta Doğu'daki İslamcı Hareketlerin öncüsü olmuştur.¹⁷⁰

Müslüman Kardeşler Örgütü, Müslüman toplumların bilim, teknik, sanayi ve teknolojik alanlarda geri kalmasının nedenini baştaki hükümetlerin İslami prensip ve kaidelerden uzaklaşmaları olarak göstermektedirler. Müslüman Kardeşler Örgütünün siyasi bir yapılanma olarak etkili bir politik güce dönüşmesi ise 1936-1939 yılları arasında Araplarla Siyonistler arasında mücadele dönemine rast gelir. Benna, siyasallaşan Müslüman Kardeşler Örgütünü, "Selefi bir mesaj, Sünni bir yöntem, tasavvufi bir hakikat, siyasal bir örgüt, atletik bir grup, bilimsel ve kültürel bir bağ, ekonomik bir girişim ve toplumsal bir fikir olarak tanımlamakta ve Sünni, gelenekçi ve reformcu düşüncedeki en aktif unsurların mirasçısı ve icracısı olduğunu" ifade etmektedir.¹⁷¹

Zaman içerisinde siyasallaşma sürecini genişleten örgüt, Balfour Deklarasyonu'na yönelik yaptığı eleştiriler neticesinde devlet tarafından yakın takibe alınmıştır. Özellikle cihat ve ihtilal söylemlerine yönelik tutumları devlet tarafından dikkatle tetkik edilen örgüt, halk arasında popülaritesini artırarak kendine geniş bir destek grubu sağlamış oldu. Müslüman Kardeşler Örgütü'nün nüfuz alanını genişletmek adına daha sonraları dini ibadetleri kullandıkları görülmekte, geniş halk kitlelerinin katıldığı hac organizasyonlarının siyasi emelleri doğrultusunda siyasallaştırıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin hükümetine karşı tepkileri artan örgüt aleyhinde propagandalar düzenlenmiş, örgütün silah, bomba ve farklı patlayıcılarla eylemlere katıldığı iddia edilerek örgütün yasadışı ilan edilmesi sağlanmış ve örgütün lideri Benna'nın suikasta kurban gitmesi sağlanmıştır.

Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kendinden söz ettiren bir diğer önemli lideri örgüte 1953 yılında katılan Seyyid Kutup'tur. Hasan el-Benna'dan farklı bir tutum sergileyen Kutup, toplumun içinde bulunduğu durumu İslamiyet öncesi cahiliye devrine benzetmiş ve bu

¹⁷⁰ Demet Şefika ACAR, "İslamcı İdeoloji ve İslamcı Hareketler Ekseninde Orta Doğu", s. 23. www.ayk.gov.tr/.../ACAR-Demet-Sefika-ISLAMCI-İDEOLOJİ-VE-İSLAMCI-HARE... (e.t. 15.05.2017)

¹⁷¹ Ibid, s. 23.

durumun yönetimdeki elit tabakanın gayreti ile düzelebileceğini savunmuştur. Aynı zamanda Kutup'un yazdığı eserler incelendiğinde yine Benna'dan farklı olarak İslam'ı evrensel bir boyuta taşımakta, örgütün ideolojisine dair etki bıraktığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Müslüman Kardeşler Örgütü bugün halen Mısır'da aktif olarak faaliyet göstermektedir. Mısır merkezli örgüt, Orta Doğu başta olmak üzere Müslüman coğrafyasında kurulan diğer birçok İslami Harekete öncülük etmiştir. Örgüt bilhassa 1990'lı yıllarda çeşitli siyasal örgütler ile ittifaklar kurarak siyasallaşma sürecini hızlandırmış ve seçimlere katılarak yönetimde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının yönetim kademelerinde önemli yerler tutan örgüt, bağımsız milletvekilleri ile meclise girmeyi başarmıştır. Müslüman Kardeşler Örgütü, günümüzde Mısır'daki en büyük muhalefet grubunu oluşturmakta ve halk arasında ciddi taraftar sayılarına sahiptir. Son olarak, örgüt, Mısır dışında Suriye, Ürdün, Filistin, Sudan ve Yemen gibi Sünni Müslüman nüfusun yoğun olduğu diğer Orta Doğu ülkelerinde de faaliyet göstermekte ve buralarda da ciddi taraftar topluluklarına sahiptir.

2.3.2. Hamas

Sünni İslamcı Hareketler içerisinde yer alan, Şeyh Ahmed İsmail Hasan Yasin tarafından 1987 yılında kurulan Hamas'ın tabanı, Yaser Arafat'ın (Ebu Ammar) önderliğinde, 1957'da kurulan Filistin kökenli direniş örgütü El-Fetih'ten ayrılan İslamcı taraftarların, 1986'da Seraya El Cihad El İslami adında bir örgüt kurmalarıyla oluşmuştur. Kudüs'te, İsrail askerlerine yönelik (1986) eylemlerle adını duyuran Seraya El Cihad El İslami Örgütü'nün kitlesel bir karakter kazanmasıyla, Hareket-ül Mukavemet-ul İslamiye-HAMAS(İslami Direniş Hareketi) örgütü Filistin'in Gazze bölgesinde kurulmuştur.¹⁷²

İsrail işgaline karşı Batı Şeria'da Cemil Hemami'nin başkanlığında örgütlenen Hamas'ın askeri kanadını Filistin Mücahitleri, haber alma teşkilatını Cihad ve Davet Grubu isminde kurulan birlikler oluşturmaktadır. Şura Meclis'i tarafından yönetilen Hamas'ın örgütsel yapısı beş birimden meydana gelmektedir. Örgütün iç ve dış güvenliğinden sorumlu ve istihbarat toplama amacı ile vazifelendirilen Seferberlik, Örgüt ve Asayiş Birimi, askeri eylemlerde bulunan, Askeri Birim, intifadayı izleme görevini üstlenen Olaylar Birimi, örgütün üst düzey siyasetini belirleyen Siyasi Birim ve tutuklu örgüt elemanları hakkında bilgi verip onların

¹⁷²“HAMAS”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hamas> (e.t. 15.05.2017)

dışarı ile irtibatını kuran Enformasyon ve Cezaevi Birimi.¹⁷³ Hamas'ın örgüt olarak temel amacı İsrail'e karşı mücadele etmek, İsrail devletine destek veren aktörleri etkisiz hale getirmek ve İslami çerçevede bir yönetim şekli meydana getirmektir.

Hamas'ın siyasi zeminde var oluş ideolojisine baktığımızda, Filistin kimliği ile İslami ideolojinin ortak bir kombinasyonun sonucu olarak belirmeye çalıştığını görmekteyiz. Bu doğrultuda milliyetçilik ile Siyasi İslam olgularını ortak paydada buluşturma amaçlanmıştır.¹⁷⁴ Bu doğrultuda, örgütün en nihai amacı tarihi Filistin topraklarında bağımsız bir devlet kurmak ve İslami bir toplum oluşturmaktır.

Hamas'ın ideolojisinin temelinde, Filistin Meselesi'nin ve İsrail-Filistin çatışmasının İslami özüne vurgu yatmaktadır. Hamas bu çerçevede Filistin yönetimini, meseleyi sadece Filistin milliyetçiliği ve Siyonizm arasındaki mücadele olarak görmesinden dolayı eleştirmekte ve böyle bir algı oluşturmanın sorunu daha da karmaşıklaştıracağını dile getirmektedir. Hamas'a göre Filistin Meselesi sadece salt anlamda toprak bölüşürme sorunu değil, din ve inanç boyutunun da olduğu milli bir meseledir. Geline nokta İsrail ile mücadelede istenen başarının sağlanamamasını İslam'dan uzaklaşmaya bağlayan örgüt, Filistin'in gerçek özgürlüğüne kavuşturulmasının ancak halkın gerçek İslam'a dönmesiyle gerçekleşebileceğini ve sorunun temel çözümünün gerçek İslam'ı anlamakta yattığını dile getirmektedir. Savaş İsraililer ile Filistinliler veya İsrail ile Araplar arasında olan bir savaş değil, Müslümanlar ile Yahudiler arasında olan bir savaştır. Bir diğer deyişle, Hamas, İsrail ile mücadeleyi İslam ve Batı uygarlığı arasında olan bir var olma savaşı olarak algılamaktadır.¹⁷⁵

Sonuç olarak, Hamas, İsrail'e karşı yürütülecek mücadele ve yapılacak barış konusunda kendine has çözüm yolları geliştirmiştir. Buna göre, İsrail sadece kaba güçten anlamakta, diplomasi, uluslararası hukuk, insan haklarını esas alan müzakerelere inanmamaktadır. İsrail'i devlet olarak tanımak, ileride kurulacak Arap Birliği'nden şimdiden vazgeçmek, Müslümanların parçalanması anlamına gelecektir. Hamas'a göre zafere giden yol Filistinlilerin Allah'a tam bir iman göstermesi ve İslam'a tam olarak riayet etmelerinde saklıdır. Bu noktada Hamas İsrail tarafının sunacağı bir barışı reddetmekte, olası bir barışın ancak kendi İslami kurallarına uygun olarak gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Örgüte

¹⁷³ Acar, op. cit., s. 17.

¹⁷⁴ Jim Zanotti, "Hamas: Background and Issues for Congress", Congressional Research Service, 2 Aralık 2010, s. 12

¹⁷⁵ Atasay Özdemir, "Hamas (Hareket-ül Mukavemet-ül İslamiyye) Üzerine Bir Değerlendirme", Harp Akademeleri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, s. 58

göre barış ancak tarihi Filistin topraklarında kurulacak tam bağımsız bir Filistin devletinin kurulması ile mümkün olabilecektir.

2.3.3. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Filistin Ulusal Konseyi, İcra Komitesi ve Merkez Konsey olmak üzere üç ana organdan teşekkül etmiştir. Sürgündeki parlamento olarak da bilinen Filistin Ulusal Konseyi, FKÖ'nün en yüksek karar organıdır. Başkan konsey tarafından seçilmekte ve dış ilişkileri yürütmekle sorumludur. Ulusal Konsey, dünyanın çeşitli yerlerindeki Filistinliler tarafından kurulan örgütler, siyasi partiler, direniş hareketleri liderleri, Filistinli aydın ve yazarlar, dini liderler ve iş adamlarını içeren 669 üyeden oluşmaktadır ve her iki yılda bir defa toplanmaktadır. Diğer taraftan, 18 üyeden oluşan İcra Komitesi ise Ulusal Konsey ve Merkez Konsey tarafından alınan kararları uygulamakta ve de bütçeyi denetlemekle mükelleftir. Daha sonraki bir tarihte, 1973' te kurulan Merkez Konsey ise bu iki organ arasında köprü vazifesi yapan 60 üyeli bir yapıdır. Son olarak da Filistin Ulusal Ordusu FKÖ'nün silahlı birliklerini oluşturmaktadır.¹⁷⁶

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün temel hedefinde tarihi Filistin topraklarında bağımsız bir Filistin devleti kurmak vardır. Kuruluş şekli itibariyle şemsiye niteliğinde olan örgüt, birbirinden farklı ideolojilere, fikri altyapılara sahip pek çok organizasyon, yapılanma, direniş hareketi, siyasi parti ve bağımsız aktörlerden teşekkül olmuştur. Bu gruplar içinde en büyüğü ve en etkilisi olanı ise El-Fetih örgütüdür. El-Fetih dışında FKÖ'nün içinde bulunan diğer gruplar; George Habaş'ın kurduğu Marksist çizgideki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve daha sonraları bu gruptan ayrılan Maoist, Nasır karşıtı Nayif Havatme'nin Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi ile Suriye Baas Partisi destekli El Saika örgütü vardır. Bunların yanında Filistin Kurtuluş Cephesi, Arap Kurtuluş Cephesi, Güç 17 ve Havari Grubu FKÖ içindeki diğer parti ve yapılanmalara örnek olarak verilebilir. FKÖ kuruluş aşamasında Arap devletlerinin desteği ile oluşmuş olmasına rağmen, örgütün daha sonraları sergilediği politik duruş, takındığı tutum, idari organlarının işleyişi ve barındırdığı gruplar itibariyle bu devletlerden farklılık göstermeye başlamıştır.¹⁷⁷

Filistin davasının önderi olan Yaser Arafat, 1929 yılında Kudüs'te varlıklı bir ailenin 7 çocuğundan biri olarak dünyaya geldi. Filistin Kurtuluş Örgütü(FKÖ) içindeki en etkili grup

¹⁷⁶ SETA, "Kim Kimdir?, Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler", Sayı 4, Mayıs 2012, s.10.

¹⁷⁷ SETA, op. cit., s. 8.

olan El-Fetih'in kurucusu ve önderi olan Arafat, 1969'dan, bağımsız Filistin Devleti'nin temeli olarak kabul edilen Oslo Antlaşması'yla kurulan Filistin Özerk Yönetimi'nin kurulduğu 1993'e kadar, 24 yıl boyunca FKÖ Yürütme Kurulu'na başkanlık etmiştir. 1948/1949 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından ailesiyle Gazze'ye taşınan Arafat, öğreniminin bir kısmını Mısır'da tamamlamış ve bu süreçte Müslüman Kardeşler ile iletişim içerisinde bulunmuştur. Öğrenimi esnasında askerlik eğitimi de alan Arafat, 1956 Arap-İsrail Savaşı'na bizzat katılmıştır. Daha sonra Kuveyt'e geçen Arafat, 10 Ekim 1959'da Ebu İyad ve Ebu Cihad gibi arkadaşlarıyla FKÖ'nün belkemiği hükmünde olan El-Fetih'i kurmuşlardır. 1964'te gizli bir konferansla silahlı mücadelenin başlatıldığı ilan edilmiş, 1 Ocak 1965'te, İsrail'e karşı düzenlenen ilk askeri harekâtın içinde Arafat komutan olarak yer almıştır.¹⁷⁸

1964 yılının ocak ayında Kahire Arap Zirvesinde bir araya gelen Arap devletleri, Filistinlilerin self determinasyon hakkı kazanmaları için FKÖ'nün kurulmasını kararlaştırmışlardır. Arap ülkeleri Filistin Meselesinin kendi çıkarları doğrultusunda çözülmesi için Nasır yanlısı Ahmet Şukeyri'yi Filistin'in temsilcisi olarak seçmişlerdir. Yine bu devletlerin seçtiği üyelerle Filistin Ulusal Konseyi oluşturulmuş ve bu Konsey Haziran 1964'te FKÖ'yü resmen kurmuştur. 1968'e kadar Şukeyri yönetiminde Arap devletlerinin çıkarlarına uygun çalışmalar yürüten örgüt bu tarihten itibaren El-Fetih'in de katılımıyla silahlı mücadeleye başlamış ve Arap devletlerinin etki ekseninden çıkıp bağımsızlaşmaya ve güç kazanmaya başlamıştır. Bu süreç boyunca, İsrail'e karşı istikrarlı bir askeri direniş gösteren El-Fetih, FKÖ içinde giderek konumunu güçlendirmiş, organizasyon üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlamış ve zamanla tüm kontrolü ele geçirmiştir. 1967 sonrasına kadar merkezi Ürdün'de bulunan FKÖ, Ürdün yönetimi ile sıkıntılar baş göstermesinden dolayı 1970'te karargâhını önce Lübnan'a, 1982'de Lübnan'ın İsrail tarafından işgal edilmesi üzerine merkezini son olarak Tunus'a taşımıştır.¹⁷⁹

FKÖ'nün uluslararası arenada kabul görmesi ise 1970'li yılları ikinci yarısına denk düşer. İlk tanıma 1974'de Arap Birliği'nin Rabat Zirvesinde gerçekleşir. Zirve Filistinlilerin tek meşru temsilcisinin FKÖ olduğu yönünde karar alır. Yine aynı tarihte Arafat, FKÖ Başkanı olarak BM Genel Kurulunda bir konuşma yapmış, FKÖ'ye BM Genel Kurulunda Gözlemci

¹⁷⁸ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi", Cilt I, Mkm Yayıncılık, 5. Baskı, s. 306-307

¹⁷⁹ SETA, op.cit., s. 9.

statüsü verilmiştir. FKÖ'nün meşrutiyet kazanmasında 1974'te kabul ettiği On Nokta Programı etkili olmuştur. FKÖ bu program ile İsrail'in 1948 Savaşı sonrasında elde ettiği topraklardan çekilmesi talebinden vazgeçmiş, iki devletli çözümü tanımış ve yeni hedefini İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmesi olarak belirlemiştir. FKÖ'nün İsrail'e karşı tavizkar davranması ise örgütün kendi içinde fikri bölünmelere ayrılmasına sebep olmuş ve bazı örgüt içi ayrılıklar yaşanmıştır.¹⁸⁰

2 Ağustos 1988'de Ürdün Kralı Hüseyin Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki egemenlik haklarından vazgeçtiğini açıklaması üzerine Filistin Ulusal Konseyi, 15 Kasım 1988'de Cezayir'de yaptığı toplantıda BMGK'nın 242 sayılı kararını kabul ettiğini açıklayarak bağımsız Filistin devletini tek taraflı olarak ilan etmiştir.¹⁸¹

1991 Madrid Konferansı ile başlayan ve Oslo ile devam eden barış sürecinde, I. Oslo Anlaşması ile İsrail FKÖ'yü, FKÖ de ilk kez İsrail'i tanımıştır. Anlaşma maddeleri çerçevesinde geçici Filistin Özerk Yönetimi kurulmuş, 1996 seçimlerinde Arafat Filistin Özerk Yönetimi lideri olarak tekrar en önemli pozisyona yükselmiştir. Ancak Özerk Yönetimin kurulmasında Tunus'taki kadroya yer verilirken, intifada direniş gösteren gruplara yer verilmemiştir. FKÖ'nün İsrail ile yaptığı müzakereler de sonuç vermeyince Filistin halkının FKÖ'ye olan desteği azalış gösterdi. Filistin Sorununun efsanevi lideri Yaser Arafat'ın 2004'te ölümü üzerine FKÖ liderliğine Mahmut Abbas getirilmiştir.¹⁸²

Sonuç olarak, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren FKÖ içinde El-Fetih'in ağırlığının giderek arttığı bilinen bir gerçekliktir. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi(FHKC), Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi (FDKC) gibi diğer örgütlerin etkinlikleri giderek azalmıştır. Bu örgütlerin çekiciliklerinin azalmasında dayandıkları temel ideoloji olan Marksist kuramın Soğuk Savaş döneminden sonra popülaritesinin giderek azalması etkili bir rol oynamıştır. Günümüz dünyasında ise İslam'ın siyasi boyutunun ön plana çıkarılması ile türeyen örgütlerin daha revaçta olduğu görülmektedir. Dini ve siyasi ideolojileri harmanlayarak kendilerini siyasi arenaya çıkarma peşinde olan örgütlerin sayısı gün geçtikçe artış kazanmaktadır. Orta Doğu bölgesinin güvenlik olgusu bakımından kırılğan bir yapı arz etmesi de bu silahlı yapılanmaların oluşmasında ve gelişim göstermesinde hayati bir rol oynamaktadır.

¹⁸⁰ İbid, s.10.

¹⁸¹ İbid, s. 11.

¹⁸² İbid, s. 12.

BÖLÜM – 3

ORTA DOĞU'DA SİLAHLANMA, PETROL VE ETNİK ÇATIŞMALARIN AÇIKLANMASINDA GÜVENLİK FAKTÖRÜ

1. ORTADOĞU'DA SİLAHLANMA VE GÜVENLİK

Günümüzde birçok dünya ülkesi sahip olduğu bölgesel ve küresel statüsünü korumak veya daha üst düzeye çıkartmak için kimyasal, biyolojik, nükleer ve konvansiyonel silahlar üretme veya bu silahları dışarıdan satın alma yoluna gitmektedir. Kuşkusuz ki bu silahlanma yarışının en önemli sebebi ülkelerin birbirlerini tehdit olarak görmesi gelmektedir. Korkutucu bir hızla küreselleşen dünyada güvensizlik paradoksuna bağlı olarak gelişen güvenlik-tehdit ikilemi devletleri savunma harcamalarını artırmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda dünyada birçok komşu durumda bulunan devlet birbirini tehdit olarak görmekte ve gayri safi milli hasılatlarının yüzdelerik olarak en büyük dilimini savunma ve askeri sanayiye ayırmaktadır. Bölge olarak silahlanma yarışının başını Ortadoğu ülke olarak da bu bölgedeki ülkeler çekmektedir. Orta Doğu bölgesinde silahlanma adına kritik bölgeleri İsrail ve çevrelendiği Arap ülkeleri ve Basra Körfezinde körfez ülkelerinin İran tehdidiyle sarmalandığı bölgeler oluşturmaktadır.¹⁸³

Dünya siyasi tarihinde silahlanma ticaretinin tavan yaptığı dönem kuşkusuz ki Soğuk Savaş dönemi olmuştur. Lakin 1980'lerin sonunda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve devamında

¹⁸³ Nabil Fahmy, “*The Middle East Nuclear Paradigm and Prospects*”, Paper Prepared for the International Commission on Nuclear Nonproliferation and Disarmament, Regional Meeting, Cairo, September 2009August 2009, s. 3

SSCB'nin dağılması küresel silah ticaretini derinden etkilemiş, silah ticaretine olan küresel talep büyük oranda azalmış, buna bağlı olarak ekonomisi bu ticarettten gelecek kazanımlara bağımlı olan devletler dış ticarete keskin bir düşüş yaşamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesine takiben silah ticaretinin artış gösterdiği bir diğer dönem ise 1990'larda meydana gelen İkinci Körfez Savaşı dönemidir. 1987 yılında tavan yapan savunma sanayine olan yatırımlar 1997 yılına değin artış göstermiş lakin bu yıldan itibaren yatırımlar düzenli olarak düşüş yaşamıştır.

1.1. Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikasında Silahlanma Rekabeti

Dünya küresel silah pazarında eskiden beri ABD-Rusya rekabeti yaşanmaktadır. Bu pazarın yönünü Soğuk Savaş yılları boyunca bu iki ülkenin sahip oldukları siyasi ideoloji belirlerken, günümüzde ise bu ülkelerin küresel bazda ortakları(müşterileri) değişim gösterebilmekte ve siyasi konjonktüre bağlı olarak devletler farklı ortaklık antlaşmaları imzalayabilmektedirler. Ayrıca bu iki ülke birbirlerinin ortaklarını kendi taraflarına çekmek için de uğraş vermektedirler. Örneğin; Bir zamanlar ABD'nin silah ticareti adına önemli bir pazarı olarak görülen Latin Amerika ülkeleri son dönemlerde Rus silahlarına ilgi duymakta, diğer taraftan da Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin önemli silah alıcıları olan Ortadoğu ülkeleri günümüzde ABD menşeli silahlara yönelmektedir.

Değişen uluslararası yapı içerisinde silah ticaretinin rolünü üç ana faktör belirlemektedir. Bunlardan birincisi, daha karmaşık silah sistemlerinin geliştirilmesi ve üretilmesinin maliyetinin artarken, üretimin sadece birkaç zengin ülkeyle sınırlı kalmasıdır. 1950-1972 yılları arasında Üçüncü Dünya ülkelerine büyük silahların yaklaşık %86'sı sadece 4 ülkeden (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa) sağlanmıştır. İkinci olarak silah ihracatı büyük ölçüde hükümetlerce belirlenmekte olup bütün askeri ihracat hükümet iznini gerektirmektedir. Genelde hükümetler savunma endüstrisi üzerindeki gücü kontrol etmekte ve silah ihracatı ile ilgili sorumluluğu büyük ölçüde paylaşmaktadırlar. Sonuncu faktör ise iki büyük güç olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin genelde silahları, ücretsiz ya da düşük fiyatlarla sağlamasıdır.¹⁸⁴

1980'den 1988'e kadar sekiz yıl süren ve çok büyük insan kayıplarına ve ekonomik yıkıma neden olan İran-İrak savaşının ardından Irak, 1991 yılında Kuveyt'i ilhak etme girişiminde bulunmuş ve ABD öncülüğündeki uluslararası güç tarafından engellenmiştir. 1990'lar boyunca uluslararası ambargoya maruz kalan Irak, 2003 yılında ABD tarafından

¹⁸⁴ Evren Tanrıverdi, "*Silahlanma ve Çevresel Güvenlik*", Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 131.

işgal edilmiştir. Bu durum Ortadoğu bölgesinde yüksek askeri harcamalar görülmesinin sebeplerinden birisidir.¹⁸⁵

2004-2008 yılları arasında Ortadoğu bölgesinde en büyük silah ithalatçısı konumunda bulunan ülke Birleşik Arap Emirlikleridir. Bölgeye satılan silahların %34'ünü satın alan BAE'yi %22'lik oran ile İsrail ve %14'lük pay ile Mısır izlemektedir. BAE'nin en büyük silah ithalatçısı olmasının ardındaki sebep ise ABD'nin bu ülkeyi Ortadoğu'da hâkimiyetini sürdürebilmesi için üs olarak kullanmak istemesinde yatmaktadır. Ayrıca bölgede genişleme potansiyeline sahip Fars nüfuzunu kırmak ve İran'ın bölgeyi hâkimiyeti altına almasını engellemek ABD'nin öncelikleri arasında gelmektedir.

2013'ten günümüze değin ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da savunma sanayine en fazla harcama yapan ülkeler sırasıyla, Suudi Arabistan, İsrail ve Cezayir olmuştur. Bu ülkelerden Suudi Arabistan, 2013 yılında 67 milyar dolarlık savunma harcamasıyla Fransa, İngiltere ve Almanya'yı geride bırakarak ABD, Çin ve Rusya'nın ardından dünyanın en fazla savunma harcaması yapan dördüncü ülkesi olmuştur.¹⁸⁶ Kuşkusuz Suudi yönetimini teyakuzda tutan asıl saik, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgaliyle başlayan süreçten bu yana oluşan güç boşluğunu İran'ın doldurma amacıyla yapmış olduğu hamlelerdir. Özellikle Suudi hükümetine komşu Yemen'de Arap Baharı ile başlayan süreç ile Şii mezhebine mensup ve İran destekli Husilerin yönetime gelmesi Suudi yöneticileri derinden endişelendirmiş ve bu doğrultuda askeri harcamaları artırmalarına sebep olmuştur.

Sonuç olarak Ortadoğu bölgesi silah ticaretinde dışa bağımlı bir profil çizmektedir. Siyasi konjonktüre bağlı olarak silah ithal edilen ülkelerin başını ABD ve Rusya çekmektedir. Son dönemlerde özellikle Arap Baharı sürecinde Rusya'nın bölgeye olan silah ihracatının düştüğünü söylemek mümkündür. Buna neden olarak da Rusya'nın mevcut yönetimleri desteklemesi, yeni gelen hükümetlerin bu doğrultuda ABD, Çin ve Batı Avrupa eksenine kayması gösterilebilir. Bu gelişmeler Rusya'yı alternatif silah ticareti için yeni pazar arayışına itmektir. Bu süreçte uğradığı zararlara rağmen Rusya mevcut hükümetleri desteklemekte devam etmiş, bölgeye dışarıdan yapılacak müdahalelere şiddetle karşı çıkmıştır.

¹⁸⁵ Ibid, s. 127.

¹⁸⁶ Ferhat Pirinççi, "Arap Baharı'nın Ortadoğu'daki Savunma Harcamalarına ve Silahlanmaya Etkisi", Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos Cilt:6, Sayı:63, s. 3.

1.2. Bölge Devletlerini Silahlanmaya İten İç Ve Dış Dinamikler

Ortadoğu bölgesinin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından günümüze değin gerek siyasi gerek ekonomik bir istikrarsızlık sürecine girdiği aşikârdır. Yüzyıllardır süregelen bu istikrarsız ve dengesiz yapı bölgenin adeta alın yazısı olmuş ve kendi gerçekliği içinde kendi dengesini oluşturmuştur.

Bu durum şöyle özetlenebilir; Ortadoğu’da savaş, çatışma ve son zamanlarda terörizm sorunların çözümüne giden yolda öncelikle başvurulan eylemler olarak öne çıkar, olması gerektiğinin tersine, bunlar barışçıl çözüm yollarının işlemeden önce devreye girerler. Savaş, bölge içinde o kadar çok yaşanmıştır ki artık alışılmış bir olgudur ve kendi “yaşam alanını” yaratmış bir kavram olarak süreç içinde karşılaştığı sistemik sekmelere, değişimlere ve çarpıklıklara karşın varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Son zamanlarda büyük oranda görülmeye başlanan terörist eylemler bu yapı içinde çok kolay beslenirler ve köklerini daha da derinlere uzatabilirler.¹⁸⁷

Kuşkusuz ki, Ortadoğu bölgesinin bu kendine has kaotik yapıyı almasında ve günümüze dek gelmesinde silahlanma faktörü önemli bir yer teşkil etmektedir. Kökeni çok eski zamana dayanan rekabet halindeki devletler bugün de mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Bu devletler halen birbirlerini siyasi, ekonomik ve kültürel rakip olarak görmekte, güvenlik ikilemi(security dilemma) bağlamında silahlanmaya, savunma sanayilerini güçlendirme yoluna gitmektedirler. Ortadoğu’nun adeta bir silah ticareti pazarına dönüşmesi ve iki hegemon gücün(ABD-SSCB) birbirini test etme sahasına dönüşmesi ise Soğuk Savaş döneminde olmuştur. Bu dönem itibariyle Ortadoğu küresel silah ticareti için en iddialı bölge haline gelmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle silahlanma yarışındaki ivme küresel ölçekte düşüş göstermiş ise de bu Ortadoğu için geçerlilik arz etmemiştir.

1.2.1. Bölge Devletlerinin Silahlanma Konusundaki İstekli Tutumları

Bölge genelinde silahlanmanın yayılmasında devletlerin tutumları da önemlidir. Bölgenin çatışmacı doğası içinde yaşam savaşı veren devletler, silahlanmayı tek çıkar yol olarak kabul ederek, politik projeksiyonlarında güçlü ve modern bir askeri güce sahip olmayı temel hedefleri haline getirirler. Ortadoğu ülkelerinde kurulmuş olan çarpık düzen ve rejimlerin sürmesi, bu çarpıklığın ortaya çıkardığı gerginlik ve güvensizlikler, sürekli olarak yeni

¹⁸⁷ Kona, Gamze Güngörmüş, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8), 2004, s.16

silahlarla donatılmış silahlı kuvvetlerin varlığını gerektirmektedir. Bölge içi silahlanmada etkili olan iç nedenler farklılık gösterir. Temel olarak etnik çatışmalar, politik uzlaşmazlıklar, devletlerarası düşmanlıklar, terörist faaliyetler, ekonomik kazanç yollarından biri olarak silah ticaretinin öne çıkması, yasadışı eylemler, bölgenin geçiş yolları üzerinde bulunması, uyuşturucu trafiği, sosyal ve politik hoşnutsuzluklar ve demokratik yapıdan uzak rejimler silahlanmanın beslediği damarlardır. Ancak, Ortadoğu bölgesi genelinde silahlanma arzusunun en temel belirleyeni süre gelen güvenlik çelişkileri ve güç dengesizlikleridir. Devletlerin askeri giderlerini artırmadaki temel amaçları; kimi zaman bu dengesiz yapı içinde politik etkilerini güçlendirmek, statükoyu korumak veya değiştirmek ya da sadece rakiplerine karşı savunma kabiliyetlerini artırmak olabilir. Ancak açık olan nokta bölgede silahlanmanın çözüm olmaktan çok uzak olduğu, tam tersine silahlanmanın bir yarış haline dönüştüğü gerçeğidir.¹⁸⁸

Günümüzde ise Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin savunma sanayilerini artırmalarında üç önemli faktör görülmektedir. Bu faktörler, son dönemde yaşanan krizlere bağlı olarak petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki artışın devamlılık kazanması, sonuçları ve etkileri ile farklı boyutlarda ele alınabilecek Arap Baharı'nın yaşanması ve geçmişten günümüze değin devam eden geleneksel tehdit algılamasının daha belirgin bir şekil alması olarak sıralanabilir.

1.2.2. İsrail Devleti'nin Bölgedeki Tahrik Edici Tutumu

Ortadoğu'da silahlanma yarışının diğer önemli bir ayağını İsrail Devleti'nin varlığı oluşturmaktadır. Özellikle Arap-İsrail savaşlarından sonra ağır bir hezimete uğrayan Arap devletleri silahlanma rekabeti içerisine girmişlerdir. Arap devletlerinin silahlanmasında Batılı devletlerin İsrail'e olan ekonomik ve askeri alandaki yardımları asıl saik olurken İsrail'in silahlanmasında ise esas nedenler, içinde bulunduğu coğrafyanın Arap devletleriyle çevrili olması, Filistin Meselesi sebebiyle bölgedeki Arap devletlerinin kendisine hasım gözüyle bakıldığına inanması, terörist eylemler ve bölgesel güç olma isteği gelmektedir . Yine İran'ın nükleer programı ve bölgedeki nüfuz politikaları, Hizbullah, Hamas, İslami Cihad gibi devlet dışı örgütlerin faaliyetleri İsrail'in silahlanmasında etkili olan diğer etkenlerdir.

¹⁸⁸ Kona, Gamze Güngörmüş, “Orta Doğu Merkezli Radikal Örgütler Ve Türkiye'ye Etkileri”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8), 2004, s.17

İsrail terörist diye nitelendirdiği gruplara karşı ABD'nin de yardımıyla geliştirdiği askeri silah ve donanımlar, ayrıca konvansiyonel silahların yanı sıra güçlü bir istihbarat ağına sahip olması bölgedeki Arap devletlerinin teyakkuzda kalmasına sebep olmaktadır. Tehdit ve risklerin gün geçtikçe ivme kazanması bölgedeki diğer devletleri kaygılandırmış, İsrail'in nükleer silah üretecek teknolojiye sahip olması bölgedeki silahlanma rekabetini kızıştırmıştır. Ayrıca İsrail'in 1968 tarihli Nükleer Silahları Yayılmasını Önleme Antlaşmasını imzalamaması mevcut durumun daha derinleşmesine, bölgenin güvenlik açısından daha da kırılganlaşmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan İran'ın da Nükleer Silah üretim çalışmaları, Körfez Monarşilerinin bu alana ciddi yatırımlar yapması, Suudi Arabistan'ın savunma sanayine yatırımlarını artırması bölgedeki silahlanma mücadelesinin geldiği boyutları gözler önüne sermektedir.

Ortadoğu'da silahlanma yarışını körükleyen bir diğer devlet İran'dır. Batılı kaynaklara göre Ortadoğu'da Nükleer Silahlara sahip olmak isteyen devletlerin başında İran, Libya, Suriye, Irak ve Cezayir gelmektedir. Fakat bunların içinde Nükleer faaliyetlerinden dolayı İran en çok dikkati üzerine çeken ülke konumundadır. İran'daki devrim sonrasında kurulan İslami rejimin kimyasal silahlara sahip olduğu ve Nükleer Silahlara da sahip olmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda İran'ın Nükleer Silah üretme teknolojisine sahip küresel güç konumunda olan Rusya ve Çin ile yakınlaşması ve diplomatik ilişkilerini güçlendirme yaklaşımları iddiaları doğrular niteliktedir. Ancak 14 Temmuz 2015 tarihinde İran ile P5+1 ülkeleri arasında varılan anlaşma ile İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılması ve buna bağlı olarak İran'ın Nükleer Silah üretme amacından vazgeçmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Bu anlaşma Ortadoğu'daki ülkeler için farklı anlamlara gelmektedir. AFP(Fransız Haber Ajansı)'ye göre ABD-İran ilişkilerindeki yumuşama, Sünni güç Suudi Arabistan'ı ve Sünni yönetimlerin bulunduğu diğer Körfez ülkelerini endişelendiriyor. Bu ülkeler Şii İran'la ilgili derin şüphelere sahip; Suriye, Yemen ve başka yerlerdeki savaşları İran'ın körüklediğine inanmaktadırlar. Bölgenin nükleer silaha sahip tek ülkesi olarak nitelendirilen İsrail de anlaşmadan dolayı memnun gözükmemektedir. Başbakan Netanyahu, uzlaşmayı "tarihsel boyutları olan kötü bir hata" olarak nitelemiştir. Türkiye ise anlaşmadan dolayı memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁹ Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesinde meydana gelen yeni gelişmelerle devletlerin silahlanma ve askeri alanda güçlenme istekleri daha da artmış

¹⁸⁹ BBC Türkçe "5 Soruda İran'la Nükleer Anlaşma" 14 Temmuz 2015, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_bes_soruda_iran_nukleer(e.t. 17. 05. 2017)

vaziyette bulunmaktadır. Bu rekabette İsrail ve İran başı çeken ülkeler olarak öne çıkmaktadır.

1.2.3. Bölgenin Batılı Devletlerin Silah Sektörü İçin İddialı Bir Pazar Oluşu

Ortadoğu tarihsel süreç içerisinde her daim stratejik konumuyla ön plana çıkmış, küresel güçlerin manevra sahası olmuş ve tüm gerçekliğiyle halen de bu önemini korumaktadır. Önemli yer altı kaynaklarına sahip bölgede Osmanlı döneminden sonra gerçek anlamda siyasi, ekonomik, askeri anlamda istikrarın var olmadığı açık bir realitedir. Güvenlik algısı bakımından da son derece kırılgan bir yapıya sahip bölgede silahlanma yarışı mevcut zemini daha da kırılganlaştırmaktadır. Yukarıda saydığımız silahlanma rekabetine neden olan saiklerin yanı sıra bölge dışı nedenleri de incelemekte fayda var.

Günümüzde Batılı devletlerin gayri safi milli hasılatlarının önemli bir bölümünü ürettikleri teknolojik silahların satımından elde ettikleri kazanımlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Batılı devletler silah üretimi konusunda kendi içlerinde rekabet haline girmişlerdir.¹⁹⁰ Bu rekabetin özellikle Soğuk Savaş yılları boyunca kendini bölgede hissettirdiğine şahit olmaktayız. Kuşkusuz ki bu devletlerin başını Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB çekerken günümüzde de benzer şekilde ABD-Rusya liderliğini görmekteyiz. Lakin silah ticareti akışının bu bölgeye aktarılması var olan etnik, dinsel, kimliksel uyuşmazlıkların daha da kırılganlaşarak derinleşmesine sebep olmaktadır. Devletler elde ettikleri silah ve askeri donanımlarla sorunların çözülmesinde barışçıl yöntemlerden uzak sert, kısa vadeli, bölgesel barış adına bütünlükten yoksun ve bölge halkları için acı verici sonuçlar doğuran tercihler yapmışlardır. Bu konjonktürel durum Batılı devletler için ürettikleri silahları ihraç etmelerinde uygun zemini doğurmuştur. Bir başka deyişle, var olan çatışma ve uyuşmazlıkların daha da kritik bir seviyeye gelerek bölgenin siyasi, ekonomik ve çevresel güvenlik bakımından kırılganlaşması Batılı devletlerin silah ihracatlarının süreklilik kazanmasına sebep olmuştur.

Özetlemek gerekirse, günümüzde Ortadoğu silah ticareti bakımından çok büyük kazançların döndüğü bir pazar haline gelmiştir. Ayrıca yasal silah ticaretinin yanı sıra bölgede terörist grupların, uyuşturucu tacirlerinin, silah kaçakçılarının gerçekleştirdiği silah satışları sözü edilen pazarın sınırlarının genişlemesine sebep teşkil etmiştir. Bölgede bu silahlanma rekabetini kontrol edecek, yasadışı silahlanmayı önleyecek herhangi bir uluslar üstü veya

¹⁹⁰ Pirinççi, “Arap Baharı...” op.cit., s. 3

devletlerarası mekanizmanın bulunmayışı var olan durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesinin güvenlik yapısını açıklamak adına silahlanma önemli bir parametredir. Bölgedeki silahlanma var olan çatışmaların direkt bir nedeni değil fakat sonuçları itibariyle oluşturduğu kaotik ve gergin ortam, karar alıcıların gerek psikolojik gerek sosyolojik algılamalarının oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan silah üreticisi küresel devletlerin bölge üzerindeki öngörülemez çıkarları doğrultusunda silahlanmayı teşvik etmeleri, her geçen gün bölgenin barışa dair umutlarını azaltmakta ve bölgeyi daha da karmaşık bir çelişkiler yumağı haline getirmektedir. Güvenlik, risk, tehdit algılamaları doğrultusunda vücut bulan askeri mekanizmalar, ilerleyen safhalarda caydırıcı ve tahrik edici bir olgu haline gelmekte, bu doğrultuda vuku bulan silahlanma rekabeti bölgenin kırılğan yapısını daha de derinleştirmekte ve bölgenin politik, ekonomik, askeri ve çevresel güvenliğini daha da azaltmaktadır.

2. ORTADOĞU'DA PETROLÜN GÜVENLİK BOYUTU

Petrolün kaderi 1859'da ABD'de açılan bir ticari petrol kuyusunun yaptığı bir keşifle değişmiştir. Petrolün keşfedilmesiyle birlikte hammaddesi petrol olan motorların icadı otomotiv endüstrisinin hızla gelişmesine önayak olmuştur. Kısa bir zaman dilimi içerisinde ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi küresel ekonomik ülkelerde taşıt sayısı büyük bir ivme kazanmıştır. Bu gelişmeler paralelinde petrolün kullanım alanları genişlemiş ve kullanılan taşıt sayısının artışına bağlı olarak kullanım miktarında da aynı yönde artış yaşanmıştır. O tarihten günümüze değin petrol, uluslararası ölçekte devletlerin küresel rekabette yarıştıkları en birincil alan olma özelliği kazanmıştır. Bugün de küresel rekabetin en önemli hammaddesi olma özelliğini korumaktadır.¹⁹¹

Petrol bulunduğu dönemde en çok tercih edilen enerji kaynağı kömür idi. Petrol kömürle kıyaslandığında o dönem için daha masraflı olmasına rağmen kullanım şartlarının kolaylığı sayesinde kısa zamanda geniş bir yayılım göstermiştir. Özellikle kömüre kıyasla daha hijyen olması, kolay biçimde depo edilebilişi ve yine kömürden daha fazla enerji verebilmesi

¹⁹¹ Kerem Alkin, Sabit Atman,(İstanbul Ticaret Odası(İTO)), “*Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya Ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*”, Yayın No: 2006-48 İstanbul, 2006, syf:20

petrolün tercih edilmesinin en önemli etkenleridir. Özellikle Sanayi Devrimi ile başlayan süreç ile hızla gelişen teknolojik ve ekonomik buluşlar, Batılı ülkelerin petrole olan bağımlılığını daha da artırmış, petrol Batı için 21. yüzyılın vazgeçilmez hammaddesi haline gelmiştir. Petrolün ekonomik ve teknolojik gelişmeler için kaçınılmaz bir unsur olarak ortaya çıkmasından bu güne petrol rezervleri bakımından zengin olan bölgelerin güvenliklerinin sağlanması da küresel güçlerin dış politikalarının önde gelen hedefleri arasına girmiştir.¹⁹² Bir diğer ifade ile enerji koridorunun devamlı olarak akışkanlığını sağlayabilme adına Batılı devletler petrol rezervleri açısından zengin ülkeler ile yakın ilişkiler içerisine girmişler ve bu devletleri kendi nüfuzları altına almaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda özellikle Ortadoğu devletleri ile Batılı devletler arasında 1900'lü yılların başlarından itibaren üstü örtülü veya açık diplomasi ile yakın temaslar kurulmuş ve bunun sonucunda ham petrol rezervlerinin geleceği konusunda birçok anlaşma imzalanmıştır.

Ortadoğu'da petrol faktöründen bahsedilince akla ilk gelen alt bölge Basra Körfezi'dir. Bunun temel nedeni ise Ortadoğu bölgesinde yer alan petrol rezervlerinin büyük çoğunluğunun bu bölgede yer almasıdır. Söz konusu bölge İran ve Arap Yarımadası'nın bir kısmını ve bilhassa körfeze kıyısı olan ülkeleri kapsayan yaklaşık 5 milyon km²'lik bir alanda bulunan İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman gibi ülkeleri içinde barındıran stratejik bir bölgedir. Bölgede yer alan devletlerin büyük kısmı çoğunluk olarak Müslüman nüfusa sahip olmasına rağmen din faktörü bağlamında homojen bir ortamın bulunduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Özellikle geçmişten günümüze dek süregelen mezhep çatışmaları, sınır anlaşmazlıkları, ideolojik sorunlar ve rekabetten kaynaklanan devletlerarası sürtüşmeler bölgenin bir bütün olarak ele alınmasını zorlaştırmakta ve bölgenin siyasi, ekonomik ve iktisadi olarak kırılganlaşmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁹³

2.1. Küresel Siyasette Petrolün Politik, Ekonomik ve Güvenlik Boyutu

Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren petrol ve petrole dayalı politikalar Ortadoğu devletlerinin iç ve dış politikalarını belirleme ve etkileme açısından önemli yer teşkil etmiştir. Gelişen teknoloji ile dünya devletlerinin petrole olan bağımlılığında bir derinlik söz konusu olurken aynı unsur petrol rezervleri bakımından zengin bir coğrafya olan Ortadoğu'da yer alan devletlerin ekonomilerinin tek boyutlu olarak gelişmesine bağlı olarak kırılgan bir

¹⁹² Ibid, s. 20.

¹⁹³ ARI, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu... op. cit.*, s. 365-366.

ekonomik yapının da ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda petrol gerek bölgesel gerek küresel sistemleri etkileyebilme ve şekillendirebilme niteliği elde etmiştir. Özellikle 1979’lu yıllarda yaşanan Petrol Krizleri dünya ekonomik ve siyasi dengeleri etkileyebilme adına önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Küresel rekabet içerisinde bulunan devlet ve hükümetler petrol, kömür, doğalgaz ve diğer enerji sektörlerinin geleceği hususunda başta ekonomik olmak üzere politik, askeri ve toplumsal stratejiler belirlemekte ve kendi ulusal çıkarları doğrultusunda amaçlar belirlemektedirler. Özellikle petrolün artan önemine bağlı olarak devletler dış politikalarında bu hammadde bakımından zengin olan diğer ülkelerle yakın ilişkiler ve temas haline girmişlerdir. Bu durum petrolün küresel siyasette politik öneminin artmasına zemin hazırlamış ve devletler petrolün bu boyutunu dış politikalarında araçsallaştırarak dış politikalarının birer parçası haline getirmişlerdir.

Tablo-1 Yıllara Göre Dünyanın Artan Enerji İhtiyacı(1990-2035)¹⁹⁴

	1990	2010	2015	2020	2030	2035	2010-35*
Coal	2 231	3 474	3 945	4 082	4 180	4 218	0.8%
Oil	3 230	4 113	4 352	4 457	4 578	4 656	0.5%
Gas	1 668	2 740	2 993	3 266	3 820	4 106	1.6%
Nuclear	526	719	751	898	1 073	1 138	1.9%
Hydro	184	295	340	388	458	488	2.0%
Bioenergy**	903	1 277	1 408	1 532	1 755	1 881	1.6%
Other renewables	36	112	200	299	554	710	7.7%
Total	8 779	12 730	13 989	14 922	16 417	17 197	1.2%

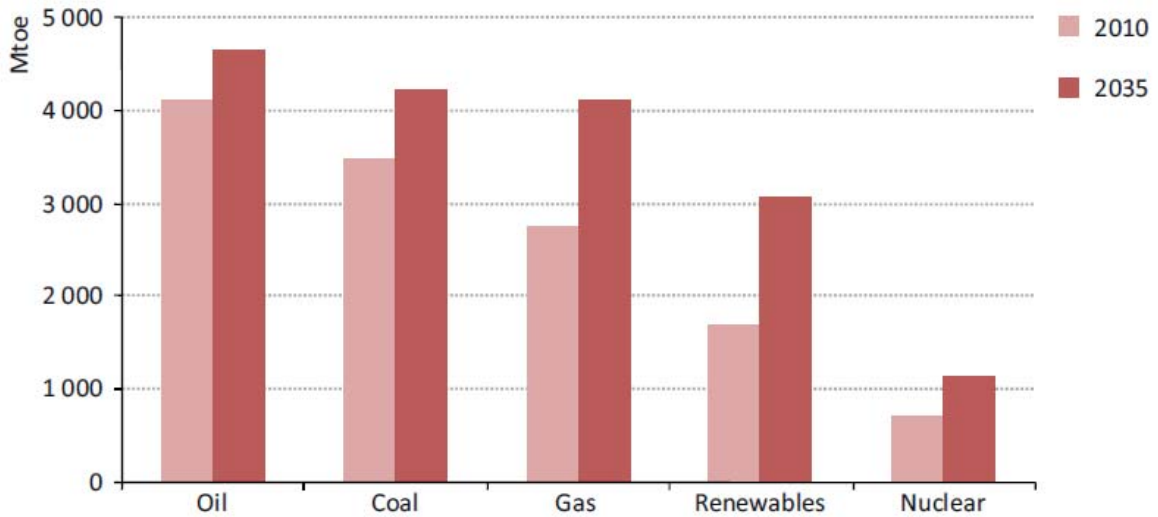
*Compound average annual growth rate. ** Includes traditional and modern biomass uses.

Küresel rekabet ortamında petrolün giderek artan politik boyutu, devletleri enerji rekabeti içerisine sürüklemiş ve küresel siyasetin en önemli aktörlerinden olan devletler de bu rekabette yer alabilmek için aktif rol oynamışlardır. Petrol kaynaklarının güvenliğinin sağlanması, bu bölgelerde ulaşımın sorunsuz işlemesi ve ulaşımın kontrolünün elde tutulması devletler açısından hem ekonomik hem de politik başarı için kilit faktörler olarak saptanmıştır. Petrolü ithal eden ülkelerin birçoğu, kendi topraklarında yeterli rezerv ve doğal kaynakların olmamasından ötürü ortaya çıkan enerji kıtlığını telafi edebilmek adına, yabancı ülke ve bölgelerde bulunan zengin arz kaynaklarını kontrol edebilme doğrultusunda farklı

¹⁹⁴ World Energy Outlook 2015, s.43,
http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2012_free.pdf (e.t. 31. 03. 2017)

stratejiler geliştirmişlerdir. Bu nedenle denilebilir ki, devletlerin oluşturdukları petrol ve enerji stratejileri ve bu doğrultuda geliştirdikleri plan ve projeler devletlerin dış politikalarının temel iskeletlerini oluşturmaktadır. Tarihsel perspektiften bakıldığında, geçmişten bugüne dek küresel petrol stratejilerinde rekabet alanında bölge olarak Ortadoğu en kritik coğrafyayı temsil etmekte ve küresel güçlerin ortak rekabet zemini haline gelmiştir. Bu kapsamda petrol başlı başına elde edilmesi gereken son derece önemli politik bir araç haline gelmiştir.¹⁹⁵

Grafik-1 Enerji Kaynaklarına Göre Dünyadaki Öncelikli Enerji Talebi¹⁹⁶

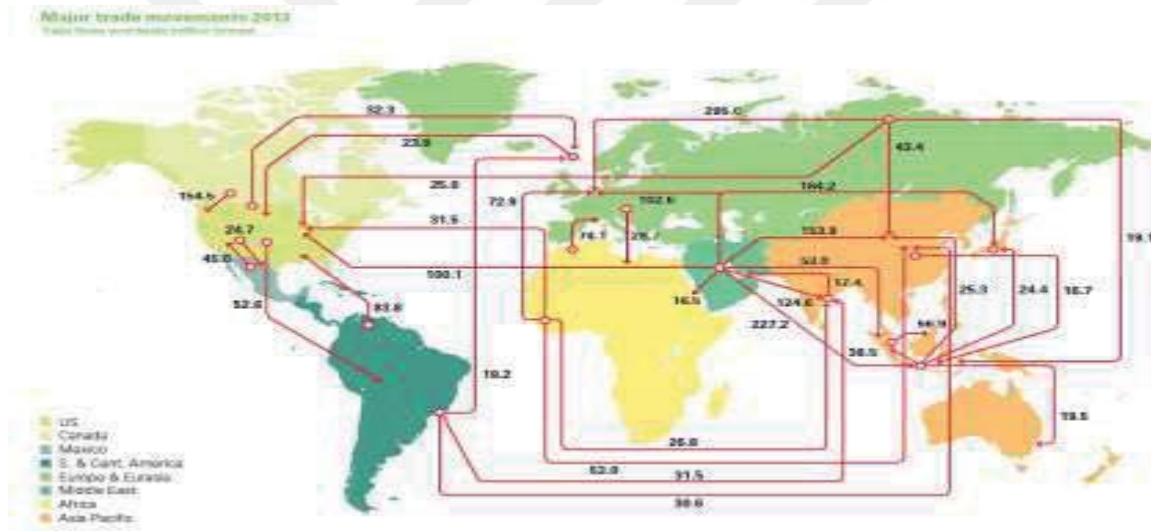
Günümüz küresel siyasetini etkileyen unsurların başında gelen petrol ve petrole dayalı dış politika çıktıları uluslararası ilişkilerin geleceği açısından oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle küreselleşmenin de etkisiyle hükümetlerin amaçları kendi ülkelerinin sınırlarını aşmış ve bu bağlamda enerji kaynakları ve hammadde bakımından zengin diğer bölgelerle ilişkiler gelişme içerisinde olmuştur. Ulusal çıkarları doğrultusunda devletler kendi sınırları dışında hammadde ve doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerle kurdukları güçlü ilişkiler sayesinde küresel enerji rekabeti içerisinde girebilmektedirler. Bu açıdan

¹⁹⁵ Alkin ve Atman, op. cit., s. 43.

¹⁹⁶ Mesut Şöhret, “Enerji Güvenliği’nin Ekonomi Politikası Ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi”, Bilgesam Yayınları, s. 532

değerlendirildiğinde petrol küresel rekabette devletlerin küresel enerji piyasalarında söz sahibi olmak adına en çok çaba sarf ettikleri alanların başında gelmektedir. Yine devlet yatırımlarının en çok harcandığı sektör petrol endeksli otomotiv, ulaşım, inşaat gibi alanlardır. Bu bağlamda devletler kendi ekonomik güçleri oranında petrol bakımından zengin bölgelerde kurdukları şirketler ile söz konusu bölgelerde enerji alanında etkili olmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle de söz konusu bölgelerdeki devletler ile kurulan politik, ekonomik ve askeri ilişkiler son derece hassas bir öneme sahip olmaktadır. Netice itibariyle, küresel rekabette devletlerin izledikleri siyasi ve ekonomik tutum petrol ve diğer enerji kaynaklarına bağlı olarak esneklik kazanmaktadır.

Harita-1 Petrolün Dünyadaki Önemli Ticari Akış Hareketleri¹⁹⁷

Petrol arzının güvenliğinin sağlanması ve sürekliliğinin idame ettirilmesi devletlerin ulusal güvenlikleri ile yakından ilişkilidir. Petrol arzı ve fiyatları, ekonomik istikrar ve refahın sağlanması adına hayati öneme sahiptir ve ülkenin endüstriyel kalkınması için en önemli husus olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda göz önüne alındığında özellikle günümüz dünyasında devletlerin dış politikalarının öncelikli alanları içerisinde yer petrol, ithalatçı devletlerin vatandaşları, yatırımcılar ve finans mekanizmaları başta olmak üzere toplumu ilgilendirmesi bakımından gittikçe bir iç politik unsur haline dönüşmektedir. Diğer taraftan,

¹⁹⁷ BP Statistical Review of World Energy 2014, s.19,

<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energyeconomics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (Erişim Tarihi 31.03.17)

petrol arz ve talebinin istenen dengede tutulması ve enerji trafiğinin kesintisiz olarak tüm dünyaya aktarılmasının sağlanması devletlerin dış politikalarında başlı başına amaç haline gelmiştir.¹⁹⁸ Bu enerji akışının güvenli olarak sürekliliğinin sağlanması önünde oluşabilecek risklerin başında söz konusu petrol açısından zengin bölgelerde baş gösteren güvenlik sorunlarıdır. Özellikle günümüzde ivme kazanan küresel terörizmin kendine yeni alanlar keşfederek tüm dünyaya yayılması birçok dünya devletinin gündeminde ilk sıralarda kendine yer bulmuştur. Ortadoğu'da baş gösteren terörist eylemlerin yayılmasında petrol alanlarının hakimiyetinin kimin elinde olacağı hususu önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Devlet dışı silahlı örgütlerin yayılmasında kuşkusuz bölgenin uzun yıllar boyunca savaş alanı olması da önemli bir etken olmuştur. Ayrıca bölge dışından yapılan gerek politik gerek ekonomik müdahaleler ya da üstü örtülü yardımlar da bölgedeki terörizmin ve terörist grupların güçlenip yayılmasında önemli rol oynayan diğer unsurlardır.

Sonuç olarak, petrol bir enerji maddesi olarak keşfedilmesinden bugüne uluslararası ilişkilerin genel gündemini etkisi altına almıştır. Devletler dış politika stratejilerini belirlerken bu unsuru göz önünde bulundurmışlar, küresel siyaset bu faktör üzerinden şekillenmeye başlanmıştır. Günümüzde dahi meydana gelen siyasi, politik, askeri gelişim ve dönüşümlerin arka planlarında yatan temel parametreleri sorgularken petrol unsurunu ilk sıraya koymak durumundayız. Özellikle politik ve ekonomik anlamda kırılgan bir yapı arz eden Ortadoğu bölgesinde meydana gelen devrimler, askeri gelişmeler, ideolojik rekabetler ve halk hareketlerinin petrol unsuru ile yakından ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Küresel rekabet içerisinde bulunan güçlü devletlerin dış politikalarını belirlerken petrol unsuruna ayrı bir önem vermeleri bu devletlerin petrol açısından zengin olan Ortadoğu Bölgesinde meydana gelen ve petrol fiyatlarını etkileyebilecek gelişmeleri yakından takip etmelerine sebep olmaktadır. Bu bağlamda küresel rekabet halinde olan devletlerin dış politikaları ile petrol faktörü arasında sıkı bir ilişki vardır. Tüm bu bilgiler ışığında enerji piyasasının temel argümanı ve küresel rekabetin stratejik ana unsuru olan petrolün gelecekte de devletlerarası ilişkileri yönlendireceği öngörülmektedir.

2.2. Ulusal Güvenlik Ve Enerji Güvenliği Arasındaki İlişkinin Analizi

Devletlerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin yansımaları dış politikada genel stratejinin belirlenmesinde de

¹⁹⁸ Alkin ve Atman ,*op.cit.*, s. 44.

belirleyici rol oynamaktadır.¹⁹⁹ Bu durumun doğal bir sonucu olarak küresel siyasette devletler arası ikili ilişkilerde üzerinde en çok mesai sarf edilen konuların başında enerji güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Enerji güvenliği kavramı çok farklı faktörlerden eş zamanlı olarak etkilenebilmektedir. Bu faktörlerin başında enerjinin iletim ve dağıtımının sağlandığı kanalların olası terörist saldırılarına maruz kalması, dış yatırımların kesintiye uğramasından kaynaklanan finansal problemler, doğal felaketlerin meydana getirebileceği olumsuzluklar, iç karışıkların bölgesel yansımaları, dini, etnik ve ideolojik çalkantıların oluşturabileceği kaotik ortam, mevcut verimsiz altyapı sistemleri enerji güvenliğini etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda enerji politikaları ve arz güvenliğinin değerlendirilmesinde söz konusu kaynakların bulunduğu coğrafik bölgenin stratejik açıdan önemi, mali boyutunun hesaplanması, arz ve talep arasındaki dengenin sağlanması, ithalatçı devletlerin enerji bağımlılığının sürdürülmesinin sağlanmasından kaynakların elde edilebilmesi için geliştirilen askeri doktrinlere kadar birçok faktör doğru analizler ile göz önünde bulundurulmalıdır.²⁰⁰ Bu bağlamda bölgesel ve küresel enerji akışı güvenliğinin sağlanabilmesi yukarıda saydığımız faktörlerin doğru analizler ile değerlendirilmesine bağlıdır. Enerji kaynakları bakımından zengin bölgelerde yer alan devletlerin politik kültürü, siyasi sistemi ve ulusal hassasiyetleri gibi iç dinamiklerini doğru okuyup yorumlayabilmek enerji güvenliğinin sağlanmasında diğer önemli bir faktördür.

Enerji güvenliği konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri enerjiyi ön plana alırken diğeri güvenliği almaktadır. Enerji güvenliği yerküre de yer alan enerji kaynaklarının saptanabilmesini, erişilebilir bir durumda bulunmasını ve fayda sağlayabilecek bir durumda olmasını içermektedir. Enerji güvenliğinin güvenlik odaklı boyutu ise enerji kaynaklarını arama, geliştirme, üretim, dağıtım, iletişim kanalları, pazarlama ve tüketim aşındaki tesislerin olası her türlü terör saldırısına karşı fiziki korunmasını ele almaktadır. Bu farklı bakış açıları doğrultusunda enerji güvenliği kavramının enerji ağırlıklı boyutu daha şu şekillerde tanımlanmaktadır;

- Enerji güvenliği, enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve farklı kaynaklardan istenen miktarlarda ve alıcıların uygun bulunduğu fiyatlarla sağlanması ve en iyi verimlilikle tüketilmesi,

¹⁹⁹Şöhret, op. cit., s. 532

²⁰⁰ Cenk Sevim, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, Journal of Yasar University, 2012, Sayı 26(7), s.4378 – 4391.

- Enerji güvenliği; yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına, tutarlı fiyat ve istikrarlı bir kaynaktan, bulunduğu bölgenin fiili olarak tehdit riskleri içermediği ve gerekli ulaşım imkânlarının sağlandığı,
- Enerji güvenliği; dünyada var olan enerji kaynaklarının akılcı ve tasarruflu kullanılması
- Enerji güvenliği; günümüz dünyasının vazgeçilmez bir ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanabilmesi olarak ifade edilebilir.²⁰¹

Enerji güvenliğinin ulusal güvenlik için ayrılmaz bir parça olduğunu gösteren yazılı metinlerden bir tanesi de ABD Ulusal Enerji Stratejisinde belirlenmiştir. Genel olarak üzerinde durulan kavram tanımlamaları şunlardır;

- Tüm dünya devletlerini ilgilendiren küresel enerji politikaları, küresel ekonomik dengeleri bozmayacak bir şekilde ekonomik büyümeyi de sağlayacak bir şekilde tasarlanmalıdır,
- Enerji güvenliğinin sağlanabilmesi adına devletler dış politika ve ulusal ekonomilerinde bu kavrama özel bir yer ayırmalı,
- Tüm enerji kaynaklarını korumak adına başta bu kaynakların dağıtımında kullanılan boru hatlarının ve diğer enerji güzergahlarının güvenliğinin sağlanması,
- Kullanılan enerji türlerinin çeşitliliği artırılmalı, tek çeşitlilikten kaçınılmalı ve ülkeler arası ikili faydalar temelinde istişlik sağlanmalıdır.²⁰²

Enerji güvenliğinin yasal yollar ile korunma altına alınması, tüm enerji piyasalarında denge ve istikrarın sağlanması, olası enerji krizlerinden kaçınılması için gerekli tedbirlerin alınması tüm devletlerin ortak sorumluluk alanlarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda devletler kendi ulusal güvenlikleri çerçevesinde küresel enerji güvenliğinin sağlanması adına gerekli adımları atmakla yükümlüdürler. Enerji güvenliğinin nasıl sağlandığına baktığımızda, enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan ülkeler ekonomik kalkındırmalarını sağlamak adına talepte çeşitlilik için mesai sarfederken, enerjiyi ithal eden diğer ülkeler ise arz çeşitliliği için mücadele etmektedirler. Böylece arz-talep dengesi sağlanmakta ve devletler karşılıklı fayda temelinde çıkarlarını artırmaktadırlar.

²⁰¹ Sevim, op,cit., s. 4378-4391

²⁰² Örgen Uğurlu, “Çevresel Güvenlik ve Türkiye’de Enerji Politikaları”, Örgün Kitapevi, İstanbul, 2009, s. 21.

Enerjiyi ithal ederek ekonomilerini güçlendirmeye çalışan devletler için enerji arz güvenliğini sağlamanın en iyi yolu arz çeşitliliğinde süreklilik oluşturabilmek ve enerjinin geldiği koridorun güvenliğini sağlayabilmekte yatmaktadır. Enerji arzının çeşitliliğinin sağlanması enerji stratejilerinin pratiğe geçebilmesi adına hayati önem taşımaktadır. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında iki önemli etken yer almaktadır. Bunlardan ilki kullanılan enerji kaynaklarının çeşitliliğinde artış oluşturabilmek, diğeri ise söz konusu enerjinin temin edildiği bölgelerin çeşitliliğinin sağlanmasıdır.²⁰³ Bu doğrultuda enerjiyi ithal eden ülkeler olası kriz dönemlerinde tek bir devlete bağımlı olmayacağından küresel siyasette daha esnek bir pozisyona sahip olabileceklerdir.

Sonuç olarak, günümüzde küresel enerji güvenliğinin sağlanması devletlerin dış politikalarında başlı başına bir hedef olarak belirlemektedir. Enerji ve doğalgaz gibi fosil yakıtları ithal eden devletler ve ekonomik ve iktisadi kalkınmalarını sağlamaya çalışan ihracatçı ülkeler bölgesel güvenliğin temini için gerekli tedbirleri almak durumundadırlar. Aksi takdirde olası bir terörist eylem, çatışma hali ve ya kriz anında bozulan denge ve istikrarlı yapının sadece bölgesel değil küresel yansımaları ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu noktada enerji jeopolitiğinin pratikte kendine uygulama alanı bulması hayati bir önem taşımaktadır. Diğer taraftan petrol bağımlılığının gelecekte de artarak devam edeceği düşünülmektedir. Özellikle küresel siyasette giderek artan bir pozisyona sahip olan Çin ve Hindistan'ın gelecekte en büyük petrol tedarikçileri olmaları beklenilmektedir. Gelecekte karşılaşılabilecek bir diğer önemli problem ise en önemli fosil enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın üreten ve tüketen devletler arasında asimetric bir dağılım göstermesidir. Özellikle petrol ve doğal gaz giderek artan bir bağımlılığın su üstüne çıkması beraberinde bu durumdan rant sağlamaya çalışan devlet dışı örgütlerin meydana çıkmasına sebep olmaktadır. Netice itibariyle, devletler ulusal çıkarları doğrultusunda küresel enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak adına işbirliği yapmak zorundadırlar. Günümüzde giderek tırmanan terörizm karşısında devletlerin yapacakları işbirlikleri küresel enerji güvenliğinin sağlanmasında hayati bir önem taşımaktadır.

²⁰³ Sevim, op.cit., 4378-4391

2.3. Ortadoğu’da Meydana Gelen Çatışmaların Açıklanmasında Enerji

Kaynaklarının Rolü

Esasen Sanayi Devrimi’nin başlamasından günümüze değin devletler enerji kaynaklarına sahip olabilmek için kıyasıya rekabet içinde olmuşlardır. Bu rekabetin sonucu ise milyonlarca insanın hayatına mal olan iki dünya savaşı olmuştur. Her iki savaşta da amaç enerji kaynakları ve yer altı zenginliklerine sahip bölgelerin kontrol altına alınması olmuştur. Devletler arasında her daim dünya liderliğine giden yol enerji kaynaklarını kontrol altına almak üzerine kurulmuştur. Bu fikrin altında yatan temel saik ise, iktisadi ve sosyal kalkınma için ana etkenlerden olan enerji kullanımının, göç dalgalarına bağlı olarak artan nüfus, köyden kentlere artan göçler ve beraberinde gelen şehirleşme, sanayileşme ve teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak sürekli artış seyri izlemesidir.²⁰⁴ Bir başka ifade ile enerji kaynaklarına sahip olma siyasi ve iktisadi kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Özellikle günümüzde bir devletin uluslararası sistemde diğer devletlere ekonomik ve askeri gücünü ispatlayarak caydırıcılık kazanması, sahip olduğu enerji kaynakları ile ölçülür hale gelmiştir. Fakat dünya üzerinde var olan enerji rezervlerinin giderek azalması gelecekte var olacak çatışmaların da habercisi olarak görülmektedir. Bu doğrultuda geçmişte olduğu gibi gelecekte de enerji kaynakları sorunsal devletler arası çatışmaların temelinde yer almaya devam edecektir.

Yaşadığımız 21. yüzyılda meydana gelen birçok savaş ve çatışmanın temelinde enerji kaynaklarına sahip olma veya bu kaynaklar açısından zengin olan bölgeleri kontrol altında tutmak isteği olmuştur. Bu savaşlara küresel etkileri bakımından Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı gösterilebilirken bölgesel çaplı ama sonuç itibariyle küresel etkileri olan Kore Savaşı, Küba Krizi, Vietnam Savaşı, Arap-İsrail Çatışmaları, Süveyş Krizi, Körfez Savaşları ve Irak’ın İşgali örnek olarak gösterilebilir. Tüm bu savaş ve çatışmaların nedenleri arasında enerji kaynakları doğrudan veya dolaylı olarak etkili olmuştur. Özellikle günümüz küresel siyasetinde enerji jeopolitiği ve enerji güvenliğinin sağlanması uluslararası sistemdeki rekabetin temel nedeni olarak görülmektedir. Orta Doğu’da enerji jeopolitiği, arz ve talep güvenliğinin sağlanması adına yukarıda değindiğimiz Arap-İsrail Çatışmaları, Süveyş Krizi, Körfez Savaşları ve Irak’ın İşgali olaylarına temel parametreleri ile bakmakta fayda vardır.

2.3.1. Arap-İsrail Savaşları’nın Enerji Boyutu

²⁰⁴ Ibid

Kuşkusuz 20.yüzyılın siyasi haritası incelendiğinde en çok dikkat çeken olayların başında Arap-İsrail Savaşları gelmektedir. Sorun, köken itibariyle 1517-1917 yılları arasında Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Filistin topraklarının 1917’de İngiltere’nin manda yönetimine girmesiyle başlamıştır. İngiltere’nin Yahudi toplumuna vaadi olan ve bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasını öngören Balfour Deklarasyonu Yahudi liderlerin uzun süren çabaları sonucunda Fransa, ABD, İtalya ve Japonya gibi küresel devletlere kabul ettirilmiş ve 1919 Paris Barış Konferansında Yahudiler Filistin toprakları üzerindeki taleplerini açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu talepler şu şekilde sıralanmaktaydı: Yahudilerin Filistin toprakları üzerindeki tarihsel haklarının tüm dünya kamuoyunca tanınması ve desteklenmesi, Lübnan’ın güneyini ve eski Ürdün’ü içerecek şekilde yeni bir Filistin sınırının çizilmesi, Filistin için İngiltere önderliğinde bir manda yönetiminin kurulması, Balfour Deklarasyonu’nun pratiğe geçirilmesi, Filistin’e gerçekleştirilecek Yahudi göçlerinin desteklenmesi ve Filistin Yahudilerinin temsili için bir komisyonun kurulması olarak sıralanmaktaydı.²⁰⁵

1948 yılına gelindiğinde ise BM bünyesinde bir uluslararası sorun haline gelen Filistin Meselesi İsrail Devleti’nin kurulması ile yeni bir boyut kazanırken aynı zamanda beraberinde yeni krizleri de getiriyordu. Bu krizlerin ilki 1948 Arap-İsrail Savaşı’dır. İsrail devleti kurulduktan kısa bir süre sonra bölgenin geleneksel Arap devletleri olan Mısır, Irak, Ürdün, Suriye ve Lübnan orduları ile karşı karşıya kalmıştır. Savaşın başında üstünlük kuran Arap orduları Batılı devletlerin İsrail’e olan savaş ve mühimmat yardımlarından sonra üstünlüklerini savaşın sonuna kadar devam ettirememişler ve ilk başlarda ele geçirdikleri toprakları geri bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu savaş İsrail’in Sina yarımadasını işgal etmesinden sonra Mısır’da iç karışıkların başlamasıyla devam etti. Sina yarımadasını işgal eden İsrail İngiltere tarafından uyarıldıktan sonra ilerleyişini durdurdu ve 24 Şubat 1949’da Mısır ile 23 Mart 1949’da Lübnan ile 3 Nisan 1949’da Ürdün ile ve son olarak 20 Temmuz 1949’da Suriye ile ateşkes antlaşması imzaladı.

1967 Arap-İsrail Savaşı’na bakıldığında göze çarpan en önemli detayın bölgenin Doğu Bloku ile Batı Bloku arasında bir mücadele etme platformu, birbirini alt etme adına büyük devletlerin bir satranç tahtası hükmüne geçmiş olması dikkatleri çekmektedir. Arap devletleri SSCB tarafından silahlandırılırken İsrail tarafı geçmişte de olduğu üzere Batılı devletler

²⁰⁵ ARI, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu ...*, op. cit., s. 255-256.

tarafından teçhizatlandırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Arap toplumlarında baş gösteren milliyetçi hareketlerin popüler hale gelmesi-Mısır'da Cemal Abdülnasır, Suriye'de Baas rejimi iktidarı- savaşın gidişatını doğrudan etkilemiştir. Savaş 5 Haziran 1947'de İsrail'in Mısır hava güçlerini bombalamasıyla başladı. Aynı gün içerisinde Suriye ve Ürdün hava kuvvetlerinin de eş zamanlı olarak bombalanmasıyla İsrail savaşın hemen başında üstünlük kurmuştur. Arap ülkeleri ise tam bir facia yaşamış ve hava kuvvetleri savaşın hemen başında devre dışı bırakılmıştır. Kara gücü bakımından da üstünlük sağlayan İsrail, 7-8 Haziran tarihleri arasında Mısır cephesinde Sina yarımadasını, Ürdün cephesinde ise Batı Şeria'yı ve Kudüs'ün tamamını ele geçirmiştir. Suriye cephesinde ise stratejik öneme sahip Golan tepeleri İsrail tarafından işgal edildi. Sonuç olarak, 1967 Arap-İsrail Savaşı da İsrail'in lehine sonuçlandı ve Arap devletlerindeki milliyetçi rejimler büyük bir darbe yemiş oldular.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nı diğer savaşlardan ayıran birkaç özellik bulunmaktadır. Öncelikle, bölgedeki Arap ülkeleri İsrail'i artık tamamen ortadan kaldıracakları fikrini taşıyorlardı. İsrail'in varlığı kabullenmiş, amaç önceki savaşlarda kaybedilen toprakları geri kazanmak olmuştur. Ayrıca bu savaşı başlatan taraf bu kez İsrail tarafı değil Arap ülkeleri olmuştur. 6 Ekim 1973'te Suriye ve Mısır orduları beraber hareket ederek sürpriz bir şekilde İsrail'e karşı taarruza girişmişlerdir. Savaş'ın başlangıç tarihi Yahudilerin Yom Kippur bayramına rast gelmesiyle 1973 Savaşı bu adla da bilinmektedir. 10 Ekim tarihine kadar Mısır Sina bölgesinin doğu kısmını ele geçirmiş, kuzeyde ise Suriye 1967 Savaşında kaybettiği toprakları tekrar geri almış İsrail kısmen de olsa bozguna uğratılmıştır. Fakat savaşın gidişatını yine Batılı devletlerin İsrail'e olan destekleri değiştirmiştir. Savaş boyunca daha önce 1967 savaşında olduğu gibi SSCB Arap ülkelerini desteklerken Batı dünyası da İsrail'i desteklemiştir.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nı diğer savaşlardan ayıran asıl önemli boyutu enerji boyutudur. Devam eden savaşta Amerikan Kongresinin 21 Ekimde İsrail'e 2,2 milyar dolarlık askeri yardım paketini onaylaması üzerine OAPEC(Organization of Arab Petroleum Exporting Countries) üyesi Arap ülkeleri (Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn, Mısır, Suriye, Libya ve Cezayir) Amerika Birleşik Devletleri'ne petrol ambargosu uygulama kararı almışlardır.²⁰⁶

²⁰⁶ Ibid, s. 365

1973 Arap-İsrail Savaşı'nın bir diğer önemli sonucu petrolün uluslararası etki oluşturabilecek bir boyutunun Arap ülkeleri tarafından fark edilmesi ve dış politika aracı olarak kullanılması olmuştur. 17 Ekim 1973'te OAPEC üyesi ülkeler; "1967 savaşı sırasında İsrail tarafından işgal edilen tüm Arap toprakları tamamen boşaltılmadıkça ve Filistin halkının meşru hakları tesis edilinceye kadar" petrol üretiminin her ay %5 oranından az olmamak şartıyla kısıllacağı kararını aldılar.²⁰⁷ Bu karardan sonra petrolün savaşın gidişatını değiştirdiği anlaşılmıştır.

2.3.2. Süveyş Krizi Ve Enerji Boyutu

1948 Savaşı'ndan ağır bir yenilgi ile çıkan Mısır'da sular ısınmaya başlamıştı. Savaşın bu derece ağır bir bozgunculukla sonuçlanacağını kimse beklemiyordu. Savaşın yenilgi ile sonuçlanmasının faturası ise Kral Faruk'a kesildi ve 26 Temmuz 1952'de ordu içinde Hür Subaylar adı verilen bir askeri grup darbe ile Kral Faruk'un monarşisine son verdi. Ordu içinde darbenin mimarı olarak Cemal Abdül Nasır öne çıkan lider oldu. Nasır'ın Batı karşısındaki tutumu, halkın İsrail ve İngiltere'ye olan nefreti, Bağdat Paketi'nin getirmiş olduğu politik yalnızlık Arap milliyetçiliğinin başlamasında katalizör görevi üstlenirken Nasır'ı da Arap dünyasının liderliğine itiyordu. Nasır açık bir şekilde Bağdat Paketi'nin Batının emperyalist bir oyunu olarak algıladığını açıklamış, bu pakta üye olan devletleri de Siyonizm'e hizmet etmekle suçlamıştır.²⁰⁸

Süveyş Kanalını önemli kılan sahip olduğu stratejik konumudur. Akdeniz'den Hint Okyanusuna çıkış köprüsü olarak işlevsel bir görevi olan kanal Batı açısından da stratejik bir unsur olma özelliğini korumuştur. Süveyş krizinin çıkış noktası esasen Mısır'ın Asvan barajı için ihtiyaç duyduğu maddi desteğin İngiltere ve ABD tarafından reddedilmesi olmuştur. Bunun üzerine Nasır, 26 Temmuz 1956 yılında kanalı millileştirdiğini ilan etmiştir. Bu karar üzerine Londra Konferansında bir araya gelen Batılı devletlerin Mısır'a karşı aldıkları ekonomik ve siyasi baskıları sonuç vermeyince İngiltere ve Fransa İsrail ile işbirliği yaparak Mısır'a saldırma kararı aldılar.

²⁰⁷ Veysel Ayhan, "İmparatorluk Yolu, Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu", Nobel yayınları, Ankara, 2006, s. 272.

²⁰⁸ M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", (Der. Faruk Sönmezoğlu), "Türk Dış Politikasının Analizi (içinde)"23, 2.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.571.

Stratejik öneme sahip Süveyş Kanalını millileştirdiğini ilan eden Cemal Abdül Nasır Batı emperyalizmine karşı meydan okumaktaydı. Karşısında İngiltere ve Fransa'yı bulan Nasır, İsrail'e karşı yapılacak savaşta dönemin bir diğer hegemon gücü SSCB'den gelecek askeri ve ekonomik desteğe güvenmekteydi. İngiltere için ise kanala müdahale kaçınılmaz hale gelmişti. İsrail 26 Ekim 1956'da Mısır'a karşı saldırıya geçerken İngiltere ve Fransa her iki ülkeye de diplomatik nota vererek derhal kanaldan 10 mil geri çekilmelerini istemişlerdir. Daha sonra kanalı korumak adına stratejik mevkiiler Fransız ve İngiliz orduları tarafından işgale başlandı. Bu saldırı o dönem birçok ülkede olduğu gibi Türkiye tarafından da sert bir dille kınanmıştır. Diğer taraftan söz konusu saldırı ABD ve SSCB tarafından da tepki ile karşılandı. İsrail Sina yarımadasında ilerleyişini sürdürünce Mısır'a Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün tarafından askeri destek teklifleri gelmişse de Nasır bu yardım tekliflerini Batı'nın bir siyasi kumpasıdır fikriyle geri çevirmiştir.²⁰⁹ Bu bağlamda Nasır kendi kendini siyasi

Süveyş Krizinin yaşandığı dönemde iki kutuplu dünyanın temel aktörleri olan ABD ve SSCB İngiltere ve Fransa'nın kanala müdahalelerini Birleşmiş Milletler kürsüsünde göstermişlerdir ve BM'nin en kısa zamanda devreye girmesini talep etmişlerdir. İngiltere ve Fransa için asıl şaşırtıcı olan ABD'den gelen siyasi baskıydı. Her iki devlet de ABD'nin tarafsız kalacağını düşünmüş fakat bu noktada yanılmışlardı.²¹⁰ ABD'nin yapmış olduğu baskılar sonuç verdi ve Aralık 1956'da İngiltere ve Fransa, Mart 1957'de ise İsrail Mısır'dan geri çekilme kararı aldı. İsrail ve Mısır sınırları arasına BM tarafından BM Acil Durum Gücü(UNEF) askerleri konuşlandırılmış bu güç 1967 yılına Mısır'ın kendi topraklarından geri çekilmelerini istemesine kadar görev yapmışlardır. Sonuç olarak, Süveyş Kanalı Nisan 1957 yılında tekrar uluslararası ticaret trafiğine açıldı ve savaşı kaybetmesine rağmen Mısır'ın egemenliği altında kalınmasına karar verildi. Hiç kuşkusuz bu durum Nasır'ın Arap dünyasında popülaritesini artırmış ve siyasi, karizmatik bir lider olarak öne çıkmasında etkili olmuştur.²¹¹

²⁰⁹ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, “Birleşmiş Milletler Kuvveti; Süveyş ve Kongo Olayları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 2001, ss. 157-72

²¹⁰ David W. Ziegler, “*War, Peace and International Politics*”, 8th. Edition, Addison Wesley Longman, New York, 1999, p. 54

²¹¹ İlhan Aras, “*Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar Ve Uluslararası Hukuk*”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2010, ss. 15-16.

Süveyş Krizinin bir sonucu da o dönem de İngiltere'ye destek veren Arap müttefiklerinin zor durumda kalmış olmasıydı. Özellikle Bağdat Paktına üye olan Arap devletleri kendi içlerinde kutuplaşma yoluna gidiyorlardı. Bu krizin İngiltere'nin istemediği bir sonuçla bitmesi, İngiltere'ye destek veren Ortadoğu devletlerinin de siyasi prestij kaybetmesine neden oldu ve Nasır'ın Arap dünyasında bir lider olarak belirmesine olanak sağladı. Ayrıca özellikle Mısır'da Nasır ile başlayan Arap Milliyetçiliği de bu kriz sayesinde daha geniş alanlara yayılma imkânı buldu. Bu bağlamda dönemin Batı yanlısı Arap ve Müslüman devletleri Nasır'ın artan bu popülaritesini düşürücü dış politika üretme yollarına girdiler. Sonuç olarak, Süveyş Krizi bölgesel çaplı olmasına rağmen sonuçları ve yansımaları itibariyle küresel nitelikte olmuştur. Nasır önderliğinde Mısır'ın Arap camiasında siyasi liderliğinin önünü açmış ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasını sağlamıştır.

2.3.3. İran-İrak Savaşı ve Enerji Boyutu(1980-1988)

Körfez Savaşları'nın ilki Irak ile İran arasında sekiz yıl süren ve kesin bir kazananı olmayan İran-İrak Savaşı'dır. Savaşın temelinde yatan gerçeklikler ise birden fazladır. Bunlardan ilki, dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin'in İran rejiminin zor günler yaşadığı bir dönemde iki ilke arasındaki tartışmalı sınır meselelerini çözmek, İran'ın devrim ihracını engellemek ve Irak'taki Şii azınlığa yardımını engellemek , Mısır'dan boşalan Arap liderliğini devralmak adına İran'a karşı alınabilecek bir askeri zaferin kendisini Arap dünyasının yeni lideri yapacak olduğuna dair düşünceleri olmuştur.

İki ülke arasında savaşa başvurmayı gerektirecek mücbir bir sebep veya sebeplerin olup olmadığı tartışılırken, tarihsel olarak süregelen birtakım sorunların olduğu bilinmekteydi. Bunlar; sınır sorunları, ideolojik sorunlar, dinsel ve mezhep sorunları, Kürt Sorunu ve Kuzistan Arapları sorunu gibi belli başlıklar altında toplanabilir. Bu doğrultuda İran ile Irak arasında 1975 yılında imzalanan Cezayir Antlaşması, iki ilke arasındaki sınır anlaşmazlıklarına geçici de olsa bir çözüm getirmekteydi. Bu antlaşma ile Irak Şatt-ül Arap su yolunun doğu yakasını İran'a vermeyi kabul etmiş buna karşılık İran da Kürtlere o zamana kadar sağladığı desteği keseceğini vaat ediyordu. Ancak antlaşmadan sonra Irak, Fransa ve Sovyetlerden askeri teçhizat alımını hızlandırmış, 1978'de Arap Birliği Zirvesine ev sahipliği yaparak siyasal prestijini artırmıştır.²¹²

²¹² Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...*, op. cit., s. 433

İran-İrak Savaşı'nın patlak vermesinde kuşkusuz dönemin olağan konjonktürü de etkili olmuştur. Nasır önderliğinde bir süre Arap dünyasına liderlik rolü üstlenen Mısır'ın Camp David antlaşması ile İsrail ile anlaşmaya varması Mısır'ın Arap dünyası ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki liderlik statüsünü derinden zedelemiş, bu durum Saddam önderliğindeki Irak'ın yeni liderlik görevini üstlenmesi için itici güç oluşturmuştur. Diğer taraftan, İran'da devrimin başarıya ulaşması ile Şah yönetiminin sona ermesi Arap dünyasında yeni lider ülke arayışlarını hızlandırmış, Irak kendine bu yeni rolü üstlenmiş ve oluşan güç ve statüko boşluğunu kendi lehinde kullanmak istemiştir. Siyasi arenada kendini yeterli ve güçlü hisseden Saddam, ekonomik olarak da petrol gelirlerinden oldukça tatminkâr ve umutluydu. Sahip olduğu petrol rezervleri bakımından Suudi Arabistan ve İran'dan sonra Orta Doğu'nun üçüncü büyük gücü olan Irak, yıllık 26 milyar dolarlık petrol geliri ile 1980'li yıllarda önemli bir ivme kazanmıştı. Tüm bu istatistiklere fazlasıyla güvenen Irak, savaşa girmek için farklı bahaneler aramaya başladı.

İran-İrak Savaşı'nın petrol boyutu ise Irak'ın gizli hedeflerinde yatmaktaydı. Irak, İran'ı bozguna uğratarak, Tahran'dan ülkenin ikinci sanayi bölgesi olan Ahvaz, Hürremşehr, Abadan, Bender ve Humeyni gibi petrol ve doğalgaz merkezlerinin bulunduğu Kuzistan bölgesinde yer alan ve yaklaşık bir buçuk milyon dolayındaki Arap halkı özerkliğe kavuşturarak bu bölge üzerinde siyasi nüfuz kurmayı amaçlıyordu. Böylece, hem bu petrol ve doğalgaz bakımından zengin olan yerler İran'ın denetiminden çıkarılacak, hem de Kuzistan Araplarının özerkliği sağlanarak, İran'dan sağlanan gizli destek ile bölgede önemli bir yer teşkil etmeye başlanan Kürtler siyasi arenada dengelenmiş olacaktı.²¹³

Savaş 22 Eylül 1980 tarihinde Irak'ın Kuzistan Araplarının olduğu bölgeye saldırmasıyla başlamış oldu. Savaş'ın ilk başlarında herhangi önemli bir dirençle karşılaşmayan Irak, İran topraklarında hızla ilerlemeye başladı. Ancak savaşın uzun yıllar boyunca devam etmesi Irak'ı ekonomik olarak yıprattı ve petrol gelirlerinde hızlı düşüslere sebep oldu. Dışarıdan beklediği desteği de göremeyince Irak savaşın başındaki üstünlüğünü koruyamadı. ABD'nin de İran'a destek vermesiyle Irak için savaş kâbusa dönüşüyordu. Sonunda 20 Temmuz 1987'de BM Güvenlik Konseyinin oybirliği ile alınan 598 sayılı ateşkes kararı ile savaş sona erdirildi ve Irak beklediği zaferi yakalayamadı.

2.3.4. Körfez Savaşı ve Enerji Boyutu

²¹³ Ibid, s. 434-35.

Körfez Krizi 1990 yılının 1 Ağustos'unu 2 Ağustos'a bağlayan gece Irak'ın Kuveyt'i işgale karar vermesi ile başlamış oldu. Uluslararası Hukuk'a aykırı olan bu karar birçok devlet tarafından kınandı. Irak'ın bu kararı almasında ise iç ve dış birden fazla faktörün olduğu bilinmektedir. Bu faktörlerin başında sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik yıkıntı, Irak'ı bu hasarı telafi edebilmek adına farklı alternatifler aramasına sebep olmuştur. Kuşkusuz Irak İran'la mücadelesinde Batı'dan gördüğü desteği bulabileceğini sanarak büyük bir hataya imza atıyordu. Bir diğer önemli neden ise İran İslam Devrimi'nin getirmiş olduğu politik çalkantıdan bölge ülkeleri ve Körfez ülkelerinin çekinmesi ve buna önlem almak istemeleri.

Savaş'ın diğer bir önemli nedeni, Irak'ın İran ile mücadelesinde silahlanmasına karşılık Batı'nın göz yummasının Saddam Hüseyin'de oluşturduğu cesaret ve buna bağlı olarak Irak'ın Kuveyt üzerindeki tarihi emellerinin varlığıdır. Saddam, Kuveyt'in İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olduğunu iddia etmiştir ve bu hatanın düzeltilmesinin iki ülkenin birleştirilmesi ile sağlanacağını savunmuştur. Yine Saddam, Kuveyt'in petrol üretimini artırarak fiyatları düşürmesinden Irak'ın zarara uğradığını iddia etmiştir. İran ile olan mücadelesinde kendisine verilen para yardımını borç olarak algılamamış ve bunun sadece bir destek olduğunu savunmuştur. Bir diğer önemli faktör ise Körfez bölgesinin hâkimiyetinin ele geçirilmek istenmesidir. Tüm bu nedenlere istinaden Saddam Hüseyin 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'i işgale başlamıştır.

Irak'ın Kuveyt'i işgale başlaması üzerine ABD işgal öncesi Irak'a gösterdiği tavrın tam tersi bir tutum sergilemiş ve Irak'a kuvvet kullanımı dâhil birçok yaptırımın uygulayabileceğinin sinyalini vermiştir. 2 Ağustos 1990'da savaşın hemen başında dönemin ABD Başkanı Bush, Saddam Hüseyin önderliğindeki Irak'a karşı ekonomik ambargo başlattığını ilan etmiş ve Hint Okyanusunda bulunan Amerikan uçak gemilerinin körfeze doğru hareket etmeleri emrini vermiştir. Bütün Amerikan bankalarındaki ve uluslararası şirketlerdeki Irak ve Kuveyt'in finansal varlıkları ve mülkleri ABD Başkanı tarafından dondurulmuştur. Diğer taraftan ABD BM Güvenlik Konseyine baskı yaparak kısa bir sürede, Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan bir karar çıkarılmasında etkili oldu. Yine ABD 6 Ağustos 1990 yılında Irak'a karşı geniş çaplı bir ekonomik ambargo başlattığını duyurmuştur.²¹⁴

²¹⁴ Nasuh Uslu, "Türk Amerikan İlişkileri", 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2002, s. 284-285

Birinci Körfez Savaşı'nın enerji boyutuna baktığımızda ise OPEC içinde petrol fiyatları konusunda farklı düşüncelerin gün yüzüne çıkması savaşa giden yolda önemli bir etken olmuştur. İhraç ettikleri kotadan daha yüksek üretim kapasitesine sahip BAE ve Kuveyt mevcut petrol fiyatlarını sürdürmeyi isterlerken Irak ise kendi üretim kapasitesi içinde daha iyi bir üretim yapabilmek adına fiyatların artırılması için bu devletler üzerinde baskı kurmaya çalışıyordu. Irak'ın bu baskıları sonuç vermemiş ve Körfez ülkeleri fiyat artırımına gitmemişlerdir.

Tüm bu sebepleri bahane ederek Saddam Kuveyt'i işgal ederek dünya petrol rezervlerinin %20'sine yakın bir kısmını ele geçirerek İran savaşında büyük zararlara uğrayan ekonomisini tekrar düzelterek ve uluslararası petrol fiyatlarını belirlemede önemli bir pozisyon elde edecekti. Yine bu dönemde OPEC ülkeleri ham petrol fiyatlarını sabit tutarak ve daha fazla üretim yaparak zaten zor günler geçiren Irak ekonomisini daha da güç bir duruma sokuyorlardı ve bu ülkelerin başında Kuveyt ve Bahreyn geliyordu. Bu noktadan Irak Kuveyt'in petrol rezervlerini ve finansal kaynaklarını ele geçirerek ekonomisini yeniden canlandırmak istiyordu.

Sonuç olarak, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinde petrol ve enerji kaynaklarına hâkim olma arzusu savaşın temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu noktada İran'la mücadelesinde ABD'den destek gören Irak aynı desteği Kuveyt karşısında bulamamış, tersine ABD muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Saddam Hüseyin ABD'nin Irak'a saldırabileceğine ihtimal vermemiş ya da olası bir saldırıda SSCB'nin kendi yanında olacağını düşünmüştür. Ancak beklediği desteği savaş başlayınca görememiş ve savaştan istediği sonucu elde edememiştir.

2.3.5. 2003 Irak İşgali Ve Petrol Boyutu

ABD ve İngiltere tarafından düzenlenen ve "Irak'a Özgürlük Operasyonu"(Operation Iraqi Freedom) ismiyle bilinen Amerikan-İngiliz işgal operasyonu 2003 yılının 20 Mart sabahında başladı. ABD'nin yaklaşık 200,000 askerine karşılık Irak'ın 435,000 askeri, ABD'nin 429 tankına karşılık Irak'ın 2600 tankı ve ABD'nin 500 savaş uçağına karşılık Irak'ın elinde 300 savaş uçağı bulunmaktaydı.²¹⁵ BM Güvenlik Konseyinde ise bu işgal için farklı fikirler öne sürülmekte, beş daimi üyeden İngiltere hariç ABD'ye tam destek veren başka üye yoktu. Ama yine de daimi üyelere olan Fransa, Rusya ve Çin operasyonla ilgili

²¹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...*, op. cit., s. 469.

sadece derin endişe duyduklarını söylemekle yetinmişlerdir. ABD'nin uluslararası hukuka aykırı hareket ettiğini ve bağımsız bir devlet olan Irak'ın egemenliğinin çiğnendiği başka devletler tarafından dile getirilse de ABD ve İngiltere tarafı bu tür söylemleri dikkate almak istemediler.

Kuşkusuz ABD'nin Irak'ı işgalinin altında yatan nedenlerin başında Orta Doğu enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması vardı. Enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanmasının yanında, terörizmin engellenmesi, Kitle İmha Silahlarının yayılmasının önlenmesi, İsrail'in güvenliğinin sağlanması savaşın diğer ana nedenleri arasında sayılabilir. Bunların yanında Saddam Hüseyin'in insan hakları ihlali yaptığı, uluslararası terörizme destek verdiği, Irak halkının demokratik bir ülkede yaşama haklarının olduğu ve Irak'ın demokratikleşmesinin ahlaki bir vazife olduğu ABD tarafından uluslararası kamuoyunu etkileme adına başvurduğu argümanların bir kısmını oluşturuyordu. Ancak savaşın sona ermesiyle ABD'nin iddia ettiği Kitle İmha Silahlarına rastlanamamış, Bağdat yönetiminin El-Kaide ile bağlantılı olduğu savları da temelsiz kalmıştır. Bu doğrultuda ABD'nin asıl maksadının bölgedeki enerji arzının uluslararası piyasalara kesintisiz sürdürülmesinin sağlanması olduğu aşikâr hale gelmekteydi.

2003 Irak işgalinin petrol boyutuna baktığımızda ise ABD'nin asıl hedeflerinden birisinin de sahip olduğu ham petrol rezervleri bakımından dünyanın en başta gelen bölgesinin enerji kontrolünü elinde bulundurmak olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁶ Liderliğini ABD'nin yaptığı hâlihazırdaki küresel ekonomik ve siyasi sistemin ve bu sistem içerisindeki ABD dominantlığının sürdürülebilmesi ucuz, güvenli, kesintisiz enerji arzının sağlanabilmesi ile mümkün olabileceği uzmanlar tarafından iddia edilmektedir. Bu doğrultuda bu liderliğe karşı oluşabilecek meydan okumaların da aynı kararlılıkla defedilmesi mücbir hale gelmektedir. ABD için dünya enerji piyasalarının kontrolünü elde edebilmek adına Orta Doğu bölgesi hayati bir öneme sahiptir ve bu bölge herhangi bir diktatöre bırakılmayacak kadar da değerlidir. Bu nedenle dünya doğalgaz ve petrol rezervlerinin %65'ine sahip Orta Doğu bölgesi ABD'nin dış politikasında öncelikli ilgi alanlarının başında gelmektedir.

Sonuç olarak, gelecekte dünya ekonomisinin petrol ve doğalgaza olan ilgi ve bağımlılığının azalmayacağını düşündüğümüzde ABD'nin de Orta Doğu bölgesinde var olmaya devam edeceğini ve ağırlığını hissettireceğini söylemek mümkün gözükmemektedir. ABD'nin Irak işgali ile uluslararası enerji piyasalarında ve petrol arzının kontrolünün

²¹⁶ Ibid

sağlanmasında istekli olması dış politikasında enerji endeksli politikalar üretmesine zemin hazırlamaktadır. ABD'nin savaş başında sahip olduğu planlamanın savaştan sonraya aktaramamasında bir diğer deyişle işgalden sonra kesinlik arz eden bir planının olmayışı Irak'ı kargaşa, kaos ve iç çatışma dolu günlerin beklediğinin habercisiydi. Bu nedendir ki ABD işgal sonrasında Irak'ta istenen düzeni sağlayamamış, inisiyatifi elden bırakmak durumunda kalmış ve 2004 yılında da ülkeden kademeli bir biçimde çekilmeye başlamıştır. Diğer taraftan Irak işgalinin ABD'ye birtakım negatif etkileri de olmuştur. Bunların başında küresel güven kaybı, Orta Doğu'da Amerikan karşıtlığının artması, terörizmin yaygınlaşarak küreselleşmesi, Orta Doğu bölgesinde dengelerin aleyhine değişmesi (İran'ın güçlenmesi) ve ABD askeri gücünün zayıf noktalarının ortaya çıkması gelmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda Irak işgalinin ABD'ye beklemediği sonuçlarla karşılaşmasına neden olmuş ve ABD halkının savaştan usandığının delili olmuştur.

3. ORTADOĞU'DA ETNİK, MEZHEPSEL VE TOPLUMSAL ÇATIŞMALARIN AÇIKLANMASINDA GÜVENLİK FAKTÖRÜNÜN ETKİSİ

Ortadoğu bölgesi tarih boyunca medeniyetlerin bulunduğu, çatıştığı ve bu çatışmadan farklı din ve kültürlerin ortaya çıktığı bir bölge olmuştur. Ortadoğu'nun etnik yapısına baktığımızda temelde üç etnik grup ile karşılaşırız. Samiler, Hint-Avrupa grubuna mensup olanlar, Turani grubuna mensup olanlar.²¹⁷ Bu gruplar içerisinde en fazla nüfusa sahip olan grup ise Samilerdir. Samiler de kendi içlerinde iki ana kola ayrılırlar; Araplar, İbraniler. Bu iki etnik gruba ek olarak Kaldeliler, Süryaniler, Akkadlar, Babilliler ve Asuriler de Samiler etnik grubunun içerisinde yer alırlar. Araplar Ortadoğu'daki en büyük etnik grubu oluştururlar. Bölgede Arap olmayan devletler ise Türkiye, İran ve İsrail'dir. Samilerin ikinci kolunu oluşturan İbraniler 'in büyük çoğunluğu İsrail'de yaşamakta olup buraya ilk olarak 1948'de İsrail devletinin kuruluşundan sonra dünyanın farklı coğrafyalarından gelmişlerdir. Araplardan sonra ikinci büyük etnik grup ise Hint-Avrupa grubudur. Bu grubun içerisinde ise İranlılar, Ermeniler, Kürtler ve Rumlar yer almaktadır.²¹⁸ Turani grubunu ise temelde Türkler

²¹⁷ Davut Dursun, “*Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler*”, ibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pdf, (e.t. 30.12.2016).ss. 1248-1249.

²¹⁸ Bernard Lewis, (1998), “*Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*”, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sabah Yayınları.

oluşturur. Bu etnik grubun çoğunluğu günümüz Türkiye'sinde yaşamaktadır. Fakat bu etnik grup ayrıca Suriye, Irak ve İran'da da azınlık şeklinde yaşamaktadır.

Ortadoğu'daki devletlerin siyasi kimliklerine bakacak olursak, bu bölgede yer alan ülkelerin siyasi yapıları birbirlerinden farklılık arz etmekle birlikte temelde cumhuriyet ve monarşik rejimler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Günümüzdeki modern devlet sisteminin en hayati özelliği olan çoğunluğun temsil edilmesinin yanında azınlık statüsünde bulunan halkların haklarının da aynı seviyede korunması ve geliştirilmesini sağlayacak siyasi bir mekanizmanın olmayışı bölgedeki etnik temelli çatışmaların merkezinde yer alan en önemli sebeptir. Bir başka ifade ile bölgede genel anlamda temsiliyet olgusu çok dar çerçevede tanımlanmış ve yönetime gelen iktidarlar bu bağlamda politik çıkmazlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu da bölgedeki devletlerde mezhep temeli iç çatışma ve kargaşaların yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

Ortadoğu'da yabancı güçlerin mevcut olması bölgenin güvenliğini incelemede önemli bir husus teşkil etmektedir. ABD önderliğinde Batılı devletlerin bölgeye olan gerek politik gerek ekonomik iştihası bölgenin siyasi ve dini olarak aşırılaşmasına neden olmuştur. Yine ABD başta olmak üzere Batının İsrail'e olan karşılıksız siyasi, ekonomik desteği bölgedeki dini grupların radikalleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bölgenin petrol rezervleri açısından dünyanın en zengin bölgesi olması da bölgenin güvenliğini direkt ve ya dolaylı olarak etkilemektedir. Bu doğrultuda güçlü bir siyasi altyapı ve ekonomik sisteme sahip olmayan bölge devletleri güvenliklerini sağlamak için Batı ile dayanışma içerisine girmekte ve denge politikası izlemeye başlamaktadır.

Bölgede tüm dini topluluklar kendi içerisinde farklı dini gruplara, mezheplere ve eğilimlere bölünmüşlerdir. Müslümanlar açısından da bu durum böyledir. Genelde çoğunluk Sünnilerde ise de İran'da ve Irak'ta Şiiiler çoğunluğu temsil etmektedir. Şiiiler arasında Caferiler, Aleviler, İsmaililer, Oniki imamcılar gibi farklı kollara mensup olanlar da vardır. Sünniler de Hanefilik, Şafilik, Hanbelilik ve Malikilik gibi farklı hukuk kollarına ayrılmaktadırlar. Türkiye'de Hanefilik, Arap Yarımadasında Hanbelilik, Mısır'da Şafilik egemen konumdadır. Sadece İran'da Şiilik resmi inançtır ve "bazıları İranlıların Şiiliği benimsemelerini Sünni Arap, Türk, Orta Asya ve Hintli komşularına karşı İranlı kimliklerini kabul ettirme yolu olduğunu iddia ederler."²¹⁹ Bununla birlikte Suriye, Irak ve Lübnan ile Suudi Arabistan'ın doğu illerinde ve Körfez ülkelerinin bazılarında oldukça yoğun bir Şii

²¹⁹Ibid, s. 27.

nüfus mevcuttur. Özellikle Lübnan'ın siyasetinde Şiilerin çok aktif rol oynadıkları gözlenmektedir.²²⁰ Irak'ta ise çoğunlukta olan Şii nüfusa rağmen yakın zamana kadar yönetime Sünni olan Saddam Hüseyin hâkimdi. Suriye'de nüfusun yüzde sekseni Sünni, yüzde yirmisi ise Alevi, Şii ve İsmaili mezheplerine mensuptur. Bu ülkede 1966 yılında Hafız Esad, Salah Cedid, Muhammed Umran grubunun yaptığı askeri darbe ile yönetim Alevi azınlığın eline geçmiştir.²²¹

3.1. Ortadoğu'da Etnik Çatışmaların Ana Kaynakları

3.1.1. Suni Sınırlar

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında 1900'lerin başında Afrika'nın en kuzeyinden kutsal topraklar ve Yemen'e, Balkanlardan Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyine kadar olan alanları içine alan bölge Osmanlı hâkimiyeti altındaydı. Uzun süre istikrarlı bir tablo sergileyen bu coğrafik haritanın sınırları birinci dünya savaşının sonuna doğru değişmeye başladı. Dünya siyasi tarihi boyunca yaşanan en kanlı savaşlardan biri olan I. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da Osmanlı mirasını paylaşan dönemin küresel güçleri İngiltere ve Fransa, 1920 yılında toplanan Sanremo Konferansı'nda Arap dünyasını Sykes Picot antlaşmasına göre bölme sürecini hayata geçirdiler.

Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması için dönemin Mekke Şerifi Hüseyin'e gelecekte Arap İmparatorluğu kurma sözü veren İngiltere (Mac Mahon Antlaşması ile), savaştan sonra bu sözüden caydı ve bölgede Fransa ile birlikte dört ayrı devlet kurma yoluna gitti.²²² Masa üzerinde adeta cetvelle çizilen bu haritaya göre, Suriye ve Lübnan Fransa'nın, petrol rezervleri açısından daha zengin olan Irak ve Filistin bölgesi ise İngiltere'nin himayesine bırakılıyordu. Lakin bu devletler zamanla bağımsızlıklarını elde ederlerken Batılı devletlerin petrol odaklı politikalarından dolayı bölge uzun müddet boyunca etnik, politik ve mezhepsel karışıklık içerisinde kalacaktı.

Ortadoğu bölgesinde bugün yaşanan sınır anlaşmazlıklarının temelinde sömürgeciliğin bıraktığı etkiler görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra bölgede kurulan devletlerin sınırları, bölgenin gerçeklerine uymaktan ziyade o dönemde bölgede

²²⁰ Dursun, op.cit., s. 1255.

²²¹ Kona, op.cit., s. 134.

²²² Arı, "Geçmişten Günümüze...", op. cit, s. 470

bulunan ve bölgeyi her yönden domine eden İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda çiziliyordu. Bölge, o dönem İngiltere için hayati bir öneme sahip Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlamak adına tampon bölge niteliğindedi. Bir diğer ifade ile devletlerin sınırları çizilirken etnik, coğrafi, kültürel ve ekonomik etmenler göz önünde bulundurulmamış ve neticede güvenlik parametresi açısından dünyanın en kırılgan bölgesi oluşturulmuştur.

Sonuç itibariyle, Ahmet Davutoğlu'nun da ifade ettiği üzere, "Ortadoğu'da sınırlar son derece kötü örülmüş bir duvarı andırmaktadır. Bu kötü örülmüş duvardan herhangi bir taşı oynatmanın duvarı yıkmak anlamına gelebileceğini bilen ve yıkılan bir duvarın altında kalmak istemeyen uluslararası aktörler değişik taşları eş-zamanlı bir şekilde oynatarak duvarı yıkmadan yeni bir şekil vermeye çalışmaktadırlar"²²³ ifadesi Orta Doğu'daki güvenlik handikabını açıklamaktadır. 19. Yüzyıl'a kadar olan dönemde kullanılan sömürgecilik ve emperyalizm kavramları 20. Yüzyıl başladığında yerini Manda yönetimi ve Self-Determinasyon/Otonomi kavramlarına bırakmıştır. Bölgeyi tanımlamak adına kullanılan Ortadoğu kavramının literatüre girmesinden bugüne bölgede mezhepsel, politik ve toplumsal çatışmalar suni sınırların yansımaları olarak devam edegelmiştir.

3.1.2. Jeopolitik Konum ve Bölge Dışı Güçlerin Bölgeye Olan İlgisi

Ortadoğu olarak adlandırılan bölge tarihin başlangıç noktası olarak kabul edilen yazının bulunmasından günümüze değin farklı medeniyetlerin, kültürlerin ve dinlerin kimi zaman çakıştığı, kimi zaman örtüştüğü bir bölge olagelmiştir. Bilinen dünyanın birçok yerindeki medeniyetin asıl kaynağının Ortadoğu merkezli olduğu bilinmektedir. Bu coğrafya tarihin ilk dönemlerinden beri ticaret yolları üzerinde bulunmasının getirdiği stratejik öneminin yanı sıra dünya üzerindeki üç semavi dinin doğuş noktası olması, dünyadaki diğer birçok inanç ve medeniyetin de yayılma noktası olmasından ötürü tarihin her döneminde küresel güçler tarafından ilgi ve merak ile takip edilmiştir.

Bölge, coğrafi keşifler sonucu gelişen sömürgeciliğin yayılması ile birlikte büyük devletler tarafından doğal zenginlikleri ve karışık etnik yapısı ile hem iyi bir sömürge olarak görülmüş, hem de Uzakdoğu'ya giden yollar üzerinde bulunması itibariyle önemli bir coğrafi geçit olarak değerlendirilmiştir. Bununla beraber Ortadoğu'nun, Batı'nın gelişmiş sanayi için

²²³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.331.

zengin hammadde yataklarına sahip olması, aynı zamanda işlenmiş mallarını satabileceği iyi bir pazar durumunda bulunması da bu devletler için bölgenin önemini arttırmıştır. Son olarak petrolün de keşfi ve tüm dünyada temel enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmış olmasıyla da zengin petrol yataklarına sahip Ortadoğu'nun büyük devletler için önemi bir kat daha artmıştır. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda, enerji kaynaklarının önemi ve bu kaynaklarla ilgili hesapların daha çok petrol ağırlıklı yapıldığı düşünülürse, bölgenin başta büyük devletler olmak üzere tüm dünya için önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.²²⁴

Ortadoğu diye adlandırdığımız coğrafya, aslında tarihten günümüze değin süregelen etnik, kültürel ve dini mozağin bir arada bulunması adına dünya siyasi tarihinin en güzel örneğini oluşturmaktadır. Fakat gerek sahip olduğu stratejik konumu gerekse de kara elmas olarak da adlandırılan yer altı kaynağı olan petrolün çokça bulunmasından dolayı, bu çeşitlilik bölgede sürekli bir güvenlik tehdidini beraberinde getirmiştir. “Kendi içinde kültürel, dini ve etnik çeşitlilik barındıran bu jeopolitik kültürel havza bütünlüğü, sömürgeciliğin yayılması ve Osmanlı sisteminin dağılması ile birlikte etnik ve dini farklılıkların katı siyasi kimlikler haline dönüştüğü bir jeokültürel parçalanma alanı olmuştur”²²⁵

Orta Doğu'yu diğer coğrafyalardan ve bölgelerden farklı kılan en temel özelliklerinden birisi, tarih derinliğinin getirdiği jeo-kültürel özelliklerdir. İnsanlığı etkileyen en köklü kültürel, dini ve düşünsel açılımların bu bölgede gerçekleşmiş olması bölgenin tahlilinde jeo-kültürel özelliklerini dikkate almayı gerektirmektedir. Bölge İbrahimi geleneğe sahip dinlerin, kültürlerin çıktığı bir coğrafyadır ve kadim insanlık birikimini bağrında taşımaktadır. Orta Doğu'nun Afro-Avrasya dünya ana kıtasının merkezinde oluşu kültürel, dini etkileşimlere müsait bir ortam hazırlamıştır. Bu nedenle bölgede hiçbir stratejik mesele tarih referansı olmaksızın sağlıklı bir biçimde okunamaz ve yorumlanamaz. Kudüs bunun çarpıcı bir örneğidir. Kudüs, üç evrensel dinin de kutsal merkezidir. Bu yönüyle sadece bölgeyi değil, bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Kudüs söz konusu olduğunda taraflar siyasi bir temsilci olmaktan çıkıp, dinlerinin temsilcisi rolüne bürünmektedirler. Bölgesel görünümü bir mesele olan Kudüs'ün paylaşımı bölge dışı aktörleri de olaylara müdahil kılacak şekilde yakından ilgilendirmektedir.²²⁶

²²⁴ Cengiz Dönmez, “XX.Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.17, S.1., Ankara, 1997, ss. 71-81.

²²⁵ Davutoğlu, op. cit., s. 329.

²²⁶ Ibid, ss. 324-328.

Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesindeki gelişmeler uluslararası sistemde küresel politikanın belirlenmesinde etkileyici olmaktadır. Orta Doğu eskiden olduğu gibi şimdi de dünyanın merkezi konumundadır. Birçok jeopolitik teoride Orta Doğu'nun hâkimiyetini elinde tutan gücün, dünyaya hükmedeceği savı iddia edilmektedir. Bu sebeptendir ki, tarihsel süreç içerisinde birçok hükümdar bu bölgeye sahip olmak istemiştir. Roma İmparatoru Büyük İskender, Moğol hükümdarı Cengizhan, Timur Devleti hükümdarı Timur, ünlü Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim bu hükümdarlar arasında gösterilebilir. Ayrıca üç semavi dinin peygamberi başta olmak üzere birçok peygamber de bu coğrafyada yaşamıştır. Bu noktadan üç semavi dinin ve kadim medeniyetlerin doğduğu yer olması, bilinen en eski kıtalar arasında bir geçiş noktası olması, en eski ticari yolların bu bölgeden geçmesi Orta Doğu'yu her daim işgallere açık hale getirmiştir. Tarih boyunca yaşadıkları dönemin en güçlü devletleri olan bütün büyük devletler bu bölgeye ve bu bölgede hayat bulan dini, kültürel ve tarihi güzelliklerine sahip olmak istemişlerdir. İlk dönemlerde başlayan haclı seferlerinden 2003 ABD öncülüğünde başlayan Irak'ın işgaline kadar geçen süre zarfı içinde bölgeyi kontrol altına almak adına pek çok askeri harekât yapılmıştır. Bölgenin üç semavi dinin, eski medeniyetlerin, köklü kültürlerin doğduğu yer olması, bölgeyi stratejik açıdan değerli kıldığı gibi bölgeyi dış işgallere de maruz bırakmıştır. Bölgenin özellikle enerji kaynakları bakımından zengin olduğunun ortaya çıkmasından beri küresel aktörler bölge üzerinde hâkimiyet kurmak için rekabet içerisinde girmişlerdir. Özellikle iç çekişmeler ve halk hareketlerinin eksik olmadığı bölge, en huzurlu dönemini dört asır boyunca egemenliği altında bulunduğu Osmanlı zamanında yaşamıştır.

3.1.3. Bölge Devletlerinin Olgunlaşmamış Ulus-Devlet Yapılanması

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da yer alan devletler tek tek bağımsızlıklarını kazansalar da yeni kurulan devletler üzerinde Batı vesayeti günümüze kadar varlığını korudu.²²⁷ Bu gün bu ülkelerin dış politika çıktılarında baktığımızda halen ekonomik, diplomatik, siyasi ve kültürel anlamda sömürgecilik zamanında sömürgeci oldukları devletlerle o dönemde kurulan ilişkilerin devam ettiğini görmekteyiz. Hükümeti devralan elit, sivil-askeri bürokrasi Batı merkezli politikalar izledi ve halktan kopuk bir profil çizdi. Diğer taraftan özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra bölge devletlerinin sahip oldukları

²²⁷ Kona, op. cit., s. 7

yönetimlere muhalefet oluşturma adına ortaya çıkan hareketlenmeleri ve ya politik yapılanmaları tanımlama adına “Radikal İslam” ve “Fundamentalizm” söylemleri popülaritesini arttırdı.

Sömürgecilik ve emperyalist çağının ardından dünyanın ilgi odağı olma özelliğini devam ettiren Arap coğrafyasında kurulan bağımsız devletler daima Batı yönlü politikalar izledi veya izlettirildi. Her ne kadar demokratikleşme adına temeli atılmaya çalışılsa da kurulan yönetimler zamanla babadan oğula geçen saltanat haline dönüştürüldü. Bu bağlamda başa geçen monarklar veya diktatörler Batı ile yakın temas halinde tutturuldular ve Batının çıkarlarının gerektirdiği çizgiden sapanlar askeri darbeler yaptırılarak cezalandırıldılar. Her ne kadar askeri darbeler sonucu yönetimler değiştirildi ise de her gelen yeni yönetim halkın yönetim sürecine katılma safhasını başarısızlıkla sonuçlandırdı. Halkın demokratikleşme, karar alma sürecine katılma isteği farklı yol ve yöntemlerle bastırıldı veya ertelendi. Sonuç olarak ise Batı'nın asıl istediği statüko her daim muhafaza edilerek günümüze dek gelindi.

Ortadoğu'nun siyasi yapısının bir diğer özelliği, uluslaşma sürecinde ve buna paralel olarak vatandaşlık konusunda yaşanan sıkıntılardır. “Teritoryal devlet ve Batı'nın anladığı ulus-devlet kavramlarının her ikisi de görünüşte başarılı bir şekilde benimsenmelerine rağmen, bölgenin tarihsel deneyimine, siyasal kültürüne ve cemaat anlayışına yabancı kalmaktadır.” Ulus temeline dayalı, hem özgürlüklerinin bilincinde ve sorumluluğunda olan hem de bu özgürlüklerin koruyucusu otorite olarak, devlet otoritesini gören bir vatandaşlık olgusunun, Ortadoğu Arap Topluluklarında geçerli olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Ortadoğu'daki “ulus” kavramı, “bölgenin kendi etnik ve dinsel cemaat örgütlenme sisteminden gelen bir ‘ulus’ anlayışı üzerine kuruludur.”²²⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın ağır yüklerinden ötürü, Ortadoğu ülkeleri üzerindeki doğrudan kontrollerinden vazgeçmek zorunda kalan Batılı ülkeler, bölge devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerine itiraz etmemiştir. Ancak yeni bağımsızlığını kazanan bölge devletlerinin sınırları, etnik unsurları çok dikkate alınmaksızın, suni bir şekilde belirlenmişti. Aynı zamanda bu devletler, oldukça istikrarsız toplumsal ve/veya etnik unsurlar üzerine anayasal yapılarını inşa etmek zorunda kalmışlardı. Günümüzde bölge devletleri, çok karmaşık etnik ve/veya kabilesel ve/veya dinsel farklılıkları bünyesinde barındıran toplumsal yapılara

²²⁸ Demirhan Fahri Erdem , Çiğdem Erdem, “Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplulukları'nın Tarihsel, Siyasal Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”, s. 17.

sahiptir. Bu nedenle bölge halkları arasında, devletten ziyade, etnik, kabilesel ve/veya dinsel bağılıklar mevcuttur. Bu da iç çatışmalara sebebiyet vermektedir.²²⁹

Bölge toplumları bağılıklarını, daha çok dinsel (Arapça) ve dinsel (İslam) unsurlara göstermektedir. O yüzden bölge ülkeleri, ulus anlayışına sahip değildir. Bu nedenle Arap Birliği (İttihad-ı Arap/Pan-Arabizm) ve İslam, bölge ülkelerinin hem dış politikalarında hem de iç siyasal hayatlarında oldukça etkili rol oynamıştır ve oynamaktadır. Aynı şekilde Arap ve Müslüman olmayan İsrail ile Arap olmayan, ama Müslüman olan Türkiye'nin dış politikasında da din ve milliyet kavramları etkili rol oynamaktadır.²³⁰ Bölgede yer alan devletlerin dış politika çıktılarını bu şekilde pragmatik unsurlara dayandırmak yerine içsel unsurlara dayandırması bölgeyi güvenlik açısından daha da kırılganlaştırmakta ve bölgenin gelecekte her türlü senaryoya açık bir hale gelmesine uygun zemin hazırlamaktadır.

Ulus devletin oluşturulmasındaki en büyük sorun, vatandaşlığın din, etnisite, mezhep veya aşiret temeline dayandırılması gerektiği konusundaki tartışmalardır. “Birleştirici bir unsur olarak görülen İslam içerisindeki bölünmeler ve sömürgeci dönemde etnik kimliklerin kasıtlı olarak ön plana çıkarılmış olması gibi nedenlerle vatandaşlık meselesi daha da sorunlu bir hale gelmiştir.” Bunların yanı sıra Ortadoğu’da aşiret yapısının halen varlığını sürdürüyor olması da, “kimliklerini aşiret üyeliği üzerine kuran bireylerin siyasi çerçeve içerisinde kendilerini hangi otoriteye karşı sorumlu hissedecekleri konusunda da rahatsızlık yaratmaktadır.” Bu yapı içerisinde, zaten devleti meşru bir otorite olarak görmeyen “aşiret üyeleri devlet otoritesinden hiçbir beklentisi olmadan geleneksel yaşantılarını devam ettirebilmektedirler.”²³¹

Dolayısıyla Ortadoğu ülkelerinin çoğu toplumsal bölünmüşlükleri bir “ulus” kimliği altında bir araya getirme hususunda yeterince etkili olamamışlardır. Vatandaşlık kimliği, “psikolojik açıdan büyük ölçüde eski cemaat kimlikleri tarafından beslenmektedir.” Ulus kavramının tam olarak benimsenmemesinden ötürü, Ortadoğu halkları güçlerini bağlı oldukları aşiret bağlarından ya da dini guruplardan almaya devam etmektedirler.²³²

Ortadoğu’da bir söylem ve bir duygu olarak milliyetçiliğin de uluslaşma sürecini gerçekleştirmede başarılı olamadığı görülmektedir. Arap milliyetçiliği Ortadoğu’da önce

²²⁹ Ertan EFEGİL, “Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar”, Ortadoğu Analiz, Kasım 2012-Cilt: 4- Sayı 47, s.55

²³⁰ Efeğil, op. cit., s. 55.

²³¹ Erdem, op. cit., s. 18.

²³² Ibid, s. 18.

Osmanlı hâkimiyetinden, sonrasında da İngiliz-Fransız mandasından kurtulma sürecinde gelişme göstermiştir. Arap toplumlarında milliyetçilik ideolojisi “kendi toplumlarına yabancılaşmış, Batılılaşmış entelektüellere yeni bir kimlik sunmuştur. Ne var ki, Arap milliyetçiliği sömürge sonrası dönemde mevcut sosyal çarpıklıkların ve yetersizliklerin üstünü örten bir mesele olma durumuna düşmüştür”. Anlaşılan odur ki, uluslaşma sürecinde toplumun tutunum ideolojisi olarak adlandırabileceğimiz milliyetçilik, Arap toplumlarında küçük bir seçkin gurubun savunduğu bir düşünce olmanın ötesinde, kitlelere mâl olamamış, ortak bir kimlik sağlayamamıştır.²³³

Bölgedeki devletlerin yakın tarihlerine baktığımızda ise Soğuk Savaş yılları boyunca farklı dış politikaların izlendiğini müşahade etmekteyiz. Küresel iki kutuplu bu dönemde devletler farklı ideolojik ve stratejik kamplara ayrılmışlardır. Bölgede yer alan yukarıda da değindiğimiz Muhafazakâr Monarşiler Batı ile ekonomik, siyasi, askeri ilişkilerini geliştirme yolunu seçerken, Radikal Milliyetçi rejimler ise SSCB ile ilişkilerini güçlendirme yolunu tercih etmişlerdir. Özellikle radikal milliyetçi rejimlerde Batı karşıtı söylemler gün geçtikçe ivme kazanmış ve halk arasında Batı düşmanlığı artmıştır.

3.1.4. Arap Milliyetçiliği

Orta Doğu bölgesi batı perspektifinden incelendiğinde her ne kadar Müslüman ve homojen bir karaktere sahipmiş gibi görünse de, gerçekte tersine oldukça girift ve zıtları barındıran bir coğrafyadır. Arap milliyetçiliğinin ilk olarak Osmanlı Devletinin son zamanları olan 19. yüzyılda Batı'nın kışkırtmasıyla meydana geldiğini görmekteyiz.²³⁴ Bölge devletlerinden Lübnan ve İsrail hariç diğer bölge ülkelerinin nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan teşekkül olmuştur. Orta Doğu bölgesinde etnik olarak 3 temel kökenden bahsedilebilir. Bu etnik yapılar Türkler, Farslar ve Araplardan mevcuttur. Bu bölgede yaşayan Müslümanlar kendi içlerinde de Sünni ve Şii olmak üzere iki farklı mezhebe bölünmüşlerdir. ABD'nin Irak işgali ile başlayan süreç ile Orta Doğu bölgesinde daha önceleri siyasi denklemlerin dışında tutulan Kürtler de yeni bir aktör olarak ortaya çıkmışlardır. Bölgede ayrıca Müslümanların yanında Hristiyan Araplar, çoğunlukla Mısır'da yaşayan Kıptiler, Suriye, Mısır ve Irak'ta yaşayan Süryaniler, Aryan ırkından gelen Ermeniler, İsrail toprakları

²³³ Ibid, s. 18.

²³⁴ Martin Kramer, “Arab Nationalism: Mistaken Identity”, www.martinkramer.org/sandbox/wp.../arabnationalism.pdf s. 4 (e.t. 09.06.2017)

merkezli Yahudiler ve Kafkaslarda yaşayan Çerkezler gibi etnik kökenli milletler de bulunmaktadır. Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı devletlerin başında Mısır, Lübnan ve Suriye gelmektedir. Yahudi nüfusuna baktığımızda ise bölgede İsrail'in devlet olarak teşekkül etmesinden önce de bölgede Yahudi nüfusu vardı; ancak bu nüfus azınlık statüsünde idi. Yahudi nüfusunun artışı 1. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Yahudiler arasında imzalanan Balfour anlaşmasından sonra başlamıştır. 1948 yılında bölgede İsrail'in kurulmasıyla birlikte Yahudiler uzun yıllar sürececek anlaşmazlıkların temelinde yer alan aktörler olarak yer alacaklardı.

Ortadoğu bölgesinde esas olarak dört farklı milliyetçilikten bahsetmek mümkündür. Bunlar; Arap, Türk, Fars milliyetçilikleri ile Yahudi toplumunu kapsayan Siyonizm'dir. Bu dört milliyetçilik akımının ortak paydası ise aynı coğrafya kökenli olup etki alanına sahip oldukları devletlerin dış politikalarını önemli ölçüde şekillendirmeleridir. Aynı zamanda tarihsel süreç boyunca birçok bölge devletinin etnik temelli çatışmalar yaşamasında da etkili olmuşlardır.

Ortadoğu bölgesinin özellikle 19. Yüzyıl'da Avrupa sömürgeciliğine maruz kalması Batı karşıtı söylemlerin güçlenmesinin yanında Arap milliyetçiliğinin de bölgede hâkim olmasını sağlamıştır.²³⁵ Bu doğrultuda bölgede Arap Birliği hareketleri başlamış, yönetimde bulunan liderlerin temel argümanı olmuştur. Zamanla da Batı saldırganlığına karşı Arap direnişine dönüşen hareketler, Batı tarafından endişe ile izlenilmiştir. Yine aynı yüzyılın başında bölgenin Batılı güçler tarafından işgal edilmesi Pan-Arabizm olarak ifade edilen bir ideolojinin doğmasına sebep oldu. Özellikle daha sonraları Suriye ve Irak'ta hâkimiyet kuracak olan Baas iktidarları ile bu ideoloji pratikte uygulanma fırsatı bulacak ve semi-faşist olarak da nitelendirilebilecek bir askeri diktatörlüğün çıkmasını netice verecektir. Bu ideolojinin bölgede yayılmasını sağlayan bir diğer önemli etken ise Filistin'in içerisinde bulunduğu durum(İsrail'in Batı tarafından gördüğü koşulsuz destek) Arap ülkeleri arasında milliyetçilik akımının güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle bu yüzyılda bölgeye olan Yahudi göçlerinin artış kazanması Arap ülkeleri arasında derin endişeler uyandırmış ve ortak bir düşmanın varlığı hususunda görüş birliğine varmalarına neden olmuştur.

1948'de İsrail'in kuruluşundan hemen sonra birleşen Arap ülkelerinin İsrail'e saldırısı Arap milliyetçiliğinin özellikle de Pan-Arabizm'in önemli yol aldığı şeklinde yorumlanabilirse de, bu birlikteliğinin arka planına bakıldığında aslında kişisel amaç ve

²³⁵ Ibid

rekabetten kaynaklandığı ve ideolojik bir görünüm arz etmediği ifade edilebilir. Nitekim Arap ordularındaki yetersiz personel sayısı ve savaşta orduların birbirlerine karşı güvensiz tutumları da bunun göstergesidir. Sonuçta İsrail'in zaferi ile birlikte Arap milliyetçiliğinin ağır bir darbe aldı. Bununla birlikte giderek daha radikal bir eğilim gösteren Arap milliyetçiliği dalgası, hızla Arap coğrafyasında etkisini artırmaya başladı. Bu dalganın bir yansıması olarak Arap ülkelerinde askeri darbeler gerçekleşmeye başladı. Mısır'da Nasır (1952), Suriye'de Baas Partisi (1963), Irak'ta Abdülkerim el-Kasım (1958) iktidarı ele geçirdi. Böylece Arap milliyetçiliği bir siyasal ideoloji olarak bölgede yerleşmeye başladı.²³⁶

Davutoğlu ise bölgedeki Arap milliyetçiliğini şu şekilde ifade etmektedir; “Ortadoğu’da mezhep çatışmaları vb. çatışmalardan doğan bölünmüşlüğü engellemek için yeni bir akım pompalanmıştır. “Arap Milliyetçiliği” kavramının yaratılması ile ülkelerin bir nebze de olsa güvenli bir coğrafyada varlıklarını sürdürebilecekleri düşünülmüştü. Ortadoğu devletlerinde hiçbir faaliyetin sadece içsel dinamiklerle anlaşılamayacağı gerçeği dikkate alındığında bu olgunun bire bir Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklendiği söylenebilir. “Böylesi bir dalganın Arap siyasi elitinin meşruiyet bunalımını aşmasına yardımcı olacağını, dolayısıyla da Batı yanlısı rejimlerin İslam-eksensiz muhalefet hareketleri tarafından yıpratılmasının önüne geçileceğini fark eden ABD anti-sistemik bir hareket kazanmadıkça bu yeni milliyetçilik dalgasını destekleyecekti”²³⁷

Bölgedeki diğer etkili milliyetçilik akımları ise İran’da Fars milliyetçiliği, Türkiye’de Türk milliyetçiliği ve İsrail’de Siyonizm şeklindedir. İran’daki Fars milliyetçiliği Batı müdahaleleri ve dış işgallere karşı, ekonomik ve siyasi bağımsızlığa olan vurgusu ile ön plana çıkmaktadır. Özellikle 1979 İran İslam Devriminden sonra şekillenen akım ülkeye dış güçlere karşı tek ve homojen bir görünüm kazandırmıştır. Bir diğer önemli özelliği ise rejimin laik olma özelliğinin olmayışı ülkenin bir çeşit teokratik yönetime bürünmesine sebep olmuştur. Türk milliyetçiliği ise, geçmişinde sömürgeciliğin bulunmayışı ve Atatürk’ün milliyetçilik anlayışından ötürü Arap ve İran milliyetçiliği gibi Batı-karşıtı, kapitalizm-karşıtı, laiklik-karşıtı içeren ilkeler içermemiş, aksine münhasır medeniyetler seviyesine çıkmak için Batılılaşma, laikleşme ve demokratikleşme ilkeleri esas alınmıştır. Son olarak bölgedeki bir diğer önemli milliyetçilik akımı ise Siyonizm’dir. Bu akım, içinde bulunduğu bölgenin de

²³⁶ Serkan Yenal, “Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu”, www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu14makale/serkan_yenal.pdf (e.t. 24. 05. 2017) , s. 9.

²³⁷ Davutoğlu, op.cit., s. 367.

etkisiyle Arap milliyetçiliğini, kendi ulusal güvenliğine ve kimliğine bir risk bir tehdit olarak görmüş ve bu nedenle bölge dışı güçlerle(ABD başta olmak üzere) ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda yakın ve sıkı ilişkiler kurmuştur.

Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesinin özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Batılı güçlerce işgal edilmesi, Pan-Arabizm ideolojisinin gelişmesine sebep olmuştur. Bu akım özellikle Mısır'da askeri darbe ile monarşiye son veren Cemal Abdül Nasır tarafından pratikte uygulanma imkânı bulmuş, lakin Arap-İsrail Savaşları'ndan sonra yaşanan mağlubiyetin ardından terk edilmiştir. Aynı dönemde Suriye ve Irak'ta kurulan Baas rejimi Pan-Arabizm ideolojisinin diğer politik yansımaları olmuştur. Fakat tüm çabalara rağmen Arap dünyasında bir entegrasyon süreci başlatılamamış, Arap ülkelerini birleştirme gayretleri sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra gelen Mısır yönetimlerinin İsrail ile anlaşmaya varması da Arapların kendi içinde bölünmelerine sebep olmuş ve Arap Birliğini oluşturma umudunun iyice azalmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak 19. Yüzyıl'da bir Arap uyanışı söz konusu olmuşsa da bu uyanış tüm Arapları kucaklayan bir Arap Birliği oluşturmaktan ziyade yönetime gelen siyasi liderlerin kişisel çabalarından öteye gidilememiş netice de bir Arap Birliği kurulamamıştır.

3.1.5. Yönetimdeki Azınlık İktidarları

Ortadoğu'da yer alan devletlerin büyük çoğunluğunda karar verme süreçleri yönetimi elinde tutan liderlerin tekelinde bulunmaktadır. Yine bu ülkelerin ortak bir özelliği dış politikalarının belirlenmesinde liderlerin sahip oldukları politik karizma ve ideolojinin etkili olmasıdır.²³⁸ Bir başka ifade ile yönetime gelen liderlerin sahip oldukları kişisel özellikleri ve ideolojileri dış politikanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de, bu bölgede yer alan devletlerin dış politika çıktılarını analiz ederken karar verme mekanizmasının içinde yer alan şahısların önyargılarını, herhangi bir konuya yaklaşma tarzlarını, kültürel değerlerini, takındıkları politik duruşlarını, siyasi ideolojilerini ve siyasal kültürlerini dikkate almak lazımdır.

Ortadoğu'da birey, toplum, devlet, egemenlik ve laiklik gibi kavramlar Batı toplumlarında olduğu gibi anlaşılacak şekilde, halkların ve yönetimi elinde tutan liderlerin bu kavramlara yükledikleri anlamlar değişmektedir. Tarih boyunca sahip olduğu stratejik ve coğrafik avantajlarıyla birçok kadim medeniyete ev sahipliği yapmış olan bölgede kurulan

²³⁸ Kona, op. cit., s. 8

devletlerin yönetim biçimlerini belirleyen unsurlar din, otorite, güç, fetih gibi unsurlar olmuştur. Devlet, dokunulmaz, sorgulanamaz ve erişilemez bir yapı olarak idrak edilmiştir. Eski dönemlerden beri süregelen devleti yönetenlere ilahi bir lütfun verildiğine dair inanışlar mevcuttur. Yönetime veya devlete karşı gelmek kimi yerlerde vatan hainliği ile özdeşleştirilmiştir. Bu doğrultu da bugünkü demokratik sistemlerin önemli bir işlevini yerine getiren özgün muhalefet sistemi oluşmamış ve farklı fikirlerin çatışmasından meydana gelen yönetim tarzlarına rastlanmamıştır. Devletin bekası bağlamında bireyin hakları gelişim gösterememiş ve bir anlamda bireyin güvenliğinden önce devletin güvenliği esas alınmıştır.

Bölge ülkelerinin siyasal sistemleri, iki farklı gruba ayrılmaktadır: Muhafazakâr monarşiler (Ürdün, Fas, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri) ile radikal milliyetçi rejimler (Irak, İran, Kuzey Yemen, Libya ve bir dönem Mısır). Bölge ülkelerinde, yürütme gücü monarkların, kralların veya devlet başkanlarının tekelindedir. Bölge yöneticileri, kendi ülkelerini otoriter anlayışla ve doğrudan, tek başlarına veya dar bir danışmanlar grubu ile birlikte yönetmektedir. Bu sebeple bölge rejimlerini, “geleneksel monarşik veya otoriter rejimler” olarak isimlendirebiliriz. Siyasal partilere, kamuoyuna, sivil toplum kuruluşlarına ve medyaya, özgürce fikirlerini ifade etme hakkı tanınmamaktadır. Aynı zamanda tek adamlıktan ötürü, bölge ülkeleri (İran, Türkiye ve İsrail hariç) kurumsallaşmış iç siyasi birimlere ve bürokratik kurumlara sahip değildir. Bölgedeki liderler, güçlerini belli iç grupların desteği üzerine inşa etmektedir.²³⁹

Suriye, Irak, Mısır, Lübnan, Ürdün, Cezayir, Libya örneklerinin hepsinde, sömürgeci güçlere karşı yapılan mücadeleler, sömürgeci devlete sempati duyan elit ve bürokratik sınıfların doğmasıyla neticelenmiştir. Bağımsızlık sonrası Ortadoğu devletinin kurucu unsuru da bu grupların koalisyonu şeklinde olmuştur.” Dolayısıyla tüm bu yönetimlerde iktidar, seçkin bir azınlığın elinde toplanmıştır. Bu siyasi rejimlerin başlıca özelliği seçkinlerin, siyasi süreci devlet gücüyle denetim altında tutmasıdır. Söz konusu durum seçkinler ve halk arasında keskin bir ayrım yaratmaktadır. Ortadoğu’nun seçkinleri iktidarları halk onayı ile işbaşına gelmedikleri gibi, bu iktidarlar çoğunluğun temel yönelim ve eğilimlerine uygun bir siyasi ve sosyal yapıyı oluşturmakta kendilerini bağımlı hissetmemişlerdir. Bu durumun siyasi meşruiyet sorunu yarattığına şüphe yoktur. Yeni devletlerin seçkinleri, temsil etme iddiasında buldukları kişilerle aynı siyasi dili konuşmuyorlardı ve çıkarları, daha fazla toplumsal

²³⁹ Efgil, op. cit., s. 56.

adalet yönünde değişimler yaratmaktan çok mevcut toplumsal doku ile servet dağılımının muhafaza edilmesinde yatıyordu.”²⁴⁰

Ortadoğu bölgesinde yer alan etnik ve mezhepsel çatışmaların bir diğer önemli kaynağı ise dini ve etnik olarak azınlıkta bulunan grup veya grupların ülkede çoğunluk halinde bulunan diğer grupları yönetmesidir. Örnek verilecek olursa; 2003 Irak’ın işgalinden evvel ülkedeki mezhepsel çoğunluğu Şiiiler oluşturmasına rağmen ülke yönetimi Sünnilerin elinde bulunuyordu. Yine Irak’a komşu olan Suriye’de uzun zaman yönetimi elinde tutan Sünniler, askeri darbe ile yönetime gelen Hafız Esad döneminden itibaren azınlık niteliğinde olan Aleviler tarafından yönetilmeye başlandı.²⁴¹

Sonuç olarak, bölgede yer alan devletlerde yönetimin seçkin bir elitin elinde olması ve bu elit tabakanın değişime olan direnci bölgedeki Arap toplumlarının demokratikleşmesi önündeki en büyük handikap olarak görülmektedir. Böylelikle oluşabilecek herhangi bir muhalif harekâtın önü bu elit tabaka tarafından kapatılmakta ve halkın karar alma sürecine katılma isteği sindirilmektedir. Aynı zamanda bölgedeki ülkelerin demokrasi kültürlerinin olmayışı, birçoğunun yakın zamanda bağımsızlığını kazanması, etnik, mezhepsel ve kültürel olarak homojen bir yapı oluşturamamaları meydana gelen çatışma ve uzlaşmazlıkların temelinde yatan diğer nedenlerdir. Bu bağlamda meydana gelebilecek çatışmaları bastırmak adına devletler otoriterleşme yoluna gitmekte ve sonuç olarak da yönetimde bulunan siyasi liderler meşrutiyet zemini bulmaktadır.

3.1.6. Hukuk Ve Ekonomik Bütünleşme Problemi

Orta Doğu bölgesinin güvenlik açısından zaaf göstermesinin önemli bir ayağını bölgedeki devletlerin gevşek, zayıf, demokratik ilkelerden uzak hukuk ve ekonomik sistemleri oluşturmaktadır. Bir ülkede atılımcı ve yatırımcı dinamik ekonominin varlığından bahsedebilmek için, bu ülkenin ekonomik sisteminin de fırsat eşitliği ilkesine ve girişimciliği engellemeyecek yasal mekanizmaların sorunsuz çalışmasına şiddetle ihtiyaç duyar. Diğer bir deyiş ile ekonomi ile hukukun birbiriyle uyum içinde çalışmasını ve bütünlük arz etmesini gerekli kılar. Tahmin edilebileceği üzere, Orta Doğu devletlerinin ekonomik, siyasi ve hukuki sistemlerinin tipik özelliklerinden birisi de tek aile veya birkaç aileden mürekkep yönetimlerin iktidarda olmasıdır. Aşiret odaklı pazar ekonomisi sadece baştaki siyasi iradeyi ve ailesini

²⁴⁰ Erdem, op. cit., s. 15

²⁴¹ Kona, op.cit., s.9

multi milyarlar yaparken, geriye kalan halkın çoğunluğunu sefalet içinde bırakır. Zamanla yozlaşmış ve yerleşmiş bu anti-demokratik sistem ekonomiyi de kendi gibi yozlaştırır. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde bunun örnekleri çok fazladır. Zaten Arap Baharı'nın bu bölgede patlak vermesi değindiğimiz anti-demokratik sistemin kaçınılmaz sonucu olarak gerçekleşmiştir. Fakat bu yozlaşmış ekonomi ve onun kaçınılmaz yansımasının ürünü olan yozlaşmış kültür ve zihniyeti kısa vadede değiştirmek veya kontrol altında tutacak yasal sistemin oluşturulması ve kendi içinde olgunlaşması kısa bir zaman diliminde gerçekleştirilebilecek bir olay değildir. Bölgeye uygun ve devletlerin politik kimliğini kapsayıcı ve tamamlayıcı bir sistemin meydana getirilmesi onlarca yıl sürecek belirsizlikleri de beraberinde getirmesi kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ayrıca bölge ülkelerinin birbirleriyle ideolojik, güvenlik ve güç bağlamında rekabet içinde olması gelecekte olası bir ekonomik entegrasyon sürecinin önünü tıkamakta ve bölgeyi güvenlik açısından bir bilinmezlikler girdabına sürüklemektedir.

Dünya küresel siyasetinde güçlü ekonomiye sahip devletler pazarlık güçlerini artırabilmekte, dış politikada istikrarlı bir profil çizmektedirler. Göreceli olarak daha zayıf bir ekonomiye sahip devletler ise dış politikada manevra alanını sınırlandırmakta ve yakınında bulunan ekonomik olarak güçlü devlet veya devletlere bağımlı bir hale gelmektedir. Ortadoğu bölgesinde de petrol zengini İran, Mısır, Suudi Arabistan gibi devletlere ek olarak Türkiye ve İsrail bölgesel çapta ekonomik bağımsızlığına sahip iken ekonomik anlamda zayıf olan Yemen, Ürdün, Suriye, Umman gibi ülkeler dış yatırımlara ve yardımlara bağımlı bir görüntü oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda dış yatırımlara bağımlı olan devletler yardım aldıkları devletlerin çıkarlarını zedelemeyecek bir dış politika izleme yoluna gitmektedirler.

Günümüz küresel piyasalarında söz sahibi modern kapitalist piyasa ekonomisine sahip devletlerin temel özelliği, ekonomik karar alma birimlerinin piyasa taleplerine uygun tepki veren, piyasanın doğasına uyumlu, rasyonel fayda/kar doruklaştırma temelli davranış kalıplarına sahip olmaları öne sürülebilir. Ortadoğu'da yer alan devletlerin ekonomilerinin temel niteliği ise ekonomik karar alma aktörlerinin gelirin/servetin yeniden dağılımı ve karşılıklılık ilkesi temelli ekonomik politikalar üretmelerinde yatmaktadır. Bu iki ekonomik yapı arasındaki fark önemlidir; çünkü bu iki farklı davranış trendi farklı ekonomik, sosyal ve politik sistemlerin oluşmasına, gelişmesine, dönüşmesine ve kimi durumda ortadan

kalkmasına neden olmaktadır.²⁴² Bu bağlamda salt anlamda hükümet düzeyinde örgütlenme ve yönetişimin sosyal-ekonomik-iktisadi kalkındırmayı gerçekleştirmek için yeterli olmadığı aşikâr bir şekilde görülmektedir. Bu doğrultuda bölge ülkelerinde ekonomik entegrasyon sürecinin başarı ile uygulanıp kısa vadede meyvelerini vermesi söylem olmaktan öteye geçememektedir. Bu ekonomik yapı çıkmazlığının temelinde yatan sebep ise kalkındırmayı teşvik edecek ve yönlendirecek kurumsal yapı ve mekanizmalarının bulunmayışı, var olanların ise yozlaşması gösterilebilir. Tüm bu nedenler Orta Doğu bölgesindeki ekonomik entegrasyonun önündeki en büyük engeller arasında gösterilmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge devletlerinin sömürge altına alınması ve yer altı kaynaklarının sömürülmesi de bölgede ekonomik yapının gelişmemesinin temel nedenlerindedir. Bu ortamda oluşturulmuş, bölgenin ihtiyaçlarına cevap veremeyen ekonomik ve iktisadi yapıların kurulması, bu kurumlar arasında açık bir ilişki ağının olmaması da kalkınmanın kurumsal örgütlenmesini ve kurumsal kimliğe kavuşmasını engellemiştir. Bu döneme ilişkin olarak, Batılı devletlerce oluşturulan yapay yönetim ve kurumsal yapının yetersiz olması, bölge halklarının temel ihtiyaçlarına cevap verecek iyi yönetim ve uygun kurumsal yapının yasal bir çerçevede düzenlenmeyişi veyahut yeterli etkinlikte uygulanmayışı, bir başka temel handikap olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu engel ve sorunlar bir ülkenin topyekûn ekonomik-iktisadi-politik kapasitesinin yetersiz olması anlamına gelmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da devletlerin ekonomi politikasının temel araçları olan maliye politikası, para politikası ve gelirler politikası, kalkınmanın ön koşullarını oluşturacak ve sürdürülebilir kılacak bir çerçevede dizayn edilmesini ve uygulanmasını imkânsız bir hale getirmektedir. Tüm bunlara ek olarak, bölge devletlerinin hemen her birinde var olan güvenlik zaafı, bölgeye gelebilecek dış yatırımların ve bölge içi ekonomik faaliyetlerin sağlıklı yapılabilmesinin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır.²⁴³

Özetlemek gerekirse, Ortadoğu'da yer alan devletlerin ekonomik ve hukuksal alanda yaşadıkları eksiklikler dış politikaya yansımaları negatif olmuştur. Uluslararası sisteme entegre olmada yaşanan sıkıntılar, iç politikada yaşanan dalgalanmalar, güvenlik bazlı yaşanan ikilemler ve beraberinde gelen mezhepsel çatışmalar ekonomik istikrarın yerleşmesinde engel olmuştur. Yine bölgede baş gösteren halk hareketleri, ekonomik ve

²⁴² Harun Öztürkler, “Ortadoğu'nun Değişen Ekonomi Politikası”, Ortadoğu Analiz, Ocak-Şubat 2016, Cilt: 8, Sayı: 72, s. 1.

²⁴³ Ibid, s. 2.

iktisadi anlamda yeterli olmayan altyapı sistemleri, eğitim sistemindeki aksaklıklara baēlı olarak artan beyin göçü, demografik yapının beraberinde getirdiēi sorunlara çözümlenerek bir saēlık sisteminin bulunmayışı, tekdüze mal ve hizmet üreten, çeşitlenmemiş bir ekonomik sistemin varlığı, elastik ve canlı bir işgücü piyasasının olmayışı, rekabete dayalı, kaynak dağılımını etkin ve verimli kullanmaya dayalı bir mal ve hizmet piyasasının bulunmayışı bölge ülkelerinin ekonomik sistemlerindeki diēer önemli engellere örnek olarak gösterilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada güvenlik kavramı Orta Doğu bölgesinin temel dinamikleri çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak teorik çerçevede güvenliğin analizi yapılmış ve uluslararası ilişkiler kuramlarının güvenliğe bakış açıları incelenmiştir. Daha sonraki aşamada, Orta Doğu güvenliği üzerinde etkili olan silahlanma, petrol, devlet-dışı yapılanmalar, etnik ve toplumsal çatışmalar, jeostratejik konum, demografik yapı gibi parametreler göz önünde tutularak, bölgenin güvenliği/güvensizliği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak, güvenlik kavramı dil bilimsel olarak farklı tanım ve genişletilmelere maruz kalmıştır. İnsanoğlunun ilk ortaya çıktığı andan itibaren tanımlamağa gereksinim duyduğu kelimelerin başında gelen güvenlik en genel ve öz anlamı ile “tehdit ve risklerden uzak olma hali” olarak tanımlanmıştır. Zaman içerisinde insanoğlunun tehdit ve risk algılamasının geniş bir yelpazeye yayılması ile güvenlik kavramı da farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kavram, bugünkü uluslararası ilişkiler disiplindeki anlamında ilk olarak ünlü Yunan filozofu Thucydides tarafından “Peleponnez Savaşları” adlı eserinde Atinalıların Spartıllılar üzerinde kurmuş olduğu tedirgin hali anlatmak için kullanılmıştır. Bugün siyaset biliminde sıkça kullanılan reel politığın temel argümanı olan “bellum omnium contra omnes” yani “herkesin herkese karşı savaşı” ifadesi ilk olarak Thucydides tarafından kullanılmıştır.

Günümüz modern güvenlik çalışmalarının ilk olarak 2. Dünya Savaşı’ndan sonra başladığı kabul görmektedir. Bu dönemin önemli sosyal bilimcilerinden Kaufman’ın güvenlik üzerine çalışmaları dikkat çekmektedir. Yazar, güvenliği ve güvensizliği farklı sınıfsal kategorilere ayırarak ilk ayrıntılı çalışmayı düzenlemiştir. Buna göre, güvenlik; a) Dışarıdan gelebilecek bir tehlikenin olmadığı ve olmayacağı konusunda garanti ihtiyacı, b) Birey ve devletin iç içe yaşadığı toplumsal düzen eğilimi ihtiyacı, c) Bireyin fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayıp bekasının sağlayabilmesi için fiziki denge ihtiyacı. Bu sonuçları elde ettikten sonra Kauffman güvenliği/güvensizliği şu kategorilere ayırmaktadır; 1) Ekonomik Güvensizlik, 2) Siyasal Güvensizlik, 3) Eğitim Güvensizliği, 4) Kişisel Güvensizlik

Kauffman'ın bu güvenlik kategorileştirmesi kendisinden sonra gelecek diğer yazarlara da ilham kaynağı olacak ve birçok teorinin ortaya çıkmasında öncü rol oynayacaktır.

Güvenliğin uluslararası ilişkilere farklı bir dal olarak girmesi ise 1. Dünya Savaşı ile olmuştur. Özellikle güvenliğin uluslararası boyutu üzerine pek çok konferans düzenlenmiş ve çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalardan kurumsal altyapı kimliğine sahip olan ilki Anglo-Sakson kökenli idealizm olmuştur. Özellikle savaşın ilk on yılı üzerine odaklanan kuramın gelişmesinde kuşkusuz dönemin ABD başkanı Woodrov Wilson etkili olmuştur. Wilson idealizmi adı da verilen kuram temelde savaşların ideal bir uluslararası sistemin kurulması ile önlenebileceğini savunmaktadır. Bu doğrultuda dünya barışının sağlanması adına Wilson öncülüğünde Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak kurulan bu örgüt aradan çok uzun bir süre geçmeden 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle işlevselliğini yitirmiş ve ortadan kalkmıştır. Bu örgütün ortadan kalkması ile idealizm de dönemin sosyal ve bilimsel ihtiyaçlarına cevap verememiş ve yerini realist kurama bırakmıştır.

Realist teorinin ana çalışma alanları arasına giren güvenlik kavramı, kuramın başat teorisyenleri tarafından farklı tanımlamalarla gündeme getirilmiştir. Bu teorisyenlerin başında gelen Niccola Machievelli, Thomas Hobbes, Hans Morgenthau, Kennedy Waltz, E. Carr, Josep Nye gibi kuramcılar güvenlik kavramını realist teorinin temel parametreleri altında incelemiş, günümüz politikasına uyarlamışlardır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'nın başı ile Soğuk Savaş dönemi boyunca altın dönemini yaşayan realist kuram 1980'li yılların başından itibaren etkisini yitirmeye başlamıştır. Realist kuram uluslararası ilişkileri tanımlamada oldukça katı bir yol izlemiş, disiplini dar anlamda aktörlerin sadece devletlerden ibaret olduğu, devletlerin yegâne amaçlarının rasyonel davranarak çıkarlarını maksimize etmek olduğunu, devletler arası ilişkilerin bu sözü edilen çıkarlar doğrultusunda bir denge izleme politikasından ibaret olduğu varsayımına dayandırmaktadır. Realist teorinin güvenlik kavramını güç faktörü bağlamında ele alması da sıkça görülen realist yöntemlerdendir. Bu doğrultuda devletlerce güvenliği sağlamanın en kolay yolu güç elde etmek ve bu gücü ulusal çıkarlar doğrultusunda artırmaktır. Bölgesel ve küresel güvenliği sağlamanın yolu devletin güç maksimizasyonuna dayanmaktadır. Uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan devletler kendi güvenliklerini sağlama adına güç endeksli politikalara başvuru yapma hakkına sahip ve bu bağlamda meşru müdafaa hakkına sahiptirler. Realist teori Soğuk Savaş'ın sonlarına değin etkisini yitirmeye ve dönemin küresel siyasetini açıklamada yetersiz kalmaya başladı. Özellikle Dünya Savaşları ile Soğuk Savaş'ın getirdiği politik, ekonomik, iktisadi ve

psikolojik yıkıntının ardından devletler sorunların çözümünde savaş yoluna başvurmayı geri planda bıraktılar ve farklı çatışma çözme teknikleri aramaya başladılar. Tam bu esnada devreye giren liberal kuram getirdiği farklı kriz çözme yöntemleri ile devletlerin davranışlarını açıklamada daha başarılı bir profil çizmeye başladı.

Liberal kuramda güvenlik üzerinde en çok yazı yazılan, üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Liberalizme göre devlet var olmadan önce doğal yaşama döneminde(state of nature) olan bireyin bu yaşam tarzını bırakmasının en önemli sebebi güvenlidir. Güvenliğini koruyamayan bireyler bir topluluk oluşturarak, caydırıcılık elde ederek birlikte ortak dış düşmanlarına karşı beraber hareket etmeye başlamışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Devletin kökeni hakkında bilgi veren bu görüş liberal teorinin de çıkış noktasını oluşturmaktadır. Böylece birey doğa durumundan güvenlik nedenli sebeplerden dolayı ayrılmış ve devleti oluşturmuştur. Liberalizmin bir siyasal düşünce olarak ortaya çıkması ise 18. ve 19. yüzyıllarda olmuştur. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere bir çok Batılı ülke liberalizmi devlet politikası olarak icra etmeye başlamıştır. Bu noktadan klasik liberalizm eşitlik, özel mülkiyetin varlığı, rasyonellik, özgürlük, serbest piyasa ekonomisi gibi temeller üzerine inşa edilmiştir. Önde gelen düşünür ve kuramcılar ise İngiltere'den John Locke, İskoçya'dan David Hume ve Adem Smith, Fransa'dan Montesquieu, Voltaire ve Almanya'dan Immanuel Kant'tır. Tüm bu düşünürlerin ortak fikri olan "insanın doğası iyidir" tezi liberal kuramın temel felsefik altyapısını oluşturmaktadır. 20. yüzyılda realist kuramcılar tarafından sıkça kullanılan "uluslararası sistemin temel aktörleri devletlerdir" paradigması liberal kuramcılar tarafından genişletilerek "uluslararası sistemin temel aktörleri devletler, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, hükümet-dışı örgütler, devlet-altı aktörler(farklı çıkar grupları, siyasi partiler, elitler, bürokratlar, sivil toplum örgütleri, bireyler vb.), devlet dışı askeri yapılanmalar vb." gibi aktörlerde eklenmiştir. Liberallere göre tüm bu aktörleri bir bütün içinde değerlendirmek küresel siyaseti anlayıp yorumlamakta daha doğru sonuçlar verecektir.

Diğer önemli bir teori olan Marksizm güvenliği bağımlılık kuramları üzerinden okumaktadır. Karşılıklı bağımlılık kuramında yer alan çift taraflılığı reddederek bunun yerine devletler arasında tek taraflı bir bağımlılığın var olduğunu ileri sürer ve bu bağımlılık ekonomik olarak zayıf olan devletin güçlü olan devlete bağımlılığı şeklindedir. Bu doğrultuda ekonomi odaklı bir güvenlik görüşünü kendine temel argüman haline getiren Marksizm, bağımlılığı gelişmişlik-az gelişmişlik paradigması bağlamında yorumlamaktadır. Bu

bağlamda günümüzde gelişmemiş ülkelerin ekonomik, siyasi, kültürel ve iktisadi geri kalmışlığını bu ülkelerin içsel faktörlerine bağlamak yerine uluslararası kapitalist sistemin güvensizlik sarmalına dayandırmaktadır. Bir diğer ifade ile, Marksist teori günümüz uluslararası sistemin güvensiz bir yapı arz etmesini var olan kapitalist sistemin doğal bir sonucu olarak yorumlamaktadır.

Eleştirel Teori güvenliğe modernitenin meydana getirdiği güvenlik çıkmazlarına vurgu yaparak yaklaşmakta ve eleştirilerini geleneksel güvenlik tanımı üzerinde açıklamaktadır. Klasik realist teorinin savunduğu genel geçer bir güvenlik tanımlamasına karşı çıkmakta, güvenliğin farklı boyutlarının da olabileceğini iddia etmektedir. Klasik realist teorinin getirdiği güvenlik anlayışı birey ve toplumun güvenliğini ikinci plana atmış olduğundan eleştirel teorisyenler bu görüşe karşı çıkmışlardır. Yine eleştirel teorisyenler liberaller gibi uluslararası sistemin temel aktörlerinin sadece devletler olmadığını iddia etmişlerdir. Post Modern Kuram ise temelde bütün genellemelere karşıdır. Güvenlik kavramının psikolojik boyutunu vurgulayan kuram, güvenliğin dar ve tek boyutlu bir perspektiften tanımlanmasına karşı çıkmaktadır. Kurama göre güç, çatışma, savaş, güvenlik gibi kavramların insan faktörü olmadan tanımlanması birey ve toplum güvenliğine tehdit ve risk oluşturmaktadır. Bir diğer önemli kuram olan Feminist kuram esas olarak uluslararası ilişkiler disiplinindeki temel argümanların erkek cinsin bakış açısıyla ele alınışını eleştirmektedir. Bu noktada uluslararası ilişkiler disiplininin temel argümanlarının kadın bakış açısının da dâhil olduğu yeni bir perspektif ile yeniden tanımlanmasını istemektedirler. Feministler çok boyutlu bir güvenlik anlayışını savunmuşlar, birey ve toplumsal boyutun güvenlik çalışmalarında ele alınmasının gerekli olduğunu iddia etmişlerdir. Alexander Wendt öncülüğünde geliştirilen Konstruktivist teorinin güvenliğe yaklaşımı kimlik odaklı olmuştur. Bir devletin ulusal kimliğinin meydana gelmesinde sadece diğer devletlerle olan ilişkileri değil, zaten kendi içinde barındırdığı alt kimliklerle nasıl ilişkilere sahip olduğu da etkilidir. Konstruktivist teori klasik realistlerin salt olarak güç ekseninde tanımladıkları güvenlik algısını reddeder, bunun yerine kimlik odaklı bir güvenlik yaklaşımını savunur. Klasik realistlerin güvenliği tanımlarken ilk sıraya koydukları askeri kapasite ve teknolojik gücü ikinci plana atarak ilk sıraya kimlik olgusunu yerleştirir. Kısacası, Konstruktivist kuram güvenlik kavramını kimlik, norm gibi sosyal değerler üzerine yeniden inşa eder. Güvenlik üzerine en derin çalışmaları ise Kopenhag Okulu mensupları yapmıştır. Bu mensuplardan özellikle Bary Buzan ve Ole Waever'in ortak çalışmaları güvenlik kavramını her boyutuyla anlamak adına çok önemlidir. Kopenhag Okulu güvenliği

tek boyutlu olmaktan çıkarmış, genişletilmiş bir güvenlik kavramından bahsetmişlerdir. Bu noktada güvenlik kavramına askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlar kazandırılmıştır. Bu güvenlik alanlarının her biri birbiri ile etkileşim halindedir. Son olarak, Aberystwyth Okulu güvenliğe iki farklı kuramsal yaklaşım ile yaklaşmıştır. Bunlardan ilki güvenliği derinleştirmek(deepening security), diğeri ise güvenliğin genişletilmesi(broadening security)'dir. Bu ekolün önemli isimlerinin başında gelen Ken Booth temelde geleneksel kuramların yaptığı güvenlik tanımlamalarını dar ve yetersiz bulmuş ve güvenliği bireyin özgürlüğü kapsamında tekrar ele almış, özgürlük odaklı bir tanımlama geliştirmiştir.

Orta Doğu güvenliğinin/güvensizliğinin İslam dini ile yakından ilişkisi vardır. Özellikle İslamiyet'i ideolojik amaçlarına göre şekillendirmeye çalışan devlet ve devlet-dışı yapılanmalar, bölgedeki dış güçleri kendilerine hedef yapmaktadır. Bu noktada cihat argümanını kavramını sık sık kullanan aktörler kendileri dışındaki aktörleri düşman olarak algılamakta, bunlara karşı savaş ilan etmektedir. Ayrıca bölgenin Batılı devletler ile sömürge tarihine sahip olması bölgedeki devlet dışı örgütlenmelerin radikalleşmesine neden olmakta, devletleri karmaşık ilişkiler içerisine sokmaktadır. Bölgenin siyasi altyapısının demokratik unsurlardan uzak olması, okuma-yazma oranının son derece düşük olması, din ve mezhep çatışmaları, aynı devlet içerisinde yaşayan toplulukların birbirlerini reddetmesi(toplumsal birlik ve beraberlik ruhunun olmayışı) bölgedeki güvensizliğin nedenleri arasında sayılabilir. Bunların yanında bölgede savaşların eksik olmaması(Arap-İsrail Savaşları, Süveyş Krizi, 1973 Petrol Krizleri, Körfez Savaşları, Irak'ın Kuveyt'i işgali, 2003 ABD'nin Irak İşgali vs.) da bölgenin radikalleşmesinde önemli bir faktördür. Yine bölgedeki Yahudi düşmanlığı, ABD ve Batı'nın koşulsuz İsrail desteği, İran İslam Devrimi'nin getirdiği politik ve dini etkiler(Şiiliğin ivme kazanması, devrim ihracı çalışmaları, nüfuz oluşturma hareketleri vs.) bölgenin güvenliğinin zayıflamasında etkili olan faktörlerdir.

Orta Doğu bölgesinin güvenliğini azaltan unsurlardan bir tanesi de bölgedeki devlet-dışı silahlı yapılanmalardır. Bu örgütlerin başında El-Kaide gelmektedir. Usame Bin Muhammed Bin Avad Ladin tarafından 1989 yılında kurulan örgüt temelde Siyasi İslam'ın izlerini taşımakla birlikte Marksist gelenekten de etkilendiği görülmektedir. Temel hedeflerinde Batılı güçlerin Orta Doğu başta olmak üzere İslam coğrafyasından atılması gerektiğini dile getiren örgüt liderleri, bu bağlamda kanlı eylemlere başvurmakta, binlerce sivil ve askerin ölmesine neden olmaktadır. Dokuz Eylül 2001 saldırılarını da bu doğrultuda gerçekleştiren örgüt, terörizmin küreselleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Siyasi İslam'ın pratik alanda bir yansıması olan, Sünni İslamcı Hareketlerin en önemli olanlarının başında gelen Müslüman Kardeşler Örgütü'nün fikri altyapısı Reşit Rıza ve Muhammed Abduh'tan etkilenen Hasan el-Benna tarafından oluşturulmuştur. Mısır'da kurulan örgütün temel amacı, ilk başlarda Mısır'ın ana toplumsal sıkıntılarını İslami çerçevede çözmek iken zamanla Sünni İslamcı hareketlerin temel esin kaynağı haline gelmiştir. Temelde Batı sömürgeciliğine karşı duruşu ile bilinen örgüt, dini-siyasi eylemciliği geniş halk hareketlerine başarı ile yansıtması sayesinde geniş bir coğrafyada kendisine birçok destekçi bulmuştur. Günümüzde halen Mısır'da en önemli muhalif grubu oluşturan örgüt siyasi alanda aktif olarak faaliyetlerini devam ettirmektedir.

Sünni İslamcı Hareketlerin bir diğer önemli örgütü Hamas'tır. Şeyh Ahmed İsmail Hasan Yasin tarafından 1987'de kurulan örgüt, asıl kimliğini Yaser Arafat ile kazanmıştır. Örgütün temel amacı İsrail'e karşı Filistin halkının haklarını korumak, bu doğrultuda mücadele etmek, İsrail'e destek veren bölgesel ve dış aktörlere karşı mücadele vermek ve tarihi Filistin topraklarında bağımsız, İslami yasalar çerçevesinde bir Filistin devletinin kuruluşunu sağlamaktır. Örgütün nihai amacı ise Filistin milliyetçiliğinin esas olduğu bir İslam toplumu kurmaktır.

Orta Doğu'daki Şii İslamcı Hareketlerin en önemli temsilcisi olan Hizbullah, özellikle İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesine tepki olarak doğmuştur. İdeolojik altyapısında İran İslam Devrimi'nin etkisi olduğu aşikâr olan örgüt, siyasi, ekonomik, dini ve askeri alandan en büyük desteği İran'dan görmektedir. Örgütün kuruluş aşamasında isim olarak da en önemli olanları Musa Sadr ve İmam Humeyni'dir. Örgütün temel var oluş amacı Batı emperyalizmine, komünizme ve menfi milliyetçiliğe karşı İslam'ın tek çıkış yolu olduğunu göstermek yatmaktadır.

Orta Doğu bölgesindeki bir diğer önemli örgüt Filistin Kurtuluş Örgütü(FKÖ)'dür. Adı Yaser Arafat ile özdeşleşen örgüt, uluslararası alanda ilk olarak 1970'li yıllarda tanınmaya başlar. Kendi içinde birçok farklı grup barındıran örgüt, temel iskeletini El-Fetih örgütü üzerine kurmuştur. Temel amacı tarihi Filistin topraklarında bağımsız bir Filistin devleti kurmak olan örgüt bugün uluslararası arenada birçok devlet tarafından Filistin devletinin meşru temsilcisi olarak kabul edilmektedir. FKÖ'nün meşrutiyet kazanmasında On Nokta Programı etkili olmuştur. Bu program ile FKÖ İsrail'in 1948 Savaşı sonrası elde topraklardan vazgeçme talebinden vazgeçmiş, iki devletli çözüm önerisi kabul edilmiştir. 1991 yılında yapılan I. Oslo Anlaşması ile İsrail FKÖ'yü, FKÖ de İsrail'i resmen tanımış, anlaşma

maddeleri çerçevesinde Filistin Özerk Yönetimi kurulmuş, 1996 seçimlerinde Yaser Arafat örgütün liderliğine yükselmiştir. Sonuç olarak FKÖ bugün Filistin devletinin meşru temsilcisi olarak kabul edilmekte, Filistin Meselesinin ana aktörlerinden birini oluşturmaktadır.

ABD'nin Irak işgali ile başlayan süreçte Musa ez-Zerkavi tarafından El-Kaide'ye bağlı olarak ortaya çıkan ancak daha sonra yaşanan iç anlaşmazlıklar sonucunda bu örgütten ayrılarak kendine özgü bir yapılanma oluşturan IŞİD günümüz Orta Doğusunda en etkili terörist gruplar arasındadır. İdeolojik altyapısı Selefizm'e dayanan örgüt, Irak ve Suriye topraklarında etkili olmaktadır. Temel hedefi kendi siyasi ideolojisi altında şer'i yasalarla yönetilen bir İslam devleti kurmak olan örgüt bu doğrultuda medya üzerinden propaganda yaparak bünyesine birçok yabancı terörist katmıştır. İslam dininin önemli kaynakları arasında olan Hadisler, ayetler ve cihat gibi dini kavramlar örgüt tarafından araçsallaştırılarak kendi siyasi amaçları için kullanılmaktadır. Örgütün ekonomik güce sahip olması, propaganda ve diğer medya araçlarını etkili kullanması, örtülü bir şekilde bazı devletlerden yardım alması örgütle yapılan mücadelenin uzamasına yol açmaktadır. Günümüz Orta Doğusunda var olan etnik ve toplumsal çatışmalar da örgütün gelişmesinde önemli bir paya sahiptir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde temel olarak üç ana başlık üstünde duruldu. Bu başlıklar; Orta Doğu'da petrol ve güvenlik ilişkisinin analizi, Orta Doğu bölgesinde silahlanmaya bağlı olarak oluşan güvenlik çıkmazları ve mezhepsel ve toplumsal çatışmaların açıklanmasında güvenlik faktörünün rolü üzerinde duruldu.

Dünya üzerinde var olan mevcut petrol rezervlerinin yüzde 56,6'lık (754,2 milyar varil) gibi büyük bir bölümünü içinde barındıran Orta Doğu küresel enerji güvenliğinin sağlanması adına en önemli bölge olma özelliğini taşımaktadır. Bölge devletlerinin demokratik yönetimlerden uzak olması, ilkel yönetimler ile yönetilmesi, bölge içinde birçok devlet dışı silahlı örgütsel yapılanmaların türemesi enerji güvenliği adına riskleri de beraberinde doğurmaktadır. Dolayısıyla da bu da beraberinde Orta Doğu bölgesini dışarıdan en fazla müdahalelerin yaşandığı bölge olmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan petrol ve doğal gazla bağımlı olarak ekonomik ve iktisadi kalkınmalarını sağlamaya çalışan ihracatçı ülkeler bölgeden enerji akışının güvenli bir şekilde yapılabilmesi için gerekli önlemleri almak durumunda kaldıklarını belirterek yapılan müdahaleleri meşrulaştırma yoluna gitmektedirler. Bu noktada Orta Doğu'da enerji güvenliğinin sağlanması birçok gelişmiş Batı devletinin dış politikasında başlı başına bir amaç haline gelmiştir. Orta Doğu petrolünün Batı piyasalarına güvenli bir şekilde akışının sağlanması küresel Batılı güçler tarafından son derece hassasiyet

arz eden bir konu haline gelmiştir. Sonuç olarak, gelecekte de petrol bağımlılığının devam edeceği düşünülmele birlikte bu bağımlılığın yönünün Batı'dan Doğu'ya dönmesi muhtemel senaryolar içerisinde yer almaktadır. Özellikle Çin ve Hindistan gibi küresel piyasalara etki edebilecek devletlerin ekonomik ve teknolojik rekabete katılması ile petrol ihracatındaki rekabetin kızışması, Orta Doğu'daki enerji akışının Batı'dan Doğu'ya dönmesi beklenilmektedir. Yine beklenen bir diğer durum ise, petrol ve doğal gazla her gün giderek bağımlılığın artması ile bu durumdan rant sağlamaya çalışan devlet dışı silahlı yapıların hızlı bir şekilde türemesidir. Bu da enerji güvenliğinin sağlanması adına dış merkezli müdahalelerin artmasına, bölgenin askeri, politik, ekonomik ve iktisadi alanlarda istikrarsızlaşmasına sebep olmaktadır. Tüm bu senaryolar Orta Doğu bölgesinin geçmişte olduğu gibi gelecekte de küresel rekabetlerin üzerinde yaşandığı satranç tahtası haline geleceğine işaret etmektedir.

Günümüzde Orta Doğu bölgesi silahlanma rekabetinin yasal ve illegal yollarla en çok yapıldığı, bu rekabetten sağlanan kar payının en fazla olduğu bölge konumundadır. Silah ticaretinin en çok bu bölgede yapılmasının güvenlikle ilgili birçok sebebi bulunmaktadır. Mezhepsel ve toplumsal çatışmaların en çok bu bölgede yaşanması, demokratik unsurlardan yoksun yönetimlerin iktidarda bulunması, petrol ve diğer enerji kaynakları bakımından zengin olması sebebiyle Batılı devletlerin bölgeye ilgi duyması, bölgenin etnik, dini ve kültürel açıdan homojen bir yapı arz etmemesi, bölgede var olan Yahudi düşmanlığı, bölgede birçok devlet dışı silahlı örgütün bulunması bu sebeplerin başında gelmektedir. Bölgede özellikle son dönemlerde artan terörizm silahlanmaya bağlı olarak küresel boyut kazanmakta, petrol, doğalgaz ve diğer enerji kaynaklarının dünya enerji piyasalarına sürekli akışının sağlanması gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Bu da beraberinde bölgeye dışarıdan müdahalelerin artmasına, bölgenin siyasi, ekonomik, askeri açıdan istikrarsızlaşmasına sebep olmaktadır. Küresel silah üreticisi devletlerin bölgeye olan ilgisi de bölgedeki kaotik ortamın derinleşmesinde önemli bir payı vardır. Dünya üzerinde silah ticaretinin en fazla bu bölgedeki ülkeler ile yapılması, bölgedeki devletlerin silah ve savunma sanayisi açısından dışarıya bağımlı olması, bölgede etnik ve toplumsal çatışmaların bir türlü son bulmaması bölge dışı devletlerin bölgeye ilgi duymasının başlıca nedenleri arasında gelmektedir. Sonuç olarak Orta Doğu bölgesi gerek siyasi gerek askeri ve ekonomik altyapı yetersizliği ile silahlanma rekabetinin en fazla yaşandığı bölge konumundadır. Bölgenin bu istikrarsız yapısı güvenlik çıkmazlarını da beraberinde getirmektedir.

Üçüncü ve son bölümde Orta Doğu'daki etnik ve toplumsal çatışmaların başlıca ana nedenlerine değinildi. Bölgede yer alan devletlerin hemen hepsinin Batı sömürgeciliğine maruz kalması, bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra birbirleri ile olan sınırlarının çizilmesinde asıl dikkate alınması gereken etnik ve dini ayrışmaların yerine Batılı devletlerin çıkarlarının ön planda tutulması, sahip oldukları petrol kaynakları bakımından zengin ülkeler olması Orta Doğu'daki çatışmaların nedenleri arasında gelmektedir. Yine bölgede yer alan devletlerin siyasi kimliklerinin demokratik unsurlardan yoksun olması, söz konusu devletlerin olgunlaşmamış ulus-devlet yapılanması, menfi Arap milliyetçiliğinin getirdiği olumsuzluklar başlıca engeller arasındadır. Bunlara ek olarak, yönetimde söz sahibi olan grup veya grupların çoğunluğu değil azınlığı temsil etmesi, bölgedeki devletlerin genelinde kronikleşen rüşvet, yolsuzluk, liyakatsiz devlet adamlarının başa geçmesi, bölgede hukuk ve ekonomik bütünleşmenin sağlanamaması bölgedeki etnik ve toplumsal çatışmaların ana nedenleri arasında gelmektedir. Bölge devletlerinin kendi içlerinde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda tam bir birlik kuramamaları, Batı'ya karşı farklı tutum sergilemeleri, İsrail devletine karşı düşmanca duruşları da bölgede var olan çatışmaların artmasında önemli bir payı bulunmaktadır. Bütün bu sebeplere ek olarak dini ayrımcılığın da bölgede kök salması, Şii ve Sünni ayrışmaların yaşanması bölgeyi etnik, dini ve kültürel çatışmalar yaşanması adına ateş çemberine dönüştürmektedir. Tüm bu sebepler Orta Doğu'da yüzyıllardır beklenen barışın gelmesini geciktirmekte, Orta Doğu halklarının barışa dair olan umutlarını her geçen gün azaltmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ADLER, Emanuel and Michael Barnett, “**Security Communities**”, Cambridge University Press, 1998, s. 63.
- ARI, Tayyar, “**Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**”, 8. Baskı, Mkm Yayıncılık, syf;170
- ARI, Tayyar, “**Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler**”, (Derleyen; Tayyar Arı), Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2(İçinde), Dora Yayıncılık, s. 22-23
- ARI, Tayyar, “**Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset Savaş Ve Diplomasi**”, Cilt I, 5. Baskı, Mkm Yayınları, Önsöz
- AXELROD, Robert, “**The Evolution of Cooperation**”, New York: Basic Books, 1984.
- BAL, İdris, “**21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**”, Agam Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara-2006
- BALDWIN, D. (1995) “**Security studies and the end of the Cold War**”, World Politics48(1): 117–141.
- BAYLIS, John, ve Smith S., “**Introduction**”, ed. Baylis J. ve Smith S., “**The Globalization of World Politics**”, Oxford University Press, 2016, s.8

BOOTH, Ken, “**Security and Emancipation**”, Review of International Studies, Vol. 17, No. 4 (Oct., 1991), Cambridge University Press. ss:313-326

BUZAN, Barry and Lene Hansen, “**The Evolution of International Security Studies**”, Cambridge University Press, 2009

BUZAN, Barry, Ole WAEVER ve Jack De WILDE, “**Security: A New Framework for Analysis**”, Boulder, Lynne Rienner Pub, 1998.

BUZAN, Barry, “**People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**”, Boulder, Lynne Rienner Pub, 1991, ss: 19-20

BUZAN, Barry, “**People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations**”, Harvester Books, Chapel Hill, University of North Carolina Press, Brighton, 1983, s. 214-242.

ÇOMAK, Hasret, “**Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**”, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, Şubat 2009

ÇOMAK, Hasret, Caner Sancaktar, “**Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**”, Beta Yayınları, İstanbul, 2013

DAVUTOĞLU, Ahmet, “**Stratejik Derinlik-Türkiye’nin Uluslararası Konumu**”, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.331.

DEDEOĞLU, Beril, “**Uluslararası Güvenlik Ve Strateji**”, Derin Yayınları: 24, İstanbul 2003, s.12

GÖKALP YILDIZ, Yavuz, “**Global Stratejide Orta Doğu**”, Der yayınları, İstanbul, 2000, s. 51.

GÖKMEN, Semra Rana, “**Geopolitics and the Study of International Relations**”, Ph. D. Thesis, August 2010

GÖZE, Ayferi, “**Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**” Betaş yayınları, s. 157.

HARDIN, Russell, “**Collective Action**”, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982.

HOFFMAN, John, “**Sovereignty**”, Buckingham: Open University Press, 1998

İNAT, Kemal, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, “ **Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konumları**”, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Cilt, Ankara, Ekim 2010

JERVIS, Robert, ‘**From Balance to Concert: A study of international security cooperation**’, World Politics, 38:1, 1985.

JONES, Richard Wyn, “**Security, Strategy and Critical Theory**”, Boulder, Colorado: Lynne Rienner Puplichers, 1999

KATZENSTEIN, Peter J., “**The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**”, Columbia University Press, 1996, New York.

KERKÜKLÜ, Ali, “**İstahbarat Oyunları, Petrol ve Kerkük**”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mart 2008.

KEOHANE, Robert O. ‘**The Demand for International Regimes**’, International Organization, 36, Spring 1982.

LAQUEUR, Walter, “**The Age of Terrorism**”, Little Brown and Company, Boston 1977, s. 6.

LEWIS, Bernard (1998), “**Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği**”, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Yayınları

LEWIS T., Charlton ve Charles Short, **A Latin Dictionary**, Clarenton Press, Oxford, 1879.

LİPSCHUTZ, Ronnie D., “**On Security, New Directions in World Politics**”, Columbia University, 1995.

LOTT, Anthony D., “**Creating İnsecurity: Realism, Constructivism, and US Security Policy**”, Burlington, VT: Ashgate Pupliching Company, 1989.

MANAZ, Abdullah, “**Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık**”, Ayraç Yayınları, s.98-112.

McGHEE, George, “**ABD-TÜRKİYE-NATO-ORTADOĞU...**” Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 1992.

MCGREW, A., “**Power Shift: From National Government to Global Governance?**”, ed. Held D., “**A Globalizing World?: Culture, Economics, Politics**”, Routledge, Londra ve New York, 2016

McSWEENEY, Bill, “**Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations**”, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

N.G.L. Hammond ve H. H. Scullard, **Oxford Classical Dictionary**, Clarenton Press, Oxford, 1970, s. 622.

ÖZCAN, Arif Behiç, Yusuf Çınar, “**Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları**”, Hükümdar Yayınları, İstanbul, 2014

ÖZGÜR, Nurcan, “**Balkanlar Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü (1989-1997)**”, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Bakışlar, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yay., 1998, s. 201.

PİRİNÇÇİ, Ferhat, “**Silahlanma ve Savaş**”, Dora Yayınları, 2010, s:25

PORTER, Gareth ve Janet Welsh Brown, “**Global Environmental Politics**”, San Fransisco, Westview Press Inc.,1991, s.128,133.

SAİD, Edward, “**Filistin’in Sorunu**”, çev. Alev Alatlı, Pınar Yayınları 32, İstanbul, Şubat 1985.

SANDIKLI, Atilla-Bilgehan EMEKLİER “**Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm**” Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 7.

SMITH, Anthony D., “**The Ethnic Origins of Nations**”, Oxford, Basil Blackwell Inc., 1986, ss. 21-128; Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Sener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, ss. 40-73.

STANOVCİC, Vojislav, “**Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations**”, International Political Science Review, Vol. 13, No. 4 (1992), s. 363. Ayrıca bkz. Muzaffer Ercan Yılmaz, “**Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar**”, Ankara, Nobel Yayınları, 2007, ss. 7-43.

STAVENHAGEN, Rodolfo, “**Ethnic Conflicts and the Nation-State**”, London, Macmillan Press Ltd., 1996, s. 284.

ŞAHİN, Mehmet, Osman Şen, “**Uluslar arası ilişkiler Teorileri, Temel Kavramlar**”, Kripto Yayıncılık, Ankara, Ocak 2014

UĞURLU, Örgen, “**Çevresel Güvenlik ve Türkiye’de Enerji Politikaları**”, Örgün Kitapevi, İstanbul, 2009,s. 21

USLU, Nasuh, “**Türk Amerikan İlişkileri**”, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2002, s. 284-285

- WAEVER, Ole, “**Security, Insecurity, and Asecurity in the West-European Non War Community**”, içinde Emmanuel Adler and Michael Barnett(der.), “**Security Communities**”, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, ss: 69-118
- WALKER, R. B. J, “**Inside/outside: International Relations as Political Theory**”, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- WALTZ, Kenneth, “**Man, the State and War : A Theoretical Analysis**”, New York: Columbia University Press, 2001.
- WILLIAMS, Paul D., “**Security Studies: An Introduction**”, Routledge, Taylor & Francis Group, 2008, London and New York
- YAVUZ, M. Hakan, “**İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947–1994)**”,(Der. Faruk Sönmezoğlu), *Türk Dış Politikasının Analizi* (içinde), 2.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.571.
- ZIEGLER, David W., “ **War, Peace and International Politics**”, 8th. Edition, Addison Wesley Longman, New York, 1999, s. 54

Makaleler

- ACAR, Demet Şefika, “**İslamcı İdeoloji ve İslamcı Hareketler Ekseninde Orta Doğu**”, s. 13
- ALKİN, Kerem, Sabit Atman,(İstanbul Ticaret Odası(İTO)), “**Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya Ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**”, Yayın No: 2006-48 İstanbul, 2006, s. 20
- AKGÜL AÇIKMEŞE, Sinem, “**Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi**”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), s. 1-32.

AKGÜL AÇIKMEŞE, Sinem, “**Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri**”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 30 (Yaz 2011), s. 43-73.

ARAS, İlhan, “**Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar Ve Uluslararası Hukuk**”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2010, ss, 15-16

ARENDS, J. Frederik M., “**Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: “ Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları**”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 22 (Yaz 2009), s. 3-33.

ATAMAN, Muhittin, “**Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti**”, Alternatif Politika, Cilt. 1, Sayı. 1, 1-41, Nisan 2009, s.23

ATASAY, Özdemir, “**Hamis (Hareket-ül Mukavemet-ül İslamiyye) Üzerine Bir Değerlendirme**”, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, s. 58

AYDIN KOYUNCU, Çiğdem, “**Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No.1, 2012, s. 111-139

AYDIN, Mustafa, Hans Günter BRAUCH, Necati POLAT, Mitat ÇELİKPALA, Ursula Oswald SPRING, “**Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe**”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 193

AYHAN, Veysel, “**İmparatorluk Yolu, Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu**”, Nobel yayınları, Ankara, 2006, s, 272.

BALDWIN, David A., “**The Concept of Security**”, Review of International Studies (1997), 23, 5-26

- BALZACQ, Thierry, “**Consructivism and Securization Studies**”, Forthcoming in Myriam Dunn Caveltly & Victor Mauer, eds., *Handbook of Security Studies* (London: Routledge), s. 16
- BAYLİS, John, “**Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı**”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 69-85.
- BAYSAL, Başar ve Çağla LÜLEÇİ, “**Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi**”, *Güvenlik Stratejileri*, Yıl: 11, Sayı: 22
- BERİŞ, Hamit Emrah, “**Liberalizmde Devlet ve Güvenlik Sorunu**”, 21. Yüzyıl Dergisi, Sayı 24, Aralık 2010, s. 91-95
- BİLGİN, Pınar, “**Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları**”, *Stratejik Araştırmalar*, 8(14) Ocak 2010, 69-96 ISSN: 1303 – 698X, ss: 84-85
- BODUR, H. Ezber, “**Dini Motifli Terör Fenomeni Ve İslam’ın Siyasal İstismarı**”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2005), s. 65-88
- BRAUCH, Hans Günter, “**Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü**”, *Uluslararası ilişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 1-47.
- BUZAN, Barry, “**Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi**”, çev. Burcu Yavuz, *Uluslararası İlişkiler* 5 18, (2008): 108.
- BÜYÜKBAŞ, Hakkı, Nilgün ATICI, “**Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme**”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 40, Haziran-Aralık2012, ss:2-3
- ÇAHA, Ömer, “**İslam Ve Demokrasi**”, *İslamiyat*, 2 (2), 1999, s. 53-76

ÇAYCI, Sadi, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Terörle Mücadeleye İlişkin Kararları”, Stratejik Analiz, Cilt:6, Sayı:69, Ocak 2006, s.68.

ÇETİNKAYA, Şeref, “ Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açılıarı”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler, Sayı: 2, Aralık-Ocak-Şubat, 12-13, s. 241

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU, “Daiş’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, Ankara, 2015, s. 12

DOYLE, Michael and Stefano Recchia, “ *Liberalism in International Relations*”, Columbia University, New York

DÖNMEZ,Cengiz, “XX.Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Ortadoğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.17, S.1., Ankara, 1997, ss. 71-81.

DURSUN,Davut, “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pdf, (30.12.2016).ss. 1248-1249.

EFEGİL, Ertan, “ Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar” Ortadoğu Analiz, Kasım 2012, Cilt 4, Sayı 47, s. 8

EKMEKÇİ, Faruk, “Demokratik Barış Teorisi: Bir Değerlendirme”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 7, Sayı 26, 2011, s: 110

ERDEM, Demirhan Fahri, Çiğdem ERDEM, “Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplumlari’nın Tarihsel, Siyasal Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”, s. 17.

ERDOĞAN, Şemsettin, Ergün DELİGÖZ, “**Irak Şam İslam Devleti(IŞİD): Gücü ve Geleceği**”, Savunma Bilimleri Dergisi(The Journal of Defense Sciences), Mayıs/May 2015, Cilt/Volume 14, Sayı/Issue 1, ss, 5-37, ISSN (Basılı): 1303-6831 ISSN (Online): 2148-1776

FAHMY, Nabil, “**The Middle East Nuclear Paradigm and Prospects**”, Paper Prepared for the International Commission on Nuclear Nonproliferation and Disarmament, Regional Meeting, Cairo, September 2009August 2009

GÖNLÜBOL, Mehmet, Haluk Ülman, “**Birleşmiş Milletler Kuvveti; Süveyş ve Kongo Olayları**”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 2001, ss, 157-72

IKENBERRY, G. John, “**Liberalism in a Realist Word: International Relations as an American Scholarly Tradition**”, International Studies 46, 1&2 (2009): 203-19

JAFFE, Myers and Jareer Ellass, “**Regional Turmoil and Realignment Middle East Conflicts and the New geopolitics of Oil**”, s. 10

KATMAN, Filiz, “**Ladin Öldü: El-Kaide’nin Sonu mu?**”, EPPAM, s. 3

KATZMAN, Kenneth, “**Iran’s Foreign and Defense Policies**”, Congressional Research Service, June 15, 2017, Summary

KARAKOÇ, Jülide, “**Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler**”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:28, Sayı: 2, Yıl:2013, ss.131-160

KARAKOÇ, Jülide, “**Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler**”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:28, Sayı: 2, Yıl:2013, ss.131-160

- KEOHANE, Robert O.; Nye, Jr., Joseph, “**Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak**”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 46, s. 79-104.
- KNUDSEN, O., “(2001) **Post-Copenhagen security studies: Desecuritizing securitization**”, Security Dialogue 32(3): 355–368
- KONA, Gamze Güngörmüş, “**Orta Doğu’da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi**”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (8), 2004, s. 3
- KONA, Gamze Güngörmüş, “**Orta Doğu Merkezli Radikal Örgütler Ve Türkiye’ye Etkileri**”, s. 7.
- KURUBAŞ, Erol, “**Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki**”, Doğu Batı, S. 44, ss. 17-25.
- KURUBAŞ, Erol, “**Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri**”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 8, No:1 (Yıl: 2009), s.39-69
- MORAVCSİK, Andrew, “**Liberalism and International Relations Theory**”, Center for European Studies, Harvard University and University of Chicago
- OVALI, A. Şevket, “**Masadan Sahaya Geçiş: Yeni Güvenlik Kurgusunun Uluslararası Politikadaki Yansımaları**”, Avrasya Dosyası, Cilt 10, sayı 4, s: 111-131 (2004).
- ÖZTÜRK, Zerrin Ayşe, “**Uluslararası İlişkilerde Güvelliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar**”, (Derleyen; Tayyar Arı), Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2(İçinde), Dora Yayıncılık, s. 151
- ÖZTÜRKLER, Harun, “**Ortadoğu’nun Değişen Ekonomi Politikası**”, Ortadoğu Analiz, Ocak-Şubat 2016, Cilt: 8, Sayı: 72, s. 1.

PİRİNÇÇİ, Ferhat, “**Arap Baharı’nın Ortadoğu’daki Savunma Harcamalarına ve Silahlanmaya Etkisi**”, Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos Cilt:6, Sayı:63, s. 3.

ROBINSON, Kristoper K. vd., “**Ideologies of Violence**”, Social Forces, Cilt 84, No. 4, 2006, s. 2009.

SARI ERTEM, Helin, “**Kimlik Ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği Ve “Güvenliğin Kimliği**”, Güvenlik Stratejileri, Yıl; 8, Sayı; 16, ss,80-81

SEVİM, Cenk, “**Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği**”, Journal of Yasar University ,2012, Sayı 26(7), s.4378 – 4391.

SETA, “**Kim Kimdir?**”, “Filistin’de Siyasi Aktörler ve Partiler”, Sayı 4, Mayıs 2012, syf,10

STRITZEL, Holger, “**Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond Securitization, power, intertextuality: Discourse theory and the translations of organized crimeSecurity Dialogue**”, December 1, 2012 43: 549-567

ŞÖHRET, Mesut, “**Enerji Güvenliği’nin Ekonomi Politikası Ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi**”, Bilgesam Yayınları, s. 532

TANRIVERDİ, Evren, “**Silahlanma ve Çevresel Güvenlik**”, Doktora Tezi, Ankara, 2010, syf, 131

WALTZ, Kenneth, George H. Quester, “**Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**”, çev. Ersin Onulduran, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), s. 46.

WALTZ, Kenneth, “**Theory of International Politics**” New York, McGraw-Hill, 1979, s.41

YANAL, Serkan, “**Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu**”, s. 9.

YAVUZ, M. Hakan, “**İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947–1994)**”,(Der. Faruk Sönmezoğlu), *Türk Dış Politikasının Analizi* (içinde), 2.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.571.

YORULMAZ, Murat, “**“Değişen” Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde “Değişmeyen” Güvenlik Paradoksu**” Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt/Volume 3, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2014, ss. 103-135.

ZANOTTİ, Jim, “**Hamas:Background and Issues for Cogress**”,Congressional Research Service, 2Aralık 2010,s.12

Diğer Kaynaklar

AKIN, Kenan, “ABD petrol ve İsrail’in güvenliği peşinde”, www.yenicaggazetesi.com.tr (e.t. 13.12.2017)

AKGÜN, Birol. “Orta Doğu’da Değişen Güvenlik”, İktibas Dergisi, www.iktibasdergisi.com (e. t. 08.06.2017)

AL JAZEERA TURK, “Güvenlik Kaygısı Gerçek Neden mi?”, www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/guvenlik-kaygisi-gercek-neden-mi (e.t. 11.03. 2017)

AL JAZEERA TURK, “ İslami Cephe “güvenlik timleri” kurdu”, www.aljazeera.com.tr/haber/islami-cephe-guvenlik-timleri-kurdu (e.t. 23. 05. 2017)

BBC Türkçe “**5 Soruda İran’la nükleer anlaşma**”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_bes_soruda_iran_nukleer, (e.t. 17. 05. 2017)

BP Statistical Review of World Energy 2015, s.19,
<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energyeconomics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf> (Erişim Tarihi 31.03.17)

BİLGİN, Aytun. “Petrol Savaşları”, <https://aytunbilgin.blogspot.com/p/petrol.html> (e.t. 06.02.2017)

EVERLY, Steve, Çev. GÜLTEKİN Metin. “Orta Doğu- Petrol”
<http://www.politico.com/magazine/story/2016/06/oil-denial-policy-cia-middle-east-cold-war-united-states-britain-soviet-union-213983> (e.t. 12.24. 2017)

HAMAS”, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hamas> Erişim Tarihi:15.05.2017

HANEEF, Suzanne, “What Everyone Should Know About Islam and Muslims”,
http://islamicbulletin.org/free_downloads/new_muslim/what_everyone.pdf, s. 3
(e.t. 10.05.2017)

GÜRBÜZER, Alperen. “Petrol İmparatorluğu ve Orta Doğu”, -dedekorkut1-blogcu...
dedekorkut1.blogcu.com/petrol-impatorlugu-ve-ortadogu/13820913

İslam Açısından Barış Ve Güvenlik, www.hajij.com/tr/articles/religious-articles.../2076-islam-acisindan-baris-ve-guvenlik (e. t. 08.06.2017)

KAYA, Hasan, “Ortadoğu’da petrol ve bitmeyen savaşlar”, Gazete Duvar,
www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/12/01/ortadoguda-petrol-ve-bitmeyen-savaslar/ (e.t. 11.12.2016)

ORTADOğU - Türk-İslam Birliği, turkislambirligi.weebly.com/ortado286u.html (e. t. 20. 05. 2017)

PROGANATİ, Erjada, “Orta Doğu’da İslam Faktörü”,
www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=1457&bolge=5&konu=0 (e.t. 12. 05. 2017)

TAMER, Cenk. “Orta Doğu’da Güvenlik Kaygısı”, Orsam, orsam.org.tr/index.php/edu/gencorsam?item=1029&s=orsam|turkish (e.t. 03.04.2017)

Türk Dil Kurumu, <http://www.tdkterim.gov.tr> (e.t. 17.10.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Filistin Ülke Künyesi”, <http://www.mfa.gov.tr/filistin-kunyesi.tr.mfa> (e.t. 02.04.2017)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Orta Doğu Barış Süreci”, <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa> (e.t. 05.03.2017)

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Resmi Sitesi, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulkedetay/%C4%B0ran/html-viewerulkeler?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160198&contentTitle=Genel%20Ekonomik%20Durum&_afLoop=142558602025377&_afWindowMode=0&_afWindowId=xwb6v6cyu_267#!%40%40%3F_afWindowId%3Dxwb6v6cyu_267%26_afLoop%3D142558602025377%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-160198%26contentTitle%3DGenel%2BEkonomik%2BDurum%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dxwb6v6cyu_297

United Nations, Security Council, **Threats to International Peace and Security Caused by Terrorist acts**, S/RES/1566, Judgment of 8 October 2004. (e. t. 18.04. 2017)

YILMAN, Emre, “**Genel Hatlarıyla El-Kaide**”, Akademik Perspektif, Erişim Tarihi: 14.05.2017

YÜCE, Yavuz, “Uluslararası Sorun: Petrol”, Akademik Perspektif, akademikperspektif.com/2013/08/18/uluslararasi-sorun-petrol/ (e.t. 19.04. 2017)

World Energy Outlook 2015, s.43,

http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2012_free.pdf (Erişim

Tarihi 31. 03. 2017)

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Hasan YİĞİT
Tez Adı	Orta Doğu'daki Güvenlik Sorunlarının Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisinin Analizi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Tayyar ARI
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 12.06.2017

İmza :